קבלה · רמח״ל

דעת תבונות

רבי משה חיים לוצאטו [הרמח"ל]

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

דעת תבונות

רבי משה חיים לוצאטו [הרמח"ל]

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/דעת-תבונות/
הקובץ נוצר ב־17 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 7
פרק ב 7
פרק ג 7
פרק ד 7
פרק ה 7
פרק ו 7
פרק ז 7
פרק ח 8
פרק ט 8
פרק י 8
פרק יא 8
פרק יב 8
פרק יג 8
פרק יד 8
פרק טו 9
פרק טז 9
פרק יז 9
פרק יח 9
פרק יט 9
פרק כ 10
פרק כא 10
פרק כב 10
פרק כג 10
פרק כד 10
פרק כה 11
פרק כו 11
פרק כז 11
פרק כח 12
פרק כט 12
פרק ל 12
פרק לא 12
פרק לב 12
פרק לג 13
פרק לד 13
פרק לה 14
פרק לו 14
פרק לז 17
פרק לח 17
פרק לט 18
פרק מ 18
פרק מא 23
פרק מב 23
פרק מג 23
פרק מד 24
פרק מה 25
פרק מו 25
פרק מז 27
פרק מח 27
פרק מט 29
פרק נ 29
פרק נא 30
פרק נב 30
פרק נג 31
פרק נד 31
פרק נה 32
פרק נו 32
פרק נז 33
פרק נח 33
פרק נט 34
פרק ס 34
פרק סא 35
פרק סב 35

פרק סג 35
פרק סד 35
פרק סה 35
פרק סו 35
פרק סז 35
פרק סח 35
פרק סט 36
פרק ע 36
פרק עא 36
פרק עב 37
פרק עג 39
פרק עד 39
פרק עה 39
פרק עו 39
פרק עז 39
פרק עח 39
פרק עט 42
פרק פ 42
פרק פא 46
פרק פב 46
פרק פג 46
פרק פד 46
פרק פה 47
פרק פו 47
פרק פז 48
פרק פח 48
פרק פט 50
פרק צ 50
פרק צא 51
פרק צב 51
פרק צג 51
פרק צד 52
פרק צה 52
פרק צו 52
פרק צז 53
פרק צח 53
פרק צט 53
פרק ק 53
פרק קא 54
פרק קב 54
פרק קג 54
פרק קד 55
פרק קה 55
פרק קו 55
פרק קז 55
פרק קח 55
פרק קט 55
פרק קי 56
פרק קיא 56
פרק קיב 56
פרק קיג 56
פרק קיד 56
פרק קטו 57
פרק קטז 57
פרק קיז 59
פרק קיח 59
פרק קיט 62
פרק קכ 62
פרק קכא 62
פרק קכב 62
פרק קכג 62
פרק קכד 62
פרק קכה 66
פרק קכו 66

פרק קכז 71
פרק קכח 71
פרק קכט 72
פרק קל 73
פרק קלא 75
פרק קלב 75
פרק קלג 77
פרק קלד 77
פרק קלה 78
פרק קלו 79
פרק קלז 79
פרק קלח 79
פרק קלט 79
פרק קמ 80
פרק קמא 81
פרק קמב 81
פרק קמג 84
פרק קמד 84
פרק קמה 84
פרק קמו 84
פרק קמז 87
פרק קמח 87
פרק קמט 88
פרק קנ 88
פרק קנא 89
פרק קנב 89
פרק קנג 91
פרק קנד 91
פרק קנה 93
פרק קנו 93
פרק קנז 96
פרק קנח 96
פרק קנט 102
פרק קס 102
פרק קסא 106
פרק קסב 106
פרק קסג 106
פרק קסד 106
פרק קסה 106
פרק קסו 106
פרק קסז 108
פרק קסח 108
פרק קסט 110
פרק קע 110
פרק קעא 113
פרק קעב 114
פרק קעג 114
פרק קעד 114
פרק קעה 115
פרק קעו 115
פרק קעז 115
פרק קעח 115
פרק קעט 116
פרק קפ 116
פרק קפא 117
פרק קפב 117
פרק קפג 118
פרק קפד 118
פרק קפה 119
פרק קפו 119
פרק קפז 119
פרק קפח 120
פרק קפט 120
פרק קצ 121

פרק קצא 123
פרק קצב 123
פרק קצג 123
פרק קצד 123
פרק קצה 124

פרק א

אמרה הנשמה – תאותי ורצוני להתישב על קצת דברים מאותם שנאמר בהם (דברים ד, לט), "והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים", הרי הם מעיקרי אמונתנו שחייב כל האדם לרדוף אחרי ידיעתם, כל אשר תשיג ידו:

פרק ב

אמר השכל – אנה פניך מועדות? הנה העיקרים הם י"ג, ועל איזה מהם תרצי להתבונן?

פרק ג

אמרה הנשמה – הנה כל העיקרים הי"ג הנה הם מאומתים אצלי בלי שום ספק כלל; אבל יש מהם שהם מאומתים לי וגם מובנים, ויש מהם שהם מאומתים לי באמונה, אך לא מבוארים מן ההבנה והידיעה:

פרק ד

אמר השכל – איזה מאומתים לך, ואיזה מבוארים לך?

פרק ה

אמרה הנשמה – הנה מציאות ה', יחודו, נצחיותו, והיותו חוץ מן הגוף וכל מקרי גוף, חידוש העולם, נבואה, נבואת משה, תורה מן השמים ונצחיותה שלא תשתנה - כל הדברים האלה אני מאמנת ואני מבינתם, ואיני צריכה בהם ביאור; אבל ההשגחה, שכר ועונש, ביאת המשיח ותחיית המתים - מאמנת אני ודאי מפני חובת הדת, אבל הייתי חפצה לסבור בהם סברא שאשקוט בה:

פרק ו

אמר השכל – מהו המתקשה לך בזה?

פרק ז

אמרה הנשמה – המסיבות הגדולות המתהפכות בעולם המראות תמיד לכאורה הפך ההשגחה ח"ו. כל שכן שאין הסברא רואה סוף הענינים להיכן הם מגיעים, מה רוצה האדון ב"ה בבריותיו, ולמה הוא מנהלם, ומה אחרית כל אלה; כי מעשי ה' ית' נראה

בהם רוחב כל כך גדול שאין שום לב מכיל אותם. והייתי רוצה שתלמדני דרך ישרה להבין יושר הענינים האלה, מבלתי נטות ימין ושמאל:

פרק ח

אמר השכל – אבל יש בכאן דברים קשים ועמוקים מאד, כגון, צדיק ורע לו, רשע וטוב לו, שנתקשו על גדולי החכמים והנביאים, ואפילו למשה רבנו ע"ה, שאי אפשר להשיגם:

פרק ט

אמרה הנשמה – הפרטים שלא אוכל להבין - הנה אניח. אך שהכללים לפחות יהיו בידי ישרים, שאדע על כל פנים עצה וסברא ישרה בכל רוחב הדברים האלה. ואז מה שלא תשיגהו ידיעתי - אומר לעצמי, לא עליך המלאכה לגמור:

פרק י

אמר השכל – זה ודאי, שהקב"ה הקים עולמו על המשפט, ומנהגו במשפט ישר ונאמן; וזה הדבר תראי אותו ברור בלי שום ספק, וכמו שהעיד הרועה הנאמן (דברים לב, ד), "הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט, אל אמונה ואין עול, צדיק וישר הוא":

פרק יא

אמרה הנשמה – יושר המשפט הזה ועומק העצה השלמה הזאת שזכרת, הוא מה שאני חפצה לשמוע ממך באר היטב, דבר על בוריו:

פרק יב

אמר השכל – אך מה שצריך לברר ראשונה, הוא ענין מציאות האדם והעבודה המוטלת עליו, לדעת מהו התכלית הנרצה בכל זאת:

פרק יג

אמרה הנשמה – זה ודאי ענין שמבקש עיון הרבה להבינו על בוריו בכל חלקיו:

פרק יד

אמר השכל – היסוד הראשון שעליו עומד כל הבנין הוא, שרצה הרצון העליון שיהיה האדם משלים את עצמו ואת כל הנברא בשבילו, וזה עצמו יהיה זכותו ושכרו. זכותו

- לפי שנמצא שהוא מתעסק ויגע להשיג השלמות הזה, וכשישיגהו - יהיה נהנה רק מיגיע כפיו וחלקו מכל עמלו. שכרו - שהרי סוף סוף הוא יהיה המושלם, ויהיה מתענג בטובה לנצח נצחים:

פרק טו

אמרה הנשמה – זה יסוד שכולל פינות רבות, והנני ממתנת לשמוע מה תבנה על היסוד הזה, שאז אבחין למפרע מה נכלל ביסוד הזה. אך דבר אחד אשאל תחלה בכלל, היש טעם למה רצה הרצון העליון בדבר הזה?

פרק טז

אמר השכל – הטעם פשוט, והוא תלוי בתשובת שאלה אחרת, שהיא, למה רצה הבורא ב"ה לברוא נבראים?

פרק יז

אמרה הנשמה – תשיב אתה לך ולי מלתא דשויא לתרווייהו:

פרק יח

אמר השכל – מה שנוכל להשיג בענין זה הוא, כי האל ית"ש הוא תכלית הטוב ודאי. ואמנם, מחק הטוב הוא להטיב, וזה הוא מה שרצה הוא ית"ש - לברוא נבראים כדי שיוכל להטיב להם, כי אם אין מקבל הטוב אין הטבה.
ואמנם, כדי שתהיה ההטבה הטבה שלמה, ידע בחכמתו הנשגבה שראוי שיהיו המקבלים אותה מקבלים אותה ביגיע כפם, כי אז יהיו הם בעלי הטוב ההוא, ולא ישאר להם בושת פנים בקבלם הטוב, כמי שמקבל צדקה מאחר. ועל זה אמרו (ירושלמי ערלה פרק א, הלכה ג), "מאן דאכיל דלאו דיליה בהית לאסתכולי באפיה":

פרק יט

אמרה הנשמה – הטעם מתישב בלבי. עתה השלם דבריך:

פרק כ

אמר השכל – מן ההקדמה אשר הקדמנו יצא לנו שרש גדול להתבונן עליו, והוא ענין החסרון ושלמותו. כי עתה צריך לדעת מהו החסרון, ומהו תולדותיו, ומה הוא תקונו שתשלם בו הבריאה, ואיזה דרך העשות התיקון הזה, ומה הם תולדותיו:

פרק כא

אמרה הנשמה – אבל חושבת אני שהיה צריך להבין מהו השלמות שיגיע לו האדם כשהשלים עבודתו ושבת ממלאכתו, שאז נבין למפרע כל זה שהזכרנו. והטעם לזה פשוט ומבואר, כי הלא זה שישיג האדם לבסוף הוא מה שחסר ממנו בתחלה, ומפני שחסר ממנו הוא צריך להשתדל ולקנותו:

פרק כב

אמר השכל – כן דברת. אמנם השלמות נוכל להבין אותו עתה בכלל, ולא בפרט, אלא שבדעתנו אותו בכלל, נבין למפרע החסרונות בפרט, כי על כל פנים כל חסרון הוא העדר השלמות ההוא:

פרק כג

אמרה הנשמה – אמור מה שאתה אומר על השלמות הזה:

פרק כד

אמר השכל – השלמות הזה פשוט הוא מן המקרא ומן הסברא; והוא, שיהיה האדם מתדבק בקדושתו ית', ונהנה מהשגת כבודו בלי שום מונע מפריד ומעכב.
איבעית אימא קרא (ישעיה נח, יד), "אז תתענג על ה'"; (תהלים קמ, יד), "ישבו ישרים את פניך"; (שם טז, יא), "שובע שמחות את פניך" וכו', ואחרים כאלה רבים עד מאד, הלא המה בכל פינות דברי הנביאים והכתובים, גלויים לכל העמים, דרשו מעל ספר ה' וקראו. ובדברי רז"ל (ברכות יז ע"א), "העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה וכו', אלא הצדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה".
איבעית אימא סברא, הנשמה אינה אלא חלק אלוה ממעל, הנה אין תשוקתה ודאי אלא לשוב ולדבק במקורה ולהשיגו, כטבע כל עלול החושק לעילתו, ואין מנוחתה אלא כשתשיג את זה.

אך מה יהיה ההתדבקות הזה, ומה ההשגה הזאת - אנו אין לנו כח להבין אותו כל עוד היותנו בתוך החסרונות. אבל מזה אנו מבחינים חסרונותינו, כי כמו שידענו שהשלמות הוא ההתדבקות הזה, כן נדע שהחסרונות הם כל הריחוק מזה, והמניעה המתמצעת בינותינו ובינו ית"ש, שבעבור זה אי אפשר לידבק בו כמו שנתדבק אחרי אשר תעבור המניעה, וזהו החסרון שאנו צריכים להשתדל להעביר ממנו, ולקנות השלמות אשר זכרנו. ואמנם כאן אנו צריכים להקדמה אחת עיקרית מאד:

פרק כה

אמרה הנשמה – ומה היא?

פרק כו

אמר השכל – שהאלוה ב"ה היה יכול ודאי לברוא האדם וכל הבריאה בתכלית השלמות; ולא עוד, אלא שמחוקו היה ראוי שיהיה כך, כי להיותו שלם בכל מיני שלמות - גם פעולותיו ראוי שתהיינה שלמות בכל שלמות. אלא שכאשר גזרה חכמתו להניח לאדם שישלים הוא את עצמו, ברא הבריות האלה חסרות השלמות. והרי זה כאילו עכב מדת שלמותו וטובו הגדול שלא לעשות כחק גדולתה בבריות האלה, אלא לעשותם באותה התכונה שרצה בה לפי התכלית המכוון במחשבתו הנשגבת. וכאן נכללת ידיעה אחרת, והיא, מה שאמרו ז"ל (חגיגה יג ע"א), "שדי - שאמר לעולמו די"; ושהשמים היו נמתחים והולכים עד שגער בהם כמו שכתוב במדרש (תנחומא בראשית סוף פרשת מקץ). והיינו, כי ודאי היה יכול לברוא יותר בריות ממה שברא, והבריות עצמם יותר גדולות ממה שברא; ואם היה רוצה לברוא בריותיו לפי ערך הפועל, לא היה להם שיעור, כמו שאין שיעור לו וליכלתו. אבל בראם לפי ערך הנפעל, דהיינו ששיער בהם המדה והתכונה הנאותה בהם לפי המכוון בהם. ונמצא, שעכ"פ עיכב, כביכול, יכולתו הרבה ובלתי בעלת תכלית, שלא תפעל בבריותיו כמו ערכה, ולא תפעל אלא לפי ערך הבריות האלה הנפעלות ממנה:

פרק כז

אמרה הנשמה – כל זה מוכרח ודאי, כי מן האמונה הוא שהאלוה יתברך שמו הוא כל יכול בכל פנים, ואי אפשר לשום שום גבול או שיעור ליכלתו כלל. וכל מה שאנו

רואים שנברא ממנו בשיעור מיוחד ומוגבל - לא יהיה לפי ערכו ח"ו, אלא לפי מה שגזר רצונו לפעול:

פרק כח

אמר השכל – נגדור הכלל הזה, אחר נלך אל הקדמה אחרת עיקרית מאד. זה הכלל, האלוה ית"ש מנע, כביכול, את עצמו, פירוש, שמנע את יכלתו, בברוא נבראיו שלא לעשות אותם כפי כוחו, אלא לפי מה שרצה וכיון בהם; ובראם חסרים כדי שישלימו הם את עצמם, ויהיה שלמותם שכרם בזכות מה שטרחו להשיגו. וכל זה רק ברצותו להטיב הטבה שלמה:

פרק כט

אמרה הנשמה – עתה נשמע ההקדמה הזאת שאמרת:

פרק ל

אמר השכל – אנו צריכים להבין עתה מהיכן נמצא כח באדם להשלים חסרונותיו, כיון שנברא חסר. אמנם, הנה אנחנו נכנסים עתה בים גדול ורחב ידים מאד, כי הצעות רבות וגדולות יצטרכו לנו קודם שנבא להשלמת ענייננו. והנה לך צריך מתון מתון, להבין הדברים בסדר נכון, כי זה דרך החכמה - לקנות ידיעות זו אחר זו, עד שבסוף הכל יצא לאור ענין אחד שלם, שהוצרכו בעבורו כל ההקדמות ההם:

פרק לא

אמרה הנשמה – דבר דבריך על הסדר הנכון, ואני הנני מקשבת בכל ההמתנה וישוב המצטרך:

פרק לב

אמר השכל – ראשונה צריך שתדעי, שאף על פי שאמרנו כבר שרצה האדון ב"ה לתת השגה מיקר שלמותו אל נבראיו, ודאי הוא שלא היה הרצון בזה לתת להם השגה מכל שלמותו אשר אין לו סוף שיעור ותכלית כלל; אלא אדרבה, רק קצה קטן ממנו רצה לגלות להם, ובו יהיה כל תענוגם בהשיגם אותו, כמו שביארנו. וזה דבר פשוט ונרצה מאד, מן הטעם כי אי אפשר לעלול ונברא אשר כמונו להשיג כל שלמות הבורא ית"ש, וכענין שנאמר (איוב יא, ז), "החקר אלוה תמצא, אם עד תכלית שדי תמצא". ונמצא,

שכל מה שיוכלו להשיג הנבראים, לא יהיה אפילו כטפה מן הים הגדול מן השלמות של הבורא ית"ש:

פרק לג

אמרה הנשמה – זה פשוט אצל כל חכמי לב, וכבר נאמר (תהלים קו, ב), "מי ימלל גבורות ה'" וגו':

פרק לד

אמר השכל – עתה כשנשיב אל לבנו כל סדרי מעשיו ית', כל המעשה הגדול אשר עשה מני שים אדם עלי ארץ, וכל אשר הבטיח לנו לעשות ע"י נביאיו הקדושים, הנה מה שמתברר לנו מכל זה בירור גמור - הוא עוצם יחודו יתברך. ותראי שכל שאר מעלות שלמותו הבלתי בעלת תכלית אינם מתבררים אצלנו כלל, שאין בנו כח להשיג אותם. דרך משל, ידענו שהוא חכם, אבל לא השגנו סוף חכמתו; ידענו שהוא יודע, ולא השגנו ידיעתו. ועל כן אמרו ז"ל (תפלת אליהו, תיקוני זוהר, הקדמה שניה), "אנת הוא חכים, ולאו בחכמה ידיעא, אנת הוא מבין, ולאו בבינה ידיעא". וכיון שאין אנו יכולים להשיג המעלות האלה, נמשך לנו מזה איסור החקירה בהם, כי על כל כיוצא בזה נאמר (חגיגה יג. בשם בן סירא ג, כא), "במופלא ממך אל תדרוש, במכוסה ממך אל תחקור"; וכן אמרו (ספר יצירה, פרק א), "אם רץ לבך - שוב למקום":

אבל יחודו, אדרבא, זה מתגלה ומתברר לנו בירור גמור. ונמשך לנו מזה שלא די שהוא מתברר לנו, אלא שחייבים אנחנו להשיב אל לבנו הידיעה הזאת, לתקוע אותה בלבבנו בישוב גמור בלי שום פקפוק כלל. והוא מה שמצוינו משה רבנו ע"ה מפי הגבורה (דברים ד, לט), "וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד". ופי עליון מעיד בעצמו ומודיע כי כל הנלקט מכל מסיבותיו הגדולות אשר הוא מתהפך בעולמו, הלא הוא גילוי יחודו הגמור הזה; כענין אמרו (דברים לב, לט), "ראו עתה כי אני אני הוא ואין אלהים עמדי", ומקרא זה נאמר אחר שכלל כל סיבוב הגלגל, שהיה עתיד ומזומן להיות סובב בעולם, שנכלל הכל בדברי השירה ההיא של האזינו, וכמו שפשטן של כתובים עצמן מוכיח, והנה חותם החזון שלו חתם בלשון הזה, "ראו עתה כי אני אני הוא" וגו'. ובדברי הנביא ישעיה נתבאר בהדיא (ישעיה מג, י יא), "למען תדעו ותאמינו לי ותבינו כי אני הוא, לפני לא נוצר אל ואחרי לא יהיה. אנכי אנכי ה' ואין מבלעדי מושיע"; וכמו שכתוב (ישעיה מד, ו), "אני

ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין אלהים"; וכמו שכתוב (ישעיהו מה, ו ז), "למען ידעו ממזרח שמש וממערבה כי אפס בלעדי אני ה' ואין עוד. יוצר אור ובורא חשך עושה שלום ובורא רע, אני ה' עושה כל אלה". והנה "למען ידעו", "למען תדעו ותבינו" כתיב, משמע שרוצה שנדע בידיעה והבנה. ותכלית כל ההצלחה שהוא מבטיח לישראל הוא התברר יחודו לעיני הכל. ודבר זה נזכר פעמים אין מספר בדברי הנביאים ע"ה (ישעיהו ב, יא), "ונשגב ה' לבדו ביום ההוא"; (זכריה יד, ט), "והיה ה' למלך וגו' ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד"; (צפניה ג, ט), "כי אז אהפוך אל עמים לקרוא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד". וסוף דבר, הלא זה עדותנו בכל יום תמיד (דברים ו, ד), "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד":

נמצא, שכל מה שמתברר לנו באמת מעוצם שלמותו הבלתי בעלת תכלית הוא רק יחודו השלם. שכאשר נביט בהבטה עיונית על כל המעשים אשר נעשו תחת השמים, נראה הילוך אחד שסובב והולך, והיתה מנוחתו רק גילוי האמת הזאת. עתה צריכים אנו להבין היחוד הזה, ומהו הנרצה בו, והוא מה שצונו הכתוב (דברים ד, לט), "והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים" וגו', משמע שצריך ישוב הדעת ועצה נכונה בענין הזה. וכבר אמרתי, זה ים גדול ורחב ידים הוא, שיש לנו לשוט בו כנפשנו שבענו:

פרק לה

אמרה הנשמה – מה הבנה צריכה בזה? הנה יחוד - רצונו לומר שהקדוש ב"ה הוא אחד ודאי, ואין זולתו:

פרק לו

אמר השכל – כן, ודאי הוא שזהו הענין בכלל. אבל עדיין דבר זה צריך לפנים. והוא ממש מה שאמר הכתוב (דברים ד, לה), "אתה הראת לדעת וגו' אין עוד מלבדו", שפירשוהו ז"ל (סנהדרין סז ע"ב), "אפילו לדבר כשפים". והיינו, כי הנה כשאנו אומרים שהקב"ה הוא אחד, אינו די שנבין שהוא אחד במציאותו, דהיינו שאין מצוי מוכרח אלא הוא, ושאין בורא אלא הוא, אבל צריכים אנו להבין עוד, שאין שום שליט ומושל אלא הוא; ואין מנהיג לעולמו או לשום בריה בעולמו אלא הוא; ואין מעכב על ידו, ואין מונע לרצונו, וזהו ששליטתו יחידית וגמורה. והוא הענין מה שנתבאר בכתוב (דברים לב, לט), "ראו עתה כי אני וגו' אני אמית ואחיה וגו' ואין מידי מציל"; וכן נאמר (איוב כג, יג), "והוא

באחד ומי ישיבנו" וגו'; וכן אנו מעידים לפניו (איוב ט, יב), "מי יאמר אליו מה תעשה".
ותדעי שזה יסוד גדול לאמונתנו הודאית, וכמו שנכתוב עוד לפנים בס"ד:
ואמנם עיקר הידיעה הזאת היא לאפוקי ממיני סברות רעות הנופלים בלבות בני אדם, מהם שנפלו בלב עובדי עבודה זרה, ומהם בלב רוב המון עם הארץ, מהם בלב גויי הארץ, ומהם בלב פושעי ישראל הראשונים אשר השחיתו לעשות:
הנה העובדי עבודה זרה היו משני מינים, המין הראשון חשבו שהקב"ה נעלה מן הדברים השפלים, ואינו מביט בהם; ויש אחרים תחתיו, הם המה כוכבי השמים וכסיליהם, שריהם וכל צבאם, שהם המשגיחים בעולם. ועל כן העמידו להם עבודות, עשו להם מזבחות, להם יזבחו ולהם יקטרו, להמשיך מהם השפעה לתועלתם:
המין השני אמרו, חס וחלילה, שתי רשויות הם, אחד פועל טוב ואחד פועל רע, באמרם, אין הפך בלא הפכו; ובהיותו האל ית"ש תכלית הטוב, יהיה ח"ו כנגדו מי שהוא תכלית הרע; ומשני מקורות אלה, אמרו, נולדות הפעולות בעולם הזה, מקצתם לטובה ומקצתם לרעה. והוא ענין (סנהדרין לט ע"א), "מפלגא ולעילא - דהורמיז, מפלגא ולתתא - דאהורמיז", שאמר ההוא מינא לאמימר:
הדעת השלישי, היא דעת המון האנשים, שחושבים שדברי העולם הזה הולכים לפי חוקות טבעם שהטביע הבורא בתחתונים, והשתדלותם וחריצותם הוא המועיל, ועצלותם הוא המזיק, כענין (דברים ח, יז), "כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה". עוד אמרו, הכל תלוי במזל, ומקרה אחד לכל, ואין כאן אלא הדרך הטבעי, לא יותר, אם להטיב אם להרע:
הדעת הרביעית היא דעת גויי הארץ האומרים, חטא ישראל, אין ישועתה לו באלהים סלה, ח"ו, "כסף נמאס" קראו להם. כי הקב"ה בחר בהם ונתן להם הבחירה בידם להיות צדיקים או רשעים, והם הרשיעו לעשות, ומנעו ממנו ית', כביכול, שיוכל להטיב עוד להם, כענין (דברים לב, יח), "צור ילדך תשי"; והוכרח לעזוב אותם ולהחליפם באומה אחרת ח"ו, מפני שאי אפשר להושיעם. ואורך הגלות מורה לכאורה על זה, ומפחיד הלבבות שאינם חזקים באמונה האמיתית:
הדעת החמישית, היא דעת פושעי ישראל, אותם שהיו מכירים את קונם ומכוונים למרוד בו, כאמון שאמר (עי' סנהדרין קג ע"ב), "כלום מכוין אני אלא להכעיס", וכל דכוותיה. וקרא כתיב (ישעיהו ג, ח), "למרות עיני כבודו", שהיו חושבים שיוכלו לעשות נגד רצונו ח"ו, ויכעיסוהו במעשיהם הרעים, כמי שמכעיס את חבירו בעל כרחו. ואחרים חשבו

להתחזק בכשפים וקסמים, ואחרים בידיעת מלאכי השרת ומשמרותיהם, כמ"ש במדרש (איכה רבה ב, ה) שהיו אומרים לירמיהו, "אנא מקיף לה מיא אנא מקיף לה אשא":
ואמנם המאמין ביחוד ומבין ענינו, צריך שיאמין שהקב"ה הוא אחד יחיד ומיוחד, שאין לו מונע ומעכב כלל ועיקר בשום פנים ובשום צד, אלא הוא לבדו מושל בכל. לא מבעיא שאין רשות נגדו ח"ו, אלא הוא עצמו בורא הטוב והרע, כענין הכתוב (ישעיה מה, ז), "יוצר אור ובורא חושך עושה שלום ובורא רע, אני ה' עושה כל אלה"; שאין אחר תחתיו שיהיה לו שליטה בעולם, דהיינו שאין שום שר ולא שום כח שני, כמו שחשבו עובדי עבודה זרה. ולא עוד, אלא שהוא לבדו משגיח על כל בריותיו השגחה פרטית, ואין שום דבר נולד בעולמו אלא מרצונו ומידו, ולא במקרה, ולא בטבע, ולא במזל; אלא הוא השופט כל הארץ וכל אשר בה, וגוזר כל אשר יעשה בעליונים ובתחתונים, עד סוף כל המדרגות שבכל הבריאה כולה. ומעוצם יחוד שליטתו הוא שאין לו שום הכרח וכפיה כלל, וכל סדרי המשפט וכל החוקים אשר חקק - כולם תלויים ברצונו, ולא שהוא מוכרח בהם כלל. הנה כשרוצה - משעבד רצונו, כביכול, למעשי בני האדם, כענין ששנינו (אבות פ"ג, טו), "והכל לפי רוב המעשה"; וכשהוא רוצה - אינו חושש לכל המעשים, ומטיב בטובו למי שרוצה, וכמו שאמר למשה רבנו ע"ה (ברכות ז ע"א), "וחנותי את אשר אחון - אע"פ שאינו הגון". וכבר נאמר (איוב לה, ו), "אם חטאת מה תפעל בו ורבו פשעיך מה תעשה לו"; ואז נאמר (ירמיהו נ, כ), "יבוקש את עון ישראל ואיננו וגו' כי אסלח לאשר אשאיר"; וכן נאמר (ישעיה מח, יא), "למעני למעני אעשה לי ואיך יחל"; (שם מג, כה), "אנכי אנכי הוא מוחה פשעיך למעני וחטאתיך לא אזכור".
וכן נאמר (זכריה ג, ט), "ומשתי את עון הארץ ההיא ביום אחד". זאת נחמתנו בעניינו, כי לא על מעשינו יפקוד, ולא לזכותנו ימתין, או מחסרון מעשים יחליפינו ח"ו, אלא מפני השבועה אשר נשבע לאבותינו והברית אשר כרת. הנה אפילו אם לא יהיה זכות בישראל - כשיגיע עת מועד, יום נסתם בלבו, הנה על כל פנים יושיענו ודאי, כי אדון כל הוא, ויכול לעשות כן כשהוא רוצה:
וממה שצריך להאמין, הוא קרוב למה שהזכרנו עתה, והיינו שבהיות שהוא ית"ש אינו מוכרח במעשיו, על כן לא יוכל שום נברא להתחזק ולעשות נגדו, אפילו שישתמש מן החוקים והסדרים עצמם שהוא ית' חקק, כי הרי הוא עשאם, והוא יכול לשנותם ולבטלם כרצונו; והיינו (סנהדרין סז ע"ב), "אין עוד מלבדו - ואפילו כשפים", שזכרנו למעלה. שאף על פי שלפי סדרי המערכה העליונה שרצה הקב"ה וערך, הנה כשפים מכחישים פמליא של מעלה (סנהדרין שם), הנה כשהוא רוצה - מושל בכוחו ומבטלם, והיו כלא

היו, ולא כשחשבו הפתאים שיוכלו להשתמש מכליו עצמם כנגדו ח"ו. הרי ראו כי שקר נסכם, לא לעזר ולא להועיל בם, הוא אדון כל, ואין זולתו:
ואמנם זה הוא מה שיש לנו להאמין באמונה. אך בירור האמת הזאת הוא המתגלה מכל המעשים, מכל הבריות ומכל ההבטחות וכמו שביארנו לעיל. ונמצא, שגילוי יחודו זה הוא מה שרצה בו הרצון העליון, ועל פי כונה זאת חקק חוקות נבראיו; וכל המסיבות אשר גלגל וסבב, הם מה שצריך כדי לבא לתכלית הזה. והנה נוכל לומר שכל העולם ומלואו, וכל אשר נוכל להתבונן בו, הכל תלוי ועומד על ענין שלימות יחודו ית' שרצה לגלות בפועל לעיני הנבראים האלה. ויולד מזה שכאשר נבין גילוי יחודו זה במה תלוי, נבין גם כן חוקות הנבראים האלה, איך הם מסודרים, ועל מה הם עומדים:
ותראי עוד לפנים בס"ד איך כשרצה הרצון העליון לבנות עולמו ולנהגו על ענין זה - מזה נמשך, ונולד כל ההילוך הזה שזכרנו, דהיינו חסרון האדם, ושלמות עבודתו, וקיבול שכרו, מה שלא נמשך משום סדר אחר:

פרק לז

אמרה הנשמה – לזה אני מצפה בתאוה רבה, לשמוע איך מן גילוי היחוד ימשכו כל אלה:

פרק לח

אמר השכל – הנה מה שאנו צריכים להבין הרבה, הוא ענין החסרונות האלה הנמצאים בבריאה, ענין הרעות הנמצאות בה, שהם ענינים שלא כחק שלמותו ית', וכמו שביארנו, אשר על כן נכשלו בם הפושעים, איש לפי דרכו הרעה, וכמו שביארנו לך למעלה; כי ודאי לפי שלמותו ית' לא היה לו לעשות אלא טובות לבד. אמנם עתה אבינך הכל על בוריו בס"ד. הנה כשאנו אומרים שהקב"ה הוא יחיד, הלא אנו מבינים שאין זולתו, שאין הפך לו, שאין מונע לו, ולאפוקי מכל אותם הסברות שזכרנו. נמצא, שלא די לקיים בו ית' הטוב, אלא שצריך לשלול ממנו ההפך. אך כל שאר המעלות שנוכל לחשוב בו - אין שייך בהם ההפך כלל. פירוש, דרך משל, בגדר החכמה אין שייך הסכלות, כי הלא חכמה יגדור אותה מה שהדעת מלא מציורי הדברים על יושרם. בדרך החסידות אין שייך הרע, כי גדרו הוא - לעשות טוב עם הכל. אך בגדר היחוד שייך ההפך, כי גדרו הוא - יחוד שאין אחר עמו. הרי, שגדר שאר המעלות הוא קיום הטוב מצד עצמו, וגדר היחוד הוא שלילת הרע:

עתה הנך רואה, שאם היה רוצה הקב"ה לגלות כל שאר מעלות שלמותו, כיון שהם כולם רק מעלות של טוב - אין בגדרם אלא קיום הטוב, ולא היה שייך בגילוים עשיית הרע. אך ברצותו לגלות היחוד, שבגדרו יש שלילת הרע, הנה שייך לעשות הרע, ולשלול אותו מן המציאות המוכרח והשליטה, כדי שיהיו כל חלקי הגדר מתגלים היטב. ואל תטעי לומר שגם לתת ביאור לחכמה צריך להראות הסכלות, וכן לבאר החסידות צריך להראות האכזריות, כי אין הפך ניכר אלא מהפכו; כי צריך להבין שכל מעלות הטוב אין לנו להבינם אלא מעלות הטוב לפי מה שהוא טוב, ושלילת ההיפך של המעלות ההם אינם בכלל גדר המעלות ההם הטובות, אלא כולם כאחד נכנסים תחת גדר היחוד, שהוא שלילת כל מה שהוא זולתו, וכולם מיני הסוג הזה יחשבו. ומי שרוצה להבין צריך שלא יערב מיני סוג אחד עם מיני סוג אחר:

פרק לט

אמרה הנשמה – זה ודאי, שההבנה תלויה רק בהבחנה, וכל הסוגים ומיניהם צריך להבדילם זה מזה, כדי להבין ענינם וענין התולדות הנולדות מהם. ואף על פי שהמחשבה העליונה אין דרכה כדרכי בני אדם, עד שיהיו שייכים בה החילוקים האלה, אבל אנחנו בני אדם צריכים לדבר בדרך בני האדם:

פרק מ

אמר השכל – יותר ממה שאמרת, אומר לך בענין זה. כי אמת הוא ודאי שהקב"ה היה יכול לברוא עולמו בדרך כל - יכלתו בלא שנוכל להבין במעשיו לא נמשך ולא קודם, לא סיבה ולא מסובב; ואם היה בורא כך - היה סותם פיהם של כל הבריות, שלא יפצו פה כלל על כל מעשיו, כי לא היה אפשר לנו להבין דרכו כלל ועיקר, כי דרך כל - יכלתו אינו נתפס משכלנו, ואינו מובן מן האדם אשר דעתו מוגבלת בחוקותיה הפרטיים. אבל מפני שרצה הרצון העליון שיוכלו בני אדם להבין קצת מדרכיו ופעולותיו, ואדרבה, רצה שיהיו משתדלים על זה ורודפים אחרי זה מאד, על כן בחר להיות פועל אדרבה בדרך בני האדם, פירוש, בסדר מושג ומובן. והכלל הוא - שרצה לפעול פעולותיו לפי ערך הנבראים, לא לפי ערכו, על כן נתן לנו מקום להתבונן בם, ולהבין לפחות מעט מזעיר, אם לא כביר. והראיה לדבר - מעשה בראשית ככתוב בתורתו, שהרי שם מעיד על עצמו שברא את עולמו בחילוק זמנים, והבדל מאמרות, ובסדר מה שרצה בו, ולא הכל בבת אחת, ולא במאמר אחד שהיה יכול להבראות. ומעתה יש לנו להבחין בכל פעולותיו

וטעמיהם, וכל שכן בתולדותיהם, כל הסוגים והמינים והפרטים, ככל הסדר הנשמר בדרכי בני האדם:

ונשוב לענייננו. הנה כשאנו אומרים - יחוד, כבר שמעת שרצוננו לומר - שלילת כל זולתו, ונמצא זה דבר כללי לכל מעלות שלמותו אשר אין להם תכלית כלל, כי כל מה שהוא בו מעלה ושלמות - צריך להבין תמיד שאין זולתו במעלה ההיא, שאין הפך לו, שאין מונע לו; שכל זה מכלל היחוד הוא, כמו שביארנו. ושני דברים נמצינו למדים מן ההקדמה הזאת, א' - מה שביארנו כבר, שאין שייך בשום מעלה אחרת שיהיה בורא מה שהוא הפך שלמותו כלל, אלא במעלת יחודו, פירוש, כשירצה לגלות מעלת יחודו ית' ולברר אותו ביאור מבואר היטב כנ"ל בכל חלקי גדרו. והב' - שלגבי מעלת היחוד השלם הזה - כל שאר המעלות הם כמו דברים פרטיים, וזה דבר כללי, שהרי הוא משקיף על כל המעלות כולם, כמו שהראינו לדעת, שבכל מה שיש בשלמותו שאין לו סוף ושיעור, בכולם הנה הוא יחיד בתכלית היחוד, אין זולתו, אין הפך לו, ואין מונע אליו, כמו שביארנו. ונשרש האמת הזה באמתת המצאו בהכרח, שהוא המרכז מכל מה שנוכל לדבר משלמותו, ולכל מה שלא נוכל לדבר גם כן; והיינו מה שידענו שהוא לבדו מחוייב המציאות, ומוכרח הוא שהוא יהיה, ושלא יהיה אלא הוא, וזה פשוט לכל בני האמונה הקדושה. ועוד לפנים תמצאי התועלת היוצא מן ההצעה הזאת:

מעתה הנה כבר ראית מה שאמרתי לך למעלה כבר, מה נשתנה כח מעלת היחוד הזה מכל שאר המעלות אשר לשלמות - שזה הוא הנותן מקום להילוך הזה של חסרון ושלמות, עבודה וקיבול שכר. כי אמנם אם לא היה רוצה הרצון העליון אלא לגלות מעלות משלמותו, לא היה לו לפעול אלא דברים שלמים לפי השלמות ההוא שהיה רוצה לגלות, ולא היה ראוי שיהיה בהם שום חסרון כלל, כאשר כבר הקדמנו, שלברר כל מעלה אחרת חוץ ממעלת היחוד - אין שייך להראות חסרונות. ואם לא היה חסרון - לא היה מקום עבודה לאדם, ולא מקום שיקבל שכר. אך כשבחר שהמתגלה משלמותו יהיה יחודו ית', אז נמשך מזה שיהיה חסרון בנבראיו, שהרי צריך להראות החסרון כדי להראות שלילתו:

אך אין זה עדיין סוף בירור היחוד; אלא שסוף דבר מכח שלמותו יעדר באמת החסרון, וישאר הכל מתוקן בכח ממשלת טובו השולט לבדו, אז נקרא שנגלה בפועל. ואמנם תראי מה יוצא מזה - כי הנה זה ודאי יגרום שאף על פי שהנבראים נבראו בחסרונם, אך לא יהיה החסרון מום קבוע בהם, אלא אדרבה מום עובר, מום שצריך לעבור על כל פנים, אלא שהרבה דרכים ימצאו להעביר אותו:

ותביני שרש כל זה, כי הנה החסרון ההוא לא נולד אלא מהסתר פניו של האדון ב"ה, שלא רצה להאיר פניו על נבראיו מתחלה מיד, שיהיו שלמים בתחלה, אלא אדרבה, הסתיר פניו מהם והשאירם חסרים, כי הנה אור פני מלך - חיים ודאי, והסתרו הוא מקור כל רע, ועוד נדבר מזה לקמן בס"ד. אבל כיון שהכוונה התכליתית בהסתר הזה אינה להיות נסתר, אלא אדרבה ליגלות אחר כך, ולהעביר כל הרעה שנולדה רק מן ההסתר ההוא, הנה על כן שם לו חק ומשפט לגלות פני טובו הנסתרים; וזה או על ידי מעשים שיעשו בני האדם, הם המה המשפטים והתורות אשר נתן לנו תורתו תורת אמת, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם בחיים הנצחיים, כי שכר מצוה - מצוה, הוא הארת פניו ית"ש, שהסתיר אותם מן האדם בתחלת יצירתו; כי הנה על כן לעמל נברא, בהיות היצר שולט בו, ורבה רעתו עליו בכל מיני חסרונות, והריחוק אשר לו מאור החיים; ומעשי המצוות מאירים עליו האור הגנוז, עד שבהשלימו חק מצוותיו, נשלם עצמו עמהם לאור באור החיים האלה:

אמנם אם לא יטיב, הנה אף על פי כן ירצה היחוד העליון להתגלות, כי לא לנצח יסתיר פניו מעולמו, אך בחימה שפוכה ימלוך על החוטאים האלה בנפשותם, ונשאו את עונם עד יתמו חטאים מן הארץ, או כי יכנע לבבם הערל וישובו ויחיו:

ולא עוד, אלא בהיות הכוונה בהסתר פנים שזכרנו, רק כי יחזור ויגלה אותם וישוב ירחמנו, הנה אפילו הבחירה הזאת שהוא מניח לנו עתה, ותמיד הדבר תלוי ועומד אם להטיב ואם להרע ח"ו לפי רוב המעשה, אין סופה להתקיים כך, אלא הזמן ששיערה המחשבה העליונה היותו צריך ומספיק לכל הנשמות אשר עשה, שבו יתוקנו - מי בצדקתם, מי בתשובתם ומי בקבלת היסורין; וזה הוא המועד אשר שם שיתא אלפי שנה, כדברי רז"ל (ר"ה לא.; סנהדרין צז ע"א). ואחר יחדש עולמו להיות בני האדם כמלאכים ולא כחמורים, אבל יהיו נפשטים מן החומר הגס הזה, ומן התולדות הרעות שלו, הן הם יצר הרע וכל הנמשך ממנו. ואפילו לימות המשיח קרא כתיב (יחזקאל לו, כו - כז), "והסירותי לב האבן מבשרכם וגו' ועשיתי את אשר בחוקי תלכו". וחז"ל אמרו (שבת קנא,; מ"ר קהלת יב, ב), "שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ" (קהלת יב, יב) - אלו ימות המשיח, שאין בהם לא זכות ולא חובה" וזה פשוט, כי כאשר יטהר האדם מיצר הרע, הנה אין עבודתו אלא בכח מוכרח, ואין השבח מגיע אליו כלל:

אמנם, הנה זה הוא מחוקו של היחוד העליון לבדו ב"ה - להראות עוצם ממשלתו השלמה; שכל הזמן שהוא רוצה, מניח העולם להיות סוער והולך בילדי הזמן, עת אשר שלט הרע בעולם; ולא עוד, אלא שאינו מעכב על ידי הרע הזה מעשות כל אשר בכחו

לעשות, ואפילו מגיעות בריותיו עד הדיוטא התחתונה. אפס כי לא מפני זה יאבד עולמו, כי הממשלה לו לבדו, והוא עשה, והוא סובל, והוא מחץ, והוא ירפא, ואין עוד מלבדו. והנה זה יתד חזק לאמונת בני ישראל, אשר לא ירך לבם לא מאורך הגלות ולא ממרירותו הקשה, כי אדרבה, הרשה הקב"ה והניח לרע לעשות כל מה שבכחו לעשות, כמו שביארנו. ובסוף הכל - כל יותר שהקשה הרע את עול סבלו על הבריות, כן יותר יגלה כח יחודו ית' וממשלתו העצומה אשר הוא כל יכול, ומתוך עומק הצרות הרבות והרעות מצמיח ישועה בכחו הגדול ודאי:

כי הן אמת, שהיו יכולים בני אדם להיות זוכים במעשיהם, ומכירים הם האמת, ועוזבים אורחות השקר של העוה"ז ברצותם להתקרב אל בוראם; וזה בהיותם יודעים ומבינים כבר שכל מה שהוא הפך מן הדרך אשר צוה ה' אינו אלא מכלל סוג הרע שרצה הרצון העליון, וברא בהסתר פני טובו. ועל כן ימאסו בתרמית עיניהם זה, ויבחרו באור הגנוז והצפון - אור פני מלך חיים. ואם היו עושים כן, הנה היה יחודו ית' מתגלה אליהם מצד עצמם, ונמצאו מקרבים להם הישועה; ולא היה צריך הקב"ה להראותו הוא להם בדרך קשי הגלות וארכו, כי כיון שנתברר להם האמת מדעתם - די בזה, וכשנתברר - נתברר. כי כיון שכבר ראו הרע והכירוהו, ועזבוהו ואחזו באמתת יחודו - הרי נעשה מה שצריך, כי כל הכונה היא רק שיתאמת להם ענין זה, כדי שמשם והלאה יתענגו באמת שנתגלה להם, אם כן כשנתגלה - נתגלה:

הלא תראי - אדם הראשון עצמו כך קרה לו, והביני היטב הענין הזה. כי אם לא היה בורא הקב"ה העולם אלא על צד הטוב בלא צד הרע כלל, אז לא היתה המחשבה מציירת הרע כלל, שתוכל להבין היחוד בשלמות גדרו, וכמו שביארנו לעיל. אך כיון שכבר ברא הרע, אז ודאי כבר המחשבה יכולה לצייר אותו, ולהכיר מכחו היחוד באמת. ואמנם, אדה"ר כבר היה רואה הרע, והיינו כי הלא הוא היה עץ הדעת טוב ורע שהקב"ה אסרו עליו, ואף על פי כן היה עינו מטעה אותו לחשוב אותו תאוה לעינים, וטוב למאכל, ונחמד להשכיל, כדברי הכתוב (בראשית ג, ו), "ותרא האשה" וגו'. ונמצא, שהיה רואה מיד שיש מקום לטעות ח"ו, ולומר או שתי רשויות הם ח"ו, או כל שאר סברות הרעות שהיה משים לפניהם הנחש:

ואמנם אדה"ר באמת חכם גדול היה, והיה לו לחקור בחכמתו על זה כראוי; וגם כבר היה יודע אמתתו של דבר מצד חכמתו, שכל מה שרואה מנגד מה שהודיע לו יתב' מן אמתת התיקון - אינו אלא שקר מדומה, מכלל הרע שברא הוא ית"ש להודיע אמתת יחודו, ולנסות בו את האדם עצמו לתת לו זכות. ואם היה עומד באמונתו, ולא היה מתפתה

אחר יצה"ר, אלא אדרבה, היתה מתחזקת בלבו האמונה הזאת, אז היה נקרא שהשיג היחוד העליון, שהרי כבר ראה וציירה מחשבתו מה הוא הרע, וגם השיג בחכמתו שכל מה שהוא רע - אינו אלא נברא ממנו ית' לכבוד עצמו. והנה, היה די שיתחזק באמונה זו שלא לעבור את פי ה', וזה עד ליל שבת קודש, כאשר חכמים יגידו, שאז היה הקב"ה עושה ביום אחד מה שהוא עושה עתה בשיתא אלפי שנין; והיינו שהיה סוף סוף מראה לו בפועל שמה שהאמין מיחודו ית' הוא אמת, וזה, כי היה מבטל ברגע אחד כל הרע מן העולם:

אבל אדם הראשון נתפתה בתחלה אחר התאוה והתשוקה שלו, ואז חזר וחשב סברות רעות כדי להקל לעצמו. והרי זה כעין מה שאמרו רז"ל (סנהדרין סג ע"ב), "לא עבדו ישראל עבודה זרה אלא להתיר להם עריות בפרהסיא"; ואמרו רז"ל (סנהדרין לח ע"א), "אדם הראשון מין היה". והנה, אז הוצרך להראות לו במופת מה שלא רצה להשיג מצד הידיעה, והיינו להראות לו מהו הרע באמת; ואיך, אף על פי שמניחים לו מקום כל כך גדול, סוף סוף צריך לבא הכל לממשלת הטוב היחידית; והוא דרך קושי העוה"ז שנגזר עליו, כדי שסוף סוף יבא לידי האמונה שלא רצה לעמוד בה מתחלה, אלא שיתברר לו במופת בפרט מה שהיה יכול להשיג מתחלה, ולהתברר לו הכל בבת אחת:

וכן הוא לבניו אחריו גם כן, כי לולי היו רוצים להשיג זה, ולקבוע ידיעה זאת בנפשותם מצד החכמה - היה די, כי אין צריך אלא שידעוהו, והרי ידעוהו, וכשנתברר - נתברר. אך כיון שלא זכו בני אדם במעשיהם, ואדרבה, הלכו אחרי התרמית המתראה לעיניהם בכל אותם הסברות הרעות שזכרנו למעלה, הרי הקב"ה צריך הוא לגלות להם מה שלא ידעו הם להשיג. ואין זה אלא שיעשה בדרך שהוא עושה בגלות הזה, שהסתיר פניו הסתר אחר הסתר, עד שנתגברה הרעה בעולם תכלית התגברות הגדול; וכמו שאמר ז"ל (סוטה מט. וע"ש), "אין לך יום שאין ברכתו מרובה מחבירו". והנה בסוף הכל - פתאום יבא אל היכלו האדון היחיד ב"ה, ונגלה כבוד ה' וראו כל בשר יחדיו:

ומה שעתה בעבור רוב הסתר הפנים נפסדו הדיעות ונתקלקלו כל המעשים, ומזה נמשך גם כן בבריות עצמם הקלקול והפסדות, כענין שאמרו (סוטה מח ע"א), "ניטל טעם הפירות" וכו', וכל שאר הדברים הרעים שספרו לנו רז"ל, ואשר רואים אנחנו בעינינו - הארץ והנה תהו ובהו, וכמאמרם ז"ל (סוטה מט ע"ב), "חוצפא יסגא ויוקר יאמיר" וכו', שכל זה הוא תגבורת הרע הגדול, הנה כאשר יגלה כבוד ה' - ישובו כל הדיעות לדרך הישרה, וכל המעשים יהיו מתוקנים כראש, ויהיו בני האדם מתדבקים בקונם, כמו שאמר הכתוב (יואל ג, א), "אשפוך את רוחי על כל בשר" וגו'; וכן (ירמיהו לא,

לג), "ולא ילמדו עוד איש את רעהו וגו' לאמר דעו את ה', כי כלם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם"; ותהיה התשוקה הכללית לכל העולם להתקדש בקדושתו ית', כענין שנאמר (ישעיהו ב, ג), "והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' וגו' ויורנו מדרכיו ונלכה באורחתיו" וגו'. ויולד מזה הצלחות הבריות כולם, כענין שנאמר (תהלים עב, טז), "יהי פסת בר בארץ בראש הרים"; (ישעיהו יא, ו), "וגר זאב עם כבש" וגו':

סוף דבר, תראי שכאשר בחר הרצון העליון ללכת בדרך הזה, נתן מקום לכל מה שנתן שצריך לתחתונים לשלמותם האמיתי. כי בהיותו מסתיר פניו, הנה נותן מקום לחסרונות, ובתתו מקום לחסרונות - נותן מקום לעבודה כדי להשלימם. ולפי שההסתר עשוי רק כדי להגלות, הנה זה נותן מקום לתקן החסרונות ההם בכח הגילוי של השלמות. ובהיות שההסתר עשוי ליגלות על כל פנים אפילו מעצמו, הנה ניתן קץ לימי הבחירה, שסוף כל סוף כל העולם יהיה מתוקן בתיקון שלם, ומשם והלאה יהיה זמן קבלת השכר על העבודה, שקדמה כבר, כמאמרם ז"ל (עירובין כב ע"א), "היום לעשותם ומחר לקבל שכרם":

פרק מא

אמרה הנשמה – נקבץ איפוא כל אשר דברנו עד עתה בענין הזה, כי רב הוא:

פרק מב

אמר השכל – הכלל קצר ונוח לקבלו. רצה הרצון העליון לגלות ולברר אמתת יחודו - שאין שום יכולת נגד יכלתו כלל ועיקר, ועל היסוד הזה בנה עולמו בכל חוקותיו. והכלל הוא, מה שהוא מסתיר פניו ונותן מקום לרע לימצא, עד שיחזור ויגלה טובו, והרע לא ימצא עוד, ונראה יחוד ממשלתו. ובין כך ובין כך ניתן מקום עבודה לאדם כל זמן שהחסרון נמצא, והשלמות עומד להתגלות; ואחר שנתגלה - הוא זמן קבלת השכר על העבודה שנעשית כבר:

פרק מג

אמרה הנשמה – עדיין יש לי מקום מעט לשאלה, למה אנו צריכים לומר שהכל עומד על ענין היחוד הזה? הלא טובה הסברא הראשונה אשר שמעתי מפיך בתחלת דבריך, שרצה הקב"ה להטיב הטבה שלמה אל נבראיו, וראה שצריך לזה שיקבלוה בזכות ולא

בצדקה, על כן שם השכר והעונש בעולם, כדי שיקבלו הטובה בשכרם, וכנגד זה שם רק הבחירה כדי שיהיה מקום לשכר ועונש:

פרק מד

אמר השכל – אבל המעשה מוכיח שהיחוד הוא העומד להתגלות. כי אנחנו רואים הבטחות הנביאים שהבאנום למעלה כבר, אשר הם מבטיחים שהקב"ה יגאל את ישראל על כל פנים, אפילו בלא זכות, ושיסיר יצה"ר מבני האדם ויכריחם לעבדו; והנה כל אלה הם נגד השכר ועונש ונגד הבחירה. ואם היתה הכונה באמת להעמיד ענין הבחירה והשכר ועונש, דהיינו שיהיה העולם תמיד בנוי מבני בחירה, להיות צדיקים או רשעים כרצונם, ותמיד יהיה טוב לצדיקים או רע לרשעים, היה צריך שזה יהיה תמיד, ולא יהיה לו הפסק; וזה היה - שהקב"ה היה רוצה להחזיק במדת המשפט, להעמיד כל בריותיו בה כל הימים. אבל זה ידענו שאינו כך, כמו שהוכחנו מן המקראות, וכמבואר לנו בדברי חז"ל, שסוף כל סוף תסור הבחירה מן האדם, ולא יהיה עוד רעות בעולם, וכבר אמרו (ברכות י ע"א), "יתמו חטאים מן הארץ כתיב". אם כן, אין סוף הכונה על השכר ועונש, אלא על התיקון כללי. אלא שהרכיב הקב"ה שני הדברים כאחד, והיה זה מעומק עצתו לסבב הכל אל התיקון השלם. ועוד נדבר מזה לפנים בס"ד בבואנו אל פרטי ההנהגה, כי הוא ענין עמוק ועיקרי מאד:

ואנחנו עד עתה דברנו בכלל, ומעתה צריך לבא אל הפרטים, כי הנה שמנו יסוד אחד שכל עניני הבריאה וחוקותיה תלויים בדבר גילוי יחודו ית', ולדבר הזה מצאנו שני הזמנים, האחד - בהיותו נסתר ועתיד להתגלות, והשני - אחר שנתגלה; ובאלה שני הזמנים ראינו היות תלוי עבודת האדם וקיבול שכרו. מעתה, בכל אחד מן הזמנים האלה יש לנו להבחין כל פרט שנוכל להשיג בו, והיינו פרטי העלם יחודו לבד, ופרטי גילויו לבד. ועוד יש לנו להבין התקשר שני הזמנים האלה זה בזה, כי הרי כיון שצריך לעבור מזה לזה, צריך שיהיה להם מקום התחברותם, שהוא המעבר שבין שני הקצוות:

נתחיל עתה כסדר, וזה יצא ראשונה - להבין פרטי העלם היחוד, כי הוא הזמן הראשון, ומשפטי הנהגתו ית' בזמן הזה. וכאן יהיה לנו לבאר כל עניני העבודה בכל תולדותיה, וההכנה אשר באדם לעשותה, וכל שאר הבחינות שיש לנו להבחין בדבר הזה:

אמר השכל – הקדמה אחת גדולה ועיקרית מאד צריך אני להודיע לך, קודם שנכנס לפנים בענין דרכיו אלה ית', ומשפטיו אשר אנחנו עוסקים בהם:

פרק מה

אמרה הנשמה – ומה היא?

פרק מו

אמר השכל – הנה אנחנו רואים חוקים ומשפטים, אשר הוא ית"ש מתנהג בם עמנו, אנחנו נבראיו, מדות ודרכים צדיקים כאשר גזרה עומק חכמתו, עד שבעבור המדות האלה יחסנו לו תארים רבים ככל דברי הנביאים ע"ה, ואליו קראנו, רחום, חנון, גבור, וכל שאר הכינויים הרבים אשר נתיחסו לו. אמנם כאן צריכים אנו להבין ולדעת אמונה ודאית שיש לנו להאמין בכל זה, כי לא יאותו כל התארים והכינויים האלה אליו ית' לפי עצמו כלל ועיקר, באשר אין כל הפעולות האלה פעולות שיפעל הוא ית' כאשר יפעל איש לפי טבעו וכחו, אלא כולם ענינים שנרצו מרצונו לעשותם לפי ערך הנבראים שרצה לברוא, ולפי כחם לבד. ודבר זה נתברר אצל החכמים במקומות רבים בביאור רחב. וכלל מה שצריכים אנו להאמין בזה הוא, כי הוא ית"ש מציאותו נודע לנו ודאי שהוא מוכרח מעצמו, אך מהותו אי אפשר לנו להשיגו כלל ועיקר; ולא עוד, אלא שכבר אסור לנו איסור עולם להכנס בחקירה זאת, וכבר אמרו חכמים (חגיגה יא ע"ב), "המסתכל בארבעה דברים ראוי לו שלא בא לעולם"; וכן אמרו (חגיגה יג ע"א), "במופלא ממך אל תדרוש וכו' - אין לך עסק בנסתרות". וכללא הוא, כל מה שיכולה מחשבת בני האדם לתפוס ולצייר - אינו ודאי מהותו ית', כי הוא מרומם ונשגב מכל מחשבה ורעיון, ואין בו שום אחד מן הענינים מה שיש בנבראיו, לא מן הגדולים ולא מן השפלים, כי מה שהוא השלמות הגדול יותר בנבראיו - חסרון הוא לגביו ית', ולא נדמהו בחוקו כלל ועיקר. כי כל מה שנמצא בנבראים - הטוב והרע החסרון והשלמות - הכל חדש הוא שהמציאו הוא ית"ש ברצונו, והם דברים רק לפי ערכנו וענינינו, לא לפי ערכו וענינו ית'. ועל זה מקרא מלא צווח ואומר (ישעיה מ, כה), "ואל מי תדמיוני ואשוה יאמר קדוש":

כללם של דברים, האדון הוא ודאי משולל מכל מה שאנחנו מוצאים בבריותיו, אם חסרון ואם שלמות, ורק הוא לבדו השלם בשלמות אמיתי, שאין שייך בו חסרון בשום פנים כלל ועיקר; והוא בלתי מושג אצלנו כלל, ואין שום אחד מענינינו שייכים בו. ואולם, ברצותו לברוא נבראים, ולנהג אותם, ולחלק להם מטובו להשפיע להם ברכות, ולתת להם איזה גילוי מכבודו המרומם על כל ברכה ותהלה, שיהנו מאורו, אז שם לו, כביכול, חק ומשפט של הנהגה ישרה, ככל ההנהגה הזאת אשר אנחנו רואים ושומעים, כי המציא לו, כביכול, מיני השפעה ומדות של הנהגה, לאחוז בהם ולנהג בהם לתכלית

טוב ומובחר אל כל נבראיו. ומעתה, המדות - מדותיו ודאי, והתארים - מתיחסים לו, כי הוא העושה את כל אלה, אף כי אינם דברים מוכרחים אליו כלל, אלא כולם נרצים ממנו, ומציאותם תלוי רק בחפצו ורצונו, כי בלא כל אלה היה יכול ודאי לעשות, ובזולת אלה, וגם עתה יכול לשנותם כרצונו:

סוף דבר, שליטת רצונו שליטה גמורה היא, שאין לה שום מונע כלל ועיקר, ובכל עת ובכל שעה; וכבר ביארתי דבר זה למעלה כל צרכו. והנה כמו שאל מסתתר הוא מצד מציאותו ומהותו הפשוט, שאינו מושג ונודע כלל לשום בריה, כן נגלה כבודו ונודע הוא קצת מצד פעולותיו אלה. וכל מה שתשיג בו כל בריה שבעולם - לא יהיה אלא מצד פעולותיו, לא זולת:

ואמנם עוד צריך שתדע, שאפילו פעולותיו אלה שהם מושגות לנו, אין מושגות לנו אלא תולדותיהם; פירוש, הנפעל ממנו ית', אמנם לא דרך הפעולה - איך הוא ית' פועל אותה. כי כל מה שהוא בו ית' - אין השגה שתשיגהו, ואי אפשר להשיג אלא מה שהוא בנו, אנחנו נבראיו. ועל כן, אף על פי שניחס לו ית' המדות אשר ניחס, דרך משל, הידיעה, הזכירה, המחשבה, החמלה, הכעס, הרצון - לא נאמר מפני זה שדרך ידיעתו הוא כדרך ידיעתנו, ודרך זכירתו כדרך זכירתנו, ומחשבתו כמחשבתנו, וחמלתו כחמלתנו, וכעסו ככעסנו, ורצונו כרצוננו, וכן כולם; אלא אלו הפעולות הוא פועל בדרך הבלתי מושג ונודע לנו כלל, אבל אלינו מגיעים באותו הענין ואותו חוק שהוא רוצה. ולא עוד, אלא שאפילו הפעולות של החסרונות אינו צריך לפעול אותם בחסרון ההוא, כמו שהיה צריך לעשותם האדם שהיה רוצה לעשותם, אלא הוא אמר ויהי, באופן אשר דרכו נסתרה ולא מושגת לנו כלל, ולנו מגיעות הפעולות בשיעור ההוא שמגיעות. צא ולמד מקולו ית' באהל מועד, שאמרו חז"ל (תו"כ פרשת ויקרא, דיבורא דנדבה, פרשתא ב, י), "קול ה' בכח", ואף על פי כן משה שומע וכל ישראל לא שומעים". וכל זה נמשך מהיותו ית"ש כל יכול, והוא יכול לעשות כל מה שהוא רוצה, שאין שום חוק שיעכבהו, ושום משפט וגבול שימנעהו. על כן לא נקיש לפעולותיו מפעולת הנבראים כלל, אחר שהם מוגבלים ומותחמים, והוא ית"ש כל יכול לגמרי. ו:

והנה עד הנה הקדמתי לך הקדמה, שהיא צריכה לכל מה שנעסוק בו בויכוחנו זה, עתה נבוא לענייננו:

פרק מז

אמרה הנשמה – שמעתי, ומתישבים הדברים עלי, כי אי אפשר לשקוט בעניני הבריאה ומקריה, אם לא שנדע שיש לה עילה ומנהיג כך פשוט ומרומם, כל יכול, ובלא שום הכרח וכפיה, וזולת זה אין ישוב וביאור לרוב הספיקות ותמיהות הנופלות בה:

פרק מח

אמר השכל – הזמן הראשון שיש לנו לבאר עתה, הוא זמן התעלם יחודו ית' כיום הזה, הוא כלל זמן עבודת האדם, כמו שביארנו. והנה מחוק שלמותו, כבר אמרנו, היה ודאי יכול לעשות את כל מעשיו שלמים, ולא יהיה במעשיו אלא טובה גמורה ושלמה, בלי שום חסרון ורעה כלל. אמנם ברצותו להתנהג עם נבראיו בהנהגה הזאת שכבר זכרנו, הנה המציא סדר חדש ממש, שלא כדת השלמות העליון ב"ה, אלא מאי דצריכא לברייתא לתת להם זכות ושכר טוב באחריתם, והוא דרך הטוב והרע, השכר והעונש; שלפי הדרך הזה, הנה הטוב והרע שקולים הם ובאים שניהם בעוה"ז, וכך מזומן הוא הטוב לטובים כמו הרע לרעים; ועל פי הדרך הזה נמצא הבריות מתקלקלות לפעמים, ונתקנות לפעמים, וניתנה הרשות לשטן להסטין, ולמשחית לחבל את אשר ירשיעון אלהים, ונמצאו אומות העולם ועובדי עבודה זרה, וכן כל שאר הרעות כולם אשר בעולם, שעליהם באו הבטחות הנביאים ע"ה להעבירם מן העולם לעתיד לבא, כענין שנאמר (ישעיהו ב, יח), "והאלילים כליל יחלוף"; (זכריה יג, ב), "ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ"; (ישעיהו כה, ח), "בלע המות לנצח"; (ישעיהו יא, ט; סה, כה), "לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי" וגו'. ועל פי הדרך (ברכות לג ע"ב), "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" - שאין הקב"ה רוצה לעכב כלום ביד בני האדם אם רוצים לקלקל מעשיהם. ומזה נולדו כל הקלקולים הגדולים אשר היו בעולם מני יום ברוא אלהים אדם, ואין מנוחה לצדיקים בעוה"ז, כי רעת האדם רבה עליו, והשטן מקטרג בכל עת ובכל שעה, והקב"ה מדקדק עם חסידיו כחוט השערה. זה כלל הדרך אשר חידש הרצון העליון לפי ענין התעלם שליטתו ויחודו, ואין דרך זה תלוי אלא בהסתר פני טובו ית', כי לולי היה רוצה להתגלות באמתת ממשלתו, היה מעביר כל הרעות האלה, ולא היה מניח אלא הטוב והתיקון לבדו, וכמה שיעשה לעתיד לבא:

ודעי עוד., כי ודאי גם עתה אע"פ שהעלים טובו ומנע חק שלמותו מן הנבראים, אף על פי כן ודאי הוא שהוא משפיע להם, כי מאין להם הויה ומציאות וקיום אם לא מהשפעתו. אם כן ודאי משפיע הוא, אך השפעתו זאת שהוא משפיע עתה - לגבי מה שהיה ראוי

להשפיע אם כחק שלמותו היה רוצה להשפיע - אינה אלא כדמיון הצל לגבי אדם, או כרושם קטן הנשאר מן הכתב על הנייר אחר שסרו האותיות ממנו. ונקרא כלל מין ההשפעה הזאת - חשך ולא אור, לגבי ההשפעה השלמה שהיתה יכולה לבא אם כחק שלמותו היה משפיע. אמנם לגבי דידן על כל פנים זה כל חיינו, כי בהשפעה זאת אנחנו חיים וקיימים, לא זולתה. ונמצא, שכשנזכיר מין ההשפעה הזאת המחודשת בהסתר פני טובו ית', נקראהו בכלל אחד - כמו צל הכח העליון לבד, לא יותר; ובהתפרטו לפרטיו - נמצא בו כל החוקים והמשפטים אשר מבחינים אנחנו בהנהגה העליונה, כי כלם יחד דבר מועט עד מאד נחשבים הם לגבי הכח העליון אם היה פועל בשלמותו, וכמו שזכרתי:

ואמנם בהיות הכונה התכליתית רק גילוי היחוד, ולא העלמו, וכמו שביארנו לעיל, כי אין ההעלם הזה אלא אמצעי כדי לבא אל הסוף הזה של הגילוי; על כן, אף על פי שהסתיר פניו לחדש בו דבר הנהגת הטוב ורע הזאת, שב על כל פנים והשקיף במדת טובו, ולפי חק ממשלתו, להשלים סיבוב כל ההנהגה הזאת בתיקון הכללי. וזה דבר פשוט, כי כבר שמעת איך קץ שם לחשך זה של הטוב ורע כל זמן השיתא אלפי שנין; וכבר גזר מראשית אחרית אשר תכלינה כל אלה, וישאר יחודו מגולה, וטובת העולם קבועה לנצח נצחים. אם כן, כל יום ויום שעובר, נמצא העולם קרב יותר אל שלמותו; ולא עוד, אלא שהקב"ה מסיבות מתהפך בעומק עצתו, ומגלגל גלגולים תמיד, להביא העולם אל השלמות הזה. והוא מה שאמר הכתוב (תהלים מ, ו), "רבות עשית אתה ה' אלהי נפלאותיך ומחשבותיך אלינו"; וכן אמר הנביא (ישעיהו כה, א), "עצות מרחוק אמונה אומן"; וכן נאמר (שמואל - ב יד, יד), "וחשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח". כי ודאי אין הקב"ה רוצה לאחוז בדרך הטוב ורע כל כך זמן, ואחר כך לעזבה ולתפוס בדרך הממשלה והיחוד ברגע אחד, כאדם המתחרט ומתנחם; אלא מעומק עצתו ית' הוא לגלגל מסיבותיו מעומק חכמה כל כך, עד שמתוך הטוב ורע עצמו נגיע סוף סוף לדבר זה, שיהיה הכל נשלם, ויהיה הוא ית"ש מגלה יחודו. ועוד יתבאר מזה לקמן בס"ד:

ונמצא שבאמת בשתי מדות אלה אוחז האדון ב"ה תמיד, ושתים אלה קבע בחוקו מוסדי ארץ, א' - מדת השכר ועונש, היא הנהגת הטוב והרע בשיקול אחד לזכות ולחובה, ונקראת הנהגה זאת, הנהגת המשפט, שהקב"ה יושב ודן כל העולם כולו לפי מעשיהם הטובים והרעים. ואתיא תוך משפטו זה - מדת טובו אשר לפי חק שלמותו, לפי ענין ממשלתו, שבכחו הוא רוצה לתקן את כל נבראיו. והנה, לפי מדת השכר ועונש - הקב"ה, כביכול, משעבד מעשיו למעשי בני אדם, שאם הם טובים גם הוא יטיב להם, ואם הם

רעים יוכרח, כביכול, להענישם; וכענין הכתוב (תהלים סח, לה), "תנו עוז לאלהים"; והפכו (דברים לב, יח), "צור ילדך תשי"; וכמאמרם ז"ל (איכה רבה א, לג), "בזמן שישראל עושים רצונו של מקום - מוסיפים כח בגבורה של מעלה, וכשאינן עושים רצונו של מקום - מתישין כח של מעלה", ח"ו, ולפי מדת ממשלתו ושליטתו אמר (זכריה ג, ט), "ומשתי את עון הארץ ההיא ביום אחד"; (ירמיהו נ, כ), "יבוקש את עון ישראל ואיננו ואת חטאת יהודה ולא תמצאנה". והנה לפי מדת הטוב ורע - משפטי ה' אמת לתת לאיש כדרכיו מדה כנגד מדה, והרבה דרכים למקום לשלם לאדם כפעלו, וכאורח איש ימציאנו, אם לחסד אם לשבטו. אך לפי עצת טובו בחק שלמותו ית' - הצד השוה שבהן, להחזיר את הכל - לטוב שלם, לתיקון הגמור שיהיה באחרונה. ועל דבר זה נאמר (מלאכי ג, ו), "אני ה' לא שניתי". ובמדרשו של רשב"י אמרו (זוהר כי תצא רפא. וע"ש), "לא אשתני בכל אתר". ואמנם הנהגת השכר ועונש היא המגולית ונראית תמיד לעיני הכל, אך הגלגול שהוא מגלגל הכל לטובה עמוק עמוק הוא, ולא עבידא לאיגלויי כי אם לבסוף, אבל מתגלגל הוא והולך בכל עת ובכל שעה ודאי, ואינו פוסק:

ונמצא, שודאי כבש האדון ב"ה, כביכול, את חק שלמותו בבריאת הנבראים האלה, ובראם חסרים ולא שלמים, ושם להם דרך הנהגה ומין השפעה שאינה אלא חשך סתרו ית', שממנו בא מציאות שיקול הטוב ורע, ויש מציאות לחטאים ופגמיהם ולעונשים וקלקולים. ואף על פי כן שב והביט בטוב חוקו אל הנבראים האלה לתקנם התיקון הכללי והגמור העתיד לבא, שעליו מסבב את כל הגלגל דבר יום ביומו, וממשיך דברי הטוב ורע עצמו, לגמור בתיקון שלם בכח יחוד שליטתו ית"ש:

פרק מט

אמרה הנשמה – תכלול מה שביארת עד כה:

פרק נ

אמר השכל – שתי מידות שם הקב"ה לנהג בם את עולמו, אחת - מידת המשפט, ואחת - מידת השליטה והממשלה היחידית. מידת המשפט היא מידת הטוב ורע, שבה תלויים כל עניני הטובות והרעות בכל תולדותיהם; ומקור המידה הוא הסתר פני טובו, והעלם שלמותו. מידת הממשלה היחידית היא מידת תיקון כל הנבראים בכחו יתברך, אף על פי שמצד עצמם לא היו ראויים לזה, והיא הסובבת והולכת בהעלם בכל דרכי המשפט עצמו, לסבב כל דבר אל השלמות לבד; ומקורה הוא חק טובו הפשוט ית', שאף על פי

שנתעלם, לא זז מלהשקיף עלינו לטובה. מידת המשפט היא המתגלית ונראית, מידת הממשלה היא המתעלמת ומסתתרת לפנים:

פרק נא

אמרה הנשמה – עדיין אני צריכה ישוב קצת על ענין מידת הממשלה הזאת שזכרת, כי אינני מבינה היטב את פעולת שלמותו הפשוט ית', כי לפי הנראה אף היא אינה מחק השלמות, כי כבר אמרת שאין שלמות האמיתי מושג:

פרק נב

אמר השכל – היטבת לדקדק. ועתה אעמידך על בורים של דברים. שלמותו ית' הפשוט אי אפשר להשיגו כלל ועיקר, הוא הוא השלמות האמיתי הבלתי נודע לנו כלל, והנה זה מרומם ונשגב מעצמו מכל עניני הנבראים. כי מיד שרצה לנהג בריותיו, קבע ורצה במדות האלה שהם כולם ענינים מתיחסים לנבראים, ולא לפי ערכו כלל; ונמצא, מהותו הפשוט מסולק מכל הענינים האלה לגמרי. ולא עוד, אלא שאפילו בפעולותיו אלה עצמם לפי ערך הנבראים - מה שהיה יכול לעשות לא עשה; ואדרבה כבש, כביכול, את טובו לבלתי עשות מה שהיה ראוי לו לעשות לפי טוב חקו. וזה, כי אפילו ברצותו לנהג הנבראים ולהגלות להם רק לפי ערכם, ולא לפי ערכו, היה יכול על כל פנים ליגלות להם ולנהגם לפחות לפי ערכם זה, אך בשלמות בלא חסרונות, וכמו שיהיה סוף סוף לעתיד לבא. ומחק טובו וחסדו היה זה ליגלות להם בהטבה רבה ובהשפעה רווחת, ומחק שלמותו היה לעשות מעשיו שלמות בלא חסרונות; וכבש כל זה, ורצה לעשותם בחסרונות, וחסרי ההארה כמות שהם:

ואמנם, לא רצה על כל פנים להניח עולמו כך, שיהיה תמיד הולך וסוער בשותפות הטוב והרע, אלא מטעם טובו הגדול היה לשים הנהגה אחת ועצה עמוקה לסבב כל הדברים מתוך הטוב ורע עצמו אל התיקון השלם השייך לימצא בהם; ומחק שלמותו הוא זה לעשות שעל כל פנים יהיו מעשיו מושלמים, ולא ישארו בחסרונם. אמנם אין זה מעשה שלמותו הפשוט לפי עצמו הבלתי מושג, כי פשיטותו אינו שייך בעניננו בשום פנים. אלא הוא הדבר אשר דברתי, כי על כל פנים מחק שלמותו הוא שאפילו שרוצה לפעול רק לפי הנבראים - אך יפעול עמהם בשלמות. וזה הוא מקור ההנהגה - עצה העמוקה שאמרתי, המסבבת וממשכת את הכל לתיקון הגמור:

ואולם אהנו מעשיו ודאי בכבישת רחמיו, כביכול, שזכרנו, שלא יעשה כחק שלמותו להיות הבריות שלמים מתחילתם, אלא תחילתם חסר, וסופם יהיה שלם, מטעם טובו הגדול כמו שביארנו. שאלמלא היה מניח לעולם רק מדת המשפט, לא היו הבריות יוצאים מדי דפים לעולם, כי תמיד היו נמצאים צדיקים ורשעים, טובות ורעות, ברכה וקללה. אך עתה, אף על פי שבתחילה כך הוא, לא יהיה כן בסופו. ועל כן נשארה מדת המשפט בגלוי ומדת התיקון הכללי בהסתר, כי מעשיה בסתר הם, עד סוף דבר שיתוקן כל המציאות כולו לעתיד לבא:

פרק נג

אמרה הנשמה – עתה נתישבתי, כי ודאי דרך התיקון הכללי מחק טובו ית' הוא ודאי, אך על כל פנים ברצותו לפעול עמנו רק לפי ערכנו, ולא לפי ערכו:

פרק נד

אמר השכל – עוד אודיעך בענין הזה דבר יותר פרטי, והוא - כי ודאי בכל מדה ומדה שהוא ית"ש מודד לנו, נבחין שני ענינים, הנראה והנסתר; דהיינו, הנראה הוא השכר והעונש, למי שנמדדה לו המדה ההיא לפי מה שהיא, הטובה היא אם רעה; והנסתר היא העצה העמוקה הנמצאת תמיד בכל מדותיו, להביא בהן את הבריות לתיקון הכללי. כי כך היא המדה ודאי, שאין לך מעשה קטן או גדול שאין תוכיות כוונתו לתיקון השלם, וכענין שאמרו (ברכות ס, כגירסת ע"י), "כל מאי דעבדין מן שמיא - טב". והם הם דברי הנביא (ישעיהו יב, א), "ישוב אפך ותנחמני", כי יודיע דרכיו הקב"ה לעתיד לבא לעיני כל ישראל איך אפילו התוכחות והיסורין לא היו אלא הזמנות לטובה, והכנה ממש לברכה. כי הקב"ה אינו רוצה אלא בתיקון בריאתו, ואינו דוחה הרשעים בשתי ידים; אלא אדרבה, מצרפם בכור להתקן, ולצאת מנוקים מכל סיג. והכוונה זאת אחת היא לו ית' בכל מעשיו שהוא [עושה] עמנו, להימין ולהשמאיל, וכמו שביארנו לעיל:

ואמנם צריך שתדעי כי כל מעשה ה' נורא הוא, ורחב ועמוק לאין תכלית, כענין שנאמר (תהלים צב, ו), "מה גדלו מעשיך ה'"; והקטן שבכל מעשיו יש בו כל כך מן החכמה הרבה והעמוקה, שאי אפשר לרדת לעמקה לעולם, והוא ענין הכתוב (תהלים שם), "מאד עמקו מחשבותיך". והנה עתה אין מעשי ה' מובנים לנו כלל, אלא שטחיותם הוא הנראה, ותוכיותם האמיתי מסתתר, כי הרי התוך הזה שוה בכולם - שכולם רק טוב ולא רע כלל, וזה אינו נראה ומובן עתה ודאי. אך לעתיד לבא זה לפחות נראה ונשיג - איך

היו כולם מסיבות תחבולותיו ית' עמוקות להטיב לנו באחריתנו. אבל לא נדמה מפני זה שנשיג סוף החכמה הרבה הנכללת במעשים ההם, כי כל מה שישיג אדם אפילו ממעשי הבורא אינו אלא כטפה מן הים הגדול. ועל כן נדע שבהיות שרצה האדון להשקיף בחק טובו שזכרנו על בריותיו, הנה כל המעשים המגיעים לנו עתה על פי דרך השכר ועונש, יש בתוכם מה שאין בברם ודאי - מה שמגלגל ומסבב בטובו תמיד להשלים תיקוננו. ויש בתוך הזה מה שיתגלה לעתיד לבא מיד, שנאמר (ישעיהו לה, ה), "אז תפקחנה עיני עורים", היא הכונה, המחשבה הנראית וניכרת מתוך המעשים עצמם, שמיד שיאורו עינינו באור הדעה נבינה מן המעשה עצמו אשר נעשה. אמנם, יש ויש ודאי מן החכמה העמוקה במעשים ההם, מה שאינו ניכר ומושג מכחם של המעשים כלל; כי מרוממות החכמה העליונה הוא, שאינה ניכרת אפילו מפעולותיה. וזה וזה אינם אלא מעשי טובו ית' המשקיף עלינו לטובה, אך תמיד לפי ערכנו, ולא לפי ערכו, וכמו שביארנו; כי אין זה אלא מה שנמשך מחק שלמותו, אבל בעשותו מעשיו רק לפי מה שנוגע לנו:

פרק נה

אמרה הנשמה – תכלול גם הענין הזה:

פרק נו

אמר השכל – זה הכלל, שלמותו ית' מצד עצמו אינו מושג כלל, אך ברצותו לעשות בחק טובו, לפחות באותם המעשים שהם לפי ערכנו, לא יותר, שם עצות וגלגולי הנהגה להביא כל הבריות אל שלמות ותיקון, וזה הנסתר שבכל מעשיו, צד השוה שבהן. ונסתרם זה - קצת מן הקצת ממנו מתגלה וניכר מתוך המעשים עצמם, כשרוצה הקב"ה לפקוח עינינו. אפס רובו עדיין ישאר מרומם ונשגב ולא מושג כלל, מרוב עומק חכמתו ית' הנפלאה:

והנה צריך שתדעי כי ההנהגה המתיחסת ממש לאדון ב"ה היא הנהגת השלמות, כי הוא שלם, פועל והולך בשלמותו. ובהיות שכבר סידר ושם החוקים והסדרים למה שיגיע אל הנבראים לפי דרך הטוב ורע, הנה יחשבו תולדות החוקים והמדות ההם כדבר הבא מאליו, לפי מה שנחקק והוכן בכל מדה ומדה:

ואמנם, כל זמן שהנהגת הטוב ורע צריכה לשמש, מפעולת השלמות עצמו ימשכו הפעולות הבאות מחוקי הטוב ורע.; וזה, כי על כל פנים מקור הכל הוא השלמות, ואפילו מה שנעשה לפי הטוב ורע, הוא סיבוב וגלגול שהולך אל נקודת השלמות, אלא

שכל זמן העלם היחוד צריך שילכו הדברים כסדר הזה. על כן מן השלמות עצמו ימשכו ממילא הפעולות ההמה, כיון שלפי הרצון והחכמה העליונה אותם הדברים צריכים לצאת ממקור השלמות עצמו כל זמן העלם היחוד. וסוף כל סוף, פרי פעולת השלמות יהיה, החזיר כל הנהגה אליו לגמרי... והרי זה ענין שלישי להבחין בכל מדה ממדותיו ית', והוא, הימשך תולדות המדה ההיא מכח פעולת השלמות עצמו, והרי זה כמו דבר אמצעי בין השלמות ובין המדה לפי ענינה, והוא מתחלף בכל מדה לפי התחלף ענין המדה, כי לפי ענינה כך היא מתפעלת מן השלמות. ויש להבחין גם באמצעית הזאת ענינה העצמי ודרך העשותו, וכמו שנבאר להלן:

ואמנם עוד יש לנו לדעת, שכל הענינים האלה כולם תלויים רק ברצונו ית', שאין להם לא מציאות ולא הויה וקיום כלל אלא ברצונו ית', השולט ביכלתו הבלתי בעלת תכלית, כי הוא אמר ויהי הוא צוה ויעמדו. ועל כן כח רצונו ית' נודע בכולם, שהוא לבדו המקיימם בכל ענייניהם, בכל חלקיהם ופרטיהם, כמו שכל הנבראים עצמם הוא לבדו המקיימם בכל תכונותיהם וכל אשר בהם, שאין להם ולא לשום ענין שבהם מציאות זולתו:

פרק נז

אמרה הנשמה – זה פשוט אצלי ואין לי ספק בו:

פרק נח

אמר השכל – אפרש לך יותר הקדמתי זאת, ותביני ענין עמוק; וכן תביני מאמרם ז"ל (ב"ר סח, ט), "הוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו":

הנה, אין שום דבר מוכרח המציאות אלא מציאותו ית', וכל הנמצא זולת זה אין לו מציאות אלא בחפצו ית', ונמצא תלוי ועומד רק ברצונו ית'. ועל כן נקרא, שכל המציאות המצוי תלוי במאמרו ית', כענין מה שאמרו במים העליונים (ב"ר ד, ג; תענית י ע"א) וכענין זה אמרו ז"ל (חגיגה יב ע"ב), "הארץ על מה עומדת - על העמודים וכו', וסערה תלויה בזרועו של הקב"ה". וכן אמרו עוד (ילק"ש ח"א, תתקסד), "בשר ודם למטה ממשואו, אבל הקב"ה למעלה ממשואו, שנאמר (דברים לג, כז), ומתחת זרועות עולם". המשילוהו בזה כאילו הוא תומך כל המציאות בכל פרטיו, והוא עומד עליהם מלמעלה:

וכלל והענין הוא הדבר אשר דברתי, שכיון שאין המציאות המחודש ממנו ית' מוכרח אליו כלל, אם כן הרי הוא נתמך רק על מה שרצונו הפשוט רוצה בו. ותביני מאד שרק רצונו וגזירתו זאת הוא המקום לכל הנמצאים, וזולת זה לא היה מקום כלל. ועל כן הוא

ית"ש קדום ודאי, אך אין בריאתו קדומה, ולאפוקי מהמינים שאומרים, כיון שהוא קדום צריך שגם העולם יהיה קדמון. כי עד שלא רצה וגזר בזה, לא היה מקום לנבראים לימצא; אדרבה, לפי מציאותו ית' אין להם ענין, כי אינם כדבר המוטבע בחוק טבעו של האדם, אלא הוא לבדו ית' יש לו לימצא בהכרח ולא זולתו, וזה פשוט. אלא ברצותו בהם, וגזר גזירה זאת שימצאו הנמצאים, אז יש להם מקום, ולא בלא זה. ונמצא, שכשגזר בזה - הרי נתן מקום לכל הבנינים שבנה אחר כך:

ועוד תביני, שאף על פי ועכשיו אנו יודעים שהקב"ה שמח על כל מעשיו, והם לכבוד אליו, כענין שנאמר (תהלים קד, לא), "יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו", לא נחשוב מפני זה שבזמן שלא היו נמצאים אלה, אם כן היתה חסרה ממנו ית' שמחה או כבוד ח"ו. אלא כבר אמרנו, האדון ית"ש במציאותו הפשוט - אין מקום לנבראים עמו כלל, כי אינם שייכים בענינו. אבל ברצותו בהם, אז מפני החפץ והרצון הזה נמצאים לו לשמחה, כביכול, ולכבוד. כי ודאי החפץ הזה הוא הנותן מציאות הנמצאים האלה, ונקרא שאינו מושלם, אם אין מציאותם נעשה. והרי זה כמקום העומד ליבנות עליו בנינים, שהוא חלל עד שלא נמלא מן הבנינים ההם. ולא הנבראים לבד, אלא אפילו כל דרכי ההנהגה והחוקים, מיני ההשפעה שזכרנו, שהם לפי ערכנו ולא לפי ערכו, אין להם ענין כלל אלא ברצותו במציאות הנמצאים. על כן רק על פי החפץ הזה חידשם כולם, ואינם מוכרחים בו; אבל גם הם בכלל הבנינים הממלאים את המקום הזה, כי אלו ואלו צריכים להשלמת החפץ הזה, וזה פשוט. והרי ביארנו מה שדי לנו בענין הזה:

פרק נט

אמרה הנשמה – בענין הזה כבר ישבתני ישוב גמור. עתה, הייתי חפצה. להבין מציאות האדם, כי זה לדעתי מה שצריך להבין אל נכון, כי הרי עליו סובבים והולכים כל הדרושים, ומשא העבודה - עליו הוא:

פרק ס

אמר השכל – הנה צדקת בדבריך, האדם הוא הכונה התכליתית בכל מעשיו ית"ש. על כן, רק מי שיבין את ואת על בוריו,ידע תוכיות כל הקודם אליו, כי מגמת הכל הוא רק לבא אל התכלית הזה:

פרק סא

אמרה הנשמה – אף כאן יהיה לנו לדרוש הרבה מאד:

פרק סב

אמר השכל – על שלשה דברים צריכים אנו לדבר, על מציאותו של האדם, על מעשיו, ועל פרי מעשיו:

פרק סג

אמרה הנשמה – אם כן, הדרוש הוא רחב ביותר:

פרק סד

אמר השכל – אבל ריש מילין נאמר, ואידך פירושא נניח לחכם ויחכם עוד:

פרק סה

אמרה הנשמה – דבר דבריך:

פרק סו

אמר השכל – כאן צריכים לבא אל ענין תחיית המתים, שאנו מאמינים בו ודאי בלי שום ספק:

פרק סז

אמרה הנשמה – הלא זה אחד מן הדברים שכבר העירותיך לבארם, כי חפצה אני לעמוד על תוכן ענינם:

פרק סח

אמר השכל – הנה ענין תחיית המתים בקיצור ובכלל פשוט הוא. כי כאשר ברא הקב"ה את האדם גוף ונשמה לעבוד ולמשא, שניהם כאחד, את כל עבודת הקודש, התורה והמצוה אשר נתן להם, הנה ראוי הוא שגם בקבלה השכר הנצחי יחדיו יהיו, כי לא יתכן שיהיה הגוף עמל ולא לו, והרי אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה (ב"ק לח ע"א). אבל מה שצריך להתבונן הוא על פרטי החיבור הזה של גוף ונשמה, בהתחברם, בהפרדם,

ובשובם להתחבר חיבור גמור; כי הן כל אלה יפעל אל עם כל האדם, והוא לא דבר ריק הוא ודאי. על כן אלה הפרטים הם שצריכים ביאור, וביאור רחב ומספיק:

פרק סט

אמרה הנשמה – ודאי דבר זת צריך ביאור, מה זאת עשה אלהים גוף ונשמה בשתי יצירות, ולא יצירה אחת, שיהיה האדם מציאות אחת, בלא שיהיה מורכב כמו שהוא עתה; כי ודאי לא יבצר ממנו ית' מזימה לעשותו חי בעצמו, בלא חילוק זה של גוף ונשמה. ואמנם אחשוב, כי כשנדע זה, יהיה פתח פתוח לפנינו ליכנס לשאר הפרטים:

פרק ע

אמר השכל – הכונה העליונה, הלא שמעת כבר, היותה אך להטיב אל האדם, לזכות במעשיו במה שיתקן עצמו וישלים בריאתו. והרי כאן ענין החסרון והשלמות שזכרנו למעלה. כי האלהים עשה הגוף הזה חומר עב וחשוך, בלתי ראוי לאור באור קדושתו ית' מפני מזגו השפל, כי אין לבא אל שער המלך ולבקר בהיכלו אלא שלמי ההכנה, קל וחומר ממלכותא דארעא. וזה החשך אשר מוטבע הוא בחוקו של הגוף הזה, הוא השם בקרבו את כל התאוות הרעות השולטות בו, ועושה אותו עלול לכל המקרים הרעים המוצאים אותו. וזאת שנית - עשה הנשמה הטהורה, החצובה מתחת כסא הכבוד, והורידה ונפחה בתוך הגוף הזה לטהרו ולקדשו. וזה מה שצריך להבין, כי אין סוף הכונה בביאת הנשמה בגוף לשתחיה אותו בחיי ההבל האלה, אבל עיקר ביאה זו הוא לזכך אותו זיכוך ממש, להעלותו משפל מדרגתו החמרית וחשכה אל המדרגה העליונה, להיות כמלאכי השרת. ודבר זה מצאנו כבר במשה רבנו ע"ה, שזכה וזיכך את חמריותו, עד ששב למדרגת מלאך ממש, וכבר ראו כל ישראל כי קרן עור פני משה. יחנוך ואליהו נתעלו לשמים בגופם ממש, אחר אשר זככו את חמריותם זיכוך גדול. אך הדרך אשר בו תוכל הנשמה לזכך את גופה, הלא הוא במעשה המצוות וקיום התורה, כי נר מצוה ותורה אור. וכל מה שהיא מרבה לקנות תורה ומצוות - מרבה זיכוך לגוף ההוא, וזכות לעצמה - שהיא מקיימת רצון קונה:

פרק עא

אמרה הנשמה – מצאנו תועלת שלמות לגוף, וזכות לנשמה, אבל לא תועלת שלמות לנשמה:

פרק עב

אמר השכל – עוד נדבר מזה בס"ד. נשלים עתה ענייננו. הנה זה הזיכוך הוא עיקר הפעולה אשר לנשמה בעולם הזה, ואחר זה יש לה ענינים אחרים, ואין כאן מקום ביאורם. ועל ענין זה אמרו (זוהר ח"א, מדרש הנעלם, קטו ע"א), "ר' חייא אמר, תא חזי - עד שהגוף עומד בעולם הזה, הוא חסר מן התשלום לאחר שהוא צדיק והלך בדרכי יושר ומת ביושרו - נקרא שרה בתשלומו", עכ"ל. והנה זה כל פרי צדקתה - עילוי כבודו של מקום ב"ה, המתעלה בשלמות בריותיו, שהכל ברא לכבודו, וזה כל אשר יולד מן המעשה הטוב כלפי מעלה, אשר על כן נקבע לו שכר מלמעלה, כי כנחת רוח שעשה לפניו ית', כן יעשה לו:

אך החטא גורם - חטאו של אדם הראשון לעבור כוס המיתה על כל הברואים, ואין מקוה (דברי הימים א כט, טו). על כן לא תעצור כח הנשמה לעשות הזיכוך הזה קודם המיתה, וזהו ענין הצדיקים שמתו בעטיו של נחש, כמאמרם ז"ל (בבא בתרא יז ע"א), שלא יכלו להשתלם אפילו ברוב מעשיהם בלא זה. אבל אחר ששב העפר אל הארץ כשהיה, וזוהמא שהטיל נחש בחוה פסקה ממנו לגמרי, אז כשישוב ויבנה - תרד בו הנשמה בכל תוקף מעשיה הטובים וזיו אור העליון שנהנית ממנו בגן עדן כפי מעשיה, ותאיר בו בגופה אור גדול, שבו יזדכך לגמרי, ושב ורפא לו מכל הרעות אשר נעשה עלול להם בראשונה. וענין זה נתפרש במדרש הנעלם, פרשת וירא, וזה לשונו, "אמרו רז"ל - הנשמה,בעודה במעלתה ניזונת באור של מעלה, ומתלבשת בו, וכשתכנס לגוף לעתיד לבא - באותו אור ממש יכנס" וכו', ע"ש. ועוד שם (קטז ע"א), הקב"ה מעייל האי גופא תחות ארעא עד דמתרקב כוליה, ונפקא מיניה כל זוהמא בישא", ע"ש:

והנה בידינו עתה ענין עבודת האדם וענין קיבול שכרו, הם הם שני הזמנים הכוללים כל מציאותו. כי עתה בעולם הזה הנה הגוף גס וחשוך בעל החסרונות, ויש לנשמה להגביר עליו ההארה והקדושה לזככו ולזהירו. וכשנשלם הזיכוך הזה - הוא זמן קבלת השכר, כי יחדיו יהיו לקבל שכר טוב כל הימים:

ואמנם, מה שצריך להבין עתה הוא שיעור כחה של הנשמה שניתן לה לעמוד בתוך הגוף הזה. וזה, כי אם היה כחה רב ואורה גדול מאד - ודאי היתה נותנת הארה גדולה כל כך לגוף שהיה מתעלה במציאותו, וחסרונותיו היו נשלמים רגע אחד, ויצר הרע - הוא העיקר בחסרונות שרצה בם האדון ב"ה לצורך הבחירה והשכר ועונש - הנה לא היה שולט באדם כלל, כמו שאינו שולט במלאכים מפני רוב הארתם ושלמות ידיעתם וחשיבותם. תדעי לך שהרי לעתיד לבא נאמר (ישעיהו יא, ט), "לא ירעו ולא ישחיתו

בכל הר קדשי כי מלאה הארץ דעה"; ובאותו הזמן נאמר (יחזקאל לו, כו), "והסירותי את לב האבן מבשרכם" וגו', לגודל מעלת הנשמה שתגדל בזמן ההוא. ואמנם מצד אחר, הנה אם היתה הנשמה במציאותה העצמי שפלה ולא גדולה, לא היתה יכולה לעמוד בכל כך יקר וגדולה אשר יעשה לה לעתיד לבא, להיות יותר ממלאכי השרת:

אבל הענין הוא, שהנשמה במציאותה ושרשה גדולה היא מאד מאד, אבל כדי שתבא בגוף הזה - הנה הקב"ה ממעט אורה וכחה, ומשאיר לה רק אותו השיעור הראוי לגוף בעולם הזה. והנה היא באותה שעה כירח זאת שנאמר לה (חולין ס ע"ב), "לכי ומעטי את עצמך", ולעתיד לבא (ישעיהו ל, כו), "והיה אור הלבנה כאור החמה". והנה בידה טובה - להתעלות מעילוי לעילוי עד תקפה העליון, לפי שלמות מעשיה. והנה לפי מיעוט הכח אשר ניתן לה בעולם הזה, היא עומדת סוגרת ומסוגרת בתוך הגוף העכור הזה כל ימי צבאה, להתנסות ולהבחן בנסיונות היצה"ר, שעל כן הושם באדם, וכמאמרם ז"ל (זוהר ח"א, קו ע"ב), "לא נברא יצה"ר אלא לנסות בו את בני האדם". ולפי כשרון מעשיה - כך זוכה לעצמה עילוי, להתעלות ממדרגה למדרגה. והנה בזמן הגמול אז מוצאות כל הנשמות פעולתם אתם, ומתעלות במעלתם על פי מעשיהם, ובמעלתם זאת ישובו ויזככו את גופותיהם בזמן התחיה, ויתענגו על רוב שלום לנצח נצחים, וכמו שביארנו לעיל:

נפקא לן מינה - ששורש גדול צריך שיהיה לנשמה מצד עצמה, ומקורה צריך שיהיה נכבד עד מאד, עד שתהיה ראויה לכל היקר אשר יהיה לה לעתיד לבא. אבל משפילים אותה, להגביה אותה ולהטיבה באחריתה, בשום עליה האדון ב"ה את חקו לאמר, לכי ומעטי את עצמך, ליכנס בגוף העכור הזה, ולהיות בו כל ימי חיי הבלו. ושם שם לה חק ומשפט - כל התורה הזאת לעבדה ולשמרה, אלה הדברים השייכים לה בהיותה בגוף הזה. ואמנם, מפני שכבר תש כחה וחלש אורה הרב במיעוטה זה, נשאר הגוף עכור כאשר הוא היום הזה, ואף על פי שהיא בתוכו. אך לפי צדקת מעשיה נידונת לעתיד לבא, בהתעלות בעילוי מעלותיה, אשר בבואה שנית בגוף באור חדש ההוא, הנה תעשה בו מה שאינה יכולה לעשות עתה, והוא, שתזככהו הזיכוך הגמור, להחזירו עצם נכבד ובהיר, וכמו שביארנו. כי מה שבתחלה, כדי לבא בגוף, היתה צריכה למעט אורה, הנה בביאה שניה זאת, אדרבה, יש לה לבא בכל אור, כדי שתעשה הזיכוך שלם כראוי:

והרי עתה תועלת לנשמה עצמה בהשלימה את הגוף - להתעלות היא מעילוי לעילוי, ולהוסיף כח על כח ויקר על יקר. ולא זו בלבד, אלא אפילו בזמן היותה בעולם הזה בתוך הגוף - יש לה עילוי ויתרון כפי מעשיה, כי אינו דומה נשמת אדם שעסק בתורה ובמצוות והשיגה ידיעה בכבוד קונה, לנשמה חסרה מכל אשה. אבל אין עילויה מגיע שתוכל

לשנות הגוף, שיהיה זיכוכו נראה לעינים, כי אם במתי מספר, השרידים אשר בחר ה' בם, כמשה רבנו ע"ה, חנוך ואליהו. אך זולתם, אף על פי שיגיע לה יתרון ממעשיה, לא יגיע כל כך שיראה גם בגוף. אבל לא ימנע טוב מבעליו לעתיד לבא, איש כפי מעשיו:

פרק עג

אמרה הנשמה – קבץ הכלל מכל מה שאמרת:

פרק עד

אמר השכל – זה הכלל, הגוף - בריאתו חשוכה ובעלת חסרונות, ויש לו זיכוך על ידי הנשמה. הנשמה - מקורה גדול, אבל ממעטת עצמה בבואה בגוף, שלא תרבה לו הזיכוך בבת אחת, ולא תשנהו מבריאתו; אבל מעט מעט תפעול בו את הצריך במעשים הטובים. ואחר כך תתעלה בעילוים לפי מעשיה, ויגדל כחה לפי עילויה, ותרבה הזיכוך בגוף לפי גודל כחה, עד שיהיה ראוי לעמוד עמה יחדיו לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו, לעד ולעולמי עולמים:

פרק עה

אמרה הנשמה – הרי הבנתי מה שדי לי עתה בענין התחיה הזאת והגמול העתיד. עתה צריכים אנו להשלים הענינים שהתחלנו בם:

פרק עו

אמר השכל – אחר שידענו מציאות האדם וענינו בין בנשמתו בין בגופו, בחילוף העתים וסדר הזמנים שהוחק לו, הנה צריכים אנו להבין איך שמתנהג עמו הקב"ה בכל הזמנים האלה, בין לענין גופו, בין לענין נשמתו:

פרק עז

אמרה הנשמה – הסדר הגון ודאי, כי כל דבר צריך שיהיה מיושב על אפניו במקומו ושעתו. עתה השלם נא את דבריך:

פרק עח

אמר השכל – ראי, יש העצמים הגשמיים והעצמים הרוחניים. והנך רואה כמה הפרש יש בין אלה לאלה, כי הגשמיות הוא פחיתות ודאי לגבי הרוחניות, אשר ענינה נכבד

ומעולה. והנך רואה כמה מן ההארה יש ברוחניים וכמה מן החשך והחסרון יש בגשמיים. הרי לנו בכאן שני מיני בריאות, בריאה בהארה רבה והשפעה מרווחת, ובריאה בהארה מועטת והשפעה ממועטת. ושתי מדות אלו, מדת הבריאה בהארה ומדת הבריאה בלא ההארה, מדת ההארה מתולדות חק טובו היא, ומדת הבריאה בלא הארה - מתולדות העלם טובו. ותראי, כי הרוחניים - כל עסקם בדברי קדושה; אך הגשמיים - ענייניהם עניני חול ודברים שפלים ונבזים. ונמצא, שכל כלל עמל האדם תחת השמש אינו אלא הבל הבלים, ומותר האדם מן הבהמה אין לאכול ולשתות, ואת הארץ יסחרו, הן כל אלה דברים פחותים ונקלים ודאי. כללו של דבר, כל דברי הגשמיות והטבע הלז הם חשך ולא אור, מה שהאדון ב"ה מסתיר פניו מן העולם ואינו מאיר בו הארת קדושתו, אדרבא, מנחם בתוהו לא דרך, בדרכים שפלים אלה. אך עניני הרוחניים - זה הדרך ישכון אור פניו ית', שהוא מאיר להם בקדושתו, וזה פשוט. ותדעי עתה, כי שתים אלה הם מוסדות הנהגתו ית' ושרשה עם כל ברואיו - מדת הסתר פנים, שהוא מתעלם ומסתתר ואינו מגלה הדר כבודו, ומדת הארת הפנים:

ומה שהוא בהנהגה - הוא בבריאה כי הנבראים הגסים העכורים לא נבראו אלא בהסתר פנים, כי לא האיר להם פני קדשו, והרוחניים הנכבדים ברואים בהארת פנים. ועל פי יסודות אלה נעשה החיבור הזה של הגוף והנשמה; שהגוף, ענייניו בכל דרכיהם, בהסתר הפנים נמשכים ובאים; והנשמה וכל עניניה - בהארת הפנים. והנה האדם הוא עצמו המתקן והנתקן, כי את עצמו הוא מתקן בעבודתו, והוא ענין (סנהדרין צט ע"ב), "ועשיתם אותם" - ועשיתם אתם כתיב, שדרשו חז"ל, ובידו הוא להגביר בעצמו את הגופניות ודרכיו, או הרוחניות ודרכיו. כי אם ילך אחר מראה עיניו ודרכי לבו הגופניים, הנה נשמתו, תחת מה שהיה ראוי לה להיות להועיל לגוף הזה, שתהיה מזככת אותו כמו שביארנו, אדרבא, גורמת הפסד ונזק גדול לעצמה, שהיא משתקעת בחשך. ולהפך מזה, אם יתגבר על יצרו ויסור מדרכי ההבל, ללכת בדרכי התורה והמצוה - תגבר הנשמה על הגוף ותזככהו:

ועתה תראי סיבובו של עולם, ומה בין דרין קדמאין לדרין בתראין, כי באמת, השם אל לבו הענין אשר נתן אלקים לענות בו, יתמה מאד על החפץ לראותו בני האדם רצוא ושוב, יום ולילה לא ישבותו, איש לדרכו נלאים ועייפים. ולמה הם עמלים - על אכילה ושתיה, על הבל הבלים שאינו כלום, על עולם של תוהו שבין לילה היה, היום כאן ומחר בקבר. אבל מי שיטיב לראות, יראה ויבין כי לא על דבר זה נברא האדם, אלא היה ראוי שלא יהיה עסקו אלא בהשגת כבוד קונו, כי לכך נוצר, וניתן בו דעת וחכמה רבה, ולא

להרבות בסחורה, או כל שאר דברים של מה בכך. אבל האדם הוא שקלקל מעשיו, וגרם לעצמו באלה היום. ובכל דור ודור העולם חסר והולך בענין הזה. כי הראשונים היו קרובים יותר אל החכמה, ומתעלים אל השכל, והאחרונים רחוקים יותר מן השכל, ונשקעים בדברי הגופניות והטבע הלז, בסחורה ובכל מלאכת מחשבת, אשר לא ימצא האדם אחריו מאומה, וכמו שביארנו לעיל. ושרי כל זה הוא מה שאמרנו, כי הגוף בראו האדון היחיד ית' בהסתר פנים, ולא בהארת הפנים, על כן היה מציאותו חשוך ועכור; מה שאין כן הנשמה, שהיא אדרבא ברואה בהארת פנים ובהשקפה לטובה, על כן היא קיימת ונצחית, ובריאתה זכה. ואמנם, אם מגביר האדם את גופו ומשליטו, הנה האדון ית"ש במדה שהוא מודד כן ימדוד לו - להנהיגו רק בהסתר פנים. ומכאן נמצא שיהיה רחוק מאור החיים, מן החכמה והדעת, ומשוקע בזבל זוהמת החומריות והבלי העולם הזה:

ותראי שזה הוא מה שקרה לאדם מתחלה, ולזרעו אחריו כיום הזה; כי בהיות שהלכו אחרי עיניהם, והשליטו הגוף ולא הנשמה, על כן גם הקב"ה הלך עמהם בהסתר פנים. ולאדם אמר מתחלה, "בזיעת אפיך תאכל לחם" (בראשית ג, ט), ומן היום ההוא והלאה "כל עמל אדם לפיהו, וגם הנפש לא תמלא" (קהלת ו, ז). והרי החכמה הלכה תדיר ונסתלקה מבני האדם:

וזה כלל גדול, בגבול אשר הוגבל בו שכלו - כך הם מחשבותיו של אדם ותאוותיו. הלא תראי - הנער הקטן לא יכיר מה היא החכמה, ולא יתאוה אליה כלל, אלא אדרבא, כל תינוק בורח מבית הספר, ולא יחשוב שיש טוב כי אם ההבלים אשר הוא מתעסק בהם; וברבות דעתו ונרחב גבולו, ישוב להתאוות דברים מתוקנים יותר, ועל דרך זה לפי כל עילויו. כך הוא לכללות המין האנושי - כשהיה שכלם מושפע מהארה רבה, לא היו מוצאים קורת רוח אלא מן החכמה, וממה שהוא טוב באמת; וכשאין שכלם מושפע, אינם מכירים לדבר טוב אלא הבלי הארץ הלזו. והנה זה רע אשר נעשה מאחר חטאו של אדם, שהוסרה ההשפעה וההארה מן המין האנושי, ונשארו טבועים אך בדברי החומריות הגס. אלא שתיקן הקב"ה לישראל במתן תורה, אבל הם קלקלו להם בעגל ושאר פשעיהם לכל חטאתם, ונשאר העולם באפלה בדרכי הטבע המדומים:

לא כן בהיות האדם משליט את נשמתו, כי אז גם הקב"ה יאיר פניו אליו, ויעלהו לעילוי גדול להיות כאחד מן השרפים, כי גדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת, וכמו שהיה לדור דעה על הר סיני, וכמו שיהיה לעתיד לבא בזמן שנאמר (יואל ג, א), "אשפוך את רוחי על כל בשר" וגו':

והנה גם בטוב הזה יש מדריגות שזכו להם ישראל והעולם בדורות שונים, פעם יותר ופעם פחות; כגון, דורו של משה, דורו של דוד, דורו של שלמה, וכיוצא בזה כל הדורות שזכו לטובה, הנה היה הכל הארת פניו ית' אליהם כפי עילוי נשמתם, שהעלוה בכח מעשיהם:

וראי, שכאשר נבין פרטי מציאות הגוף והנשמה, ומצביהם בהסתר הפנים ובהארת הפנים, כמו שנבראו בכל חילוקי פרטיהם שבענין זה, נבין ממילא כללי סדרי הנהגתו ית' שנהג ושהוא מנהג את עולמו, עתים לטובה ועתים לרעה ח"ו; ונראה כמה חכמה גדולה אנו מוצאים בהנהגה הזאת; ונראה גם כן כמה עיקר גדול הוא האדם, שבו - בעניני ובמעשיו - תלוי כל העולם, וכל מה שנעשה בו מראש ועד סוף:

פרק עט

אמרה הנשמה – ודאי אלה הדברים מתישבים מאד על הלב, לראות חכמה רבה בהנהגותיו ית"ש, ואיך נקשרים הדברים זה בזה - בריאת האדם וכל מקריו, בריאת העולם וכל אשר בו:

פרק פ

אמר השכל – עוד אומר לך בענין זה, כי כשנרד לפרטי ענייניהם של הנשמה והגוף, נבין היטיב איך כולם תלויים בשרש הזה של שתי מדות אלה שזכרנו, כי כל אחד מהם נידון בכל ענייניו על פי מקורו, ויהיה זה טעם מספיק לכל הענינים האלה. ולא עוד, אלא שהיתה הגזירה מחכמתו ית"ש להראות דרכי המדות האלה בגוף ונשמה האלה הבאים על ידיהם. ונמצא, שמלבד שהגוף בא בהסתר פנים, הוא ועניניו, עוד הוא עצמו בתכונתו וחלקיו ציור מן ההנהגה של הסתר פנים כולה; והנשמה גם היא ציור מן ההנהגה של הארת הפנים כולה. הוא דבר פרטי לדיוקנו של האדם שנאמר בו (בראשית א, כו), "בצלמנו כדמותנו" - שמראה בתבניתו כל סדרי המדות שלו ית':

ותראי שאין מציאות הגוף אלא חשוך, כי אפילו שיגיע לזכות היותר גדול שאפשר לימצא בו, על כל פנים צריך שייבדל מן הנשמה, ואינו נבדל אלא בהפרש הזה - שהנשמה היא עצם נכבד מאיר ובא מהארת פניו ית', והגוף אינו כן, אלא דבר מצד עצמו חשוך, הבא מהסתר פניו ית', אלא שיפול בו הזיכוך עד המקום שיוכל להגיע, והוא עד קצה האחרון שיהיה הפרש מעט בינו ובין הנשמה. אך על כל פנים הנשמה

תהיה נשמה - דבר שאין שייך בו הפסד כלל; והגוף, אדרבא - דבר הנפסד לפי טבעו, אלא שהגיע להזדכך בזיכוך שהגיע:

ותראי עוד, שהגוף הנה יש בו חילוקי אברים וחלקים, כל אחד לתשמישו, שהרי העין רואה ולא שומעת, והאוזן שומעת ולא רואה; מה שאין כן הנשמה, שכל הכחות יש בה, אבל בלא חילוק אברים אלה כאברי הגוף, אלא כולה בכל חלק, וזה ידוע. עתה תראי איך זה נמשך היטב מן ההקדמה אשר שמנו, שהגוף נברא בהסתר הפנים והנשמה בהארת הפנים. ותראי הקדמה גדולה ועיקרית מאד, הלא שמעת כבר כי השלמות הוא אחד, כי אין שייך בשלמות ממש חסר או יתר. אבל כשאין הקב"ה רוצה לפעול בשלמותו, אז הרבה דרכים למקום להשכיר או להעניש, איש לפי מעשיו, וכמו שביארנו לעיל. ובהיות גזירת החכמה העליונה להראות בבריאה עצמה שברא הדרך והסדר איך שברא אותה, כמו שביארנו, על כן בהסתר הפנים - כמו שדרכיו רבים כך רצה לעשות בריאתו זאת בעלת חלקים רבים ואיברים שונים, שיהיו מקבילים ממש לכל חלקי חוקותיו ית'. הוא הענין שזכרתי לך, שעל זה אומר, "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו", כי בכל המדות המעולות אשר נבחנים בכבודו ית', בהיותו פועל לפי ערך נבראיו, כך נמצא חלקים בדמות האדם הזה; דרך משל, עין - תחת עין השגחתו המשגיח אל כל יושבי הארץ לדון את כל מעשיהם, כענין שנאמר (בראשית יח, כא), "ארדה נא ואראה" - ללמדך שאין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות (סנהדרין ו ע"ב). אזנים לאדם - כנגד מה שהקב"ה יושב ומקשיב תפלותיהם של בני האדם וכל תהלותיהם, וכן נאמר (שמות ב, כד), "וישמע אלקים את נאקתם"; וחז"ל אמרו (אבות ב, א), "דע מה למעלה ממך - עין רואה ואוזן שומעת". פה באדם - כי פי ה' דבר בחזון לנביאיו, ומשמיע הוד קולו למלאכיו גבורי כח עושי דברו. וכן כל כיוצא בזה, כל שאר חלקי הגוף כולם מתבארים היטיב, מקבילות תמונותיהם וענינם למדותיו ית', אשר הכין לפעול את נבראיו. ועשוי גופו של אדם ימין ושמאל, בהכפל דבריו לכאן ולכאן, שתי עינים, שתי אזנים, שתי ידיס, שתי רגלים, כמו שגם מדתו ית' כפולה היא - אם לחסד אם לשבטו, להימין לזכות או להשמאיל לחובה. הלא זה הדרך אשר אחז בו הרצון העליון אחרי העלימו את שלמותו המשוה את הכל לטובה. ואמנם, כמו שחלקי הגוף הזה נבחנים ונבדלים כך לפי תשמישם, כך כל מקרי האדם בהסתר הפנים הנה הם מסיבות מתהפכים בתחבולותיו לפעלם, ככל מה שאנו רואים בילדי הזמן, דבר יום ביומו:

אבל השלמות, כבר אמרתי, אחת היא, לשלוט על כל החסר להשלימו, והוא אינו מתפרד בעצמו, אלא בהשואה אחת משלים כל מי שצריך שלמות. וכן הדבר הזה בנשמה

הנבראת בהארת פני שלמותו זה ית'. ותראי כי הלא הכונה זאת היא - להגביר הנשמה על הגוף ולזככו, כדי שגם האל ית' ימוד לה כפעלה, להיות גם הוא מגלה שלמותו, לתקן כל מעוות וכל חסרון אשר בעולם, וכמו שביארנו לעיל. והגוף מוכן לפורענות עת אשר שלט באדם, כי כן יסתיר הקב"ה פני שלמותו, וישאר העולם והאדם תחת דתי הגלגל המתהפך בכל מסיבותיו, כדין כל בני חלוף שהזמנים משתנים עליהם לכל פינות שהוא פונה. על כן יש בגוף כל מה שראוי לימצא בסדר הגלגל החוזר בעולם, בהתעלם שלמות הטוב, כדי לעורר עליו את כל אלה, אם אך לו המלוכה באדם, אשר ימשול בו. ויש בנשמה מה שראוי לשלמות, להשלים כל חסרון, כדי לעורר עליה כיוצא בה אם יזכה האדם את ארחו, ונתון כתר מלכות בראשה, להיות היא לבדה המושלת בחכמתה וחק טעמה, כי טוב הוא:

ואמנם דבר זה ביארוהו יפה במדרשו של רשב"י (ברעיא מהימנא, בזוהר פרשת פנחס, דף רנז ע"ב), ז"ל, "ואית למנדע דאיהו אתקרי חכם בכל מיני חכמות", כי מלבד מה שפירשו בו יודעי האמת לפי דרכיהם הקדושים, הנה מפשוטו של המאמר למדנו מה שביארתי לך כבר למעלה, שיש להקב"ה כינויים רבים, לא לפי עצמו אלא לפי בריותיו, והוא מה שאמרו (שם), "על שם בריין דהוו עתידין ליבראות". ואמנם אמרו "על שם בריין" הוא פשוט, כי לא נאמר שהוא דבר שנתחדש בו ח"ו, כי אין חידוש ושינוי בו, אלא גם מתחלה היה בכחו לעשות זה, אבל אלה המדות תמיד אינם אלא [מה] ששייך לבריותיו, לא מה ששייך לפי עצמו. ואמר, "כגוונא דא ברא נשמתא", והוא היות מציאות הנשמה מראה על שלמותו ית' שבו נבראת; "אוף הכי מארי עלמא וכו', אלא כל שמהן לו כגוונא דספיראן וכו', ומה רבון עלמין לית ליה שם ידיע וכו', אוף הכי לית לה לנשמתא" וכו', ע"ש. וצריך שתהיי מדקדקת היטב על הדבר הזה כדי להבין מציאות הגוף והנשמה על בוריו, וכל התלוי בזה. הנה האדון היחיד ית"ש לפי שלמותו אי אפשר לכנות לו שום שם וכינוי, לפי שאין אנו משיגים שלמותו, ואי אפשר לכנות מה שאין משיגים, כי השם הוא גדר בעל השם, ומה שאין יודעים ידיעה שלמה - אי אפשר לגדור אותו. ואמנם אנחנו משיגים בכבודו ית' מדות פרטיות, כגון, הרחמנות, הממשלה, הכח, המשפט, החמלה, הכעס, התוקף, וכיוצא בזה, כל המדות שאנחנו משיגים בו - מצד פעולותיו הם, אותם המדות שהנביאים משיגים בו מן הקודם אל המאוחר, לפי שהוא ית' נותן להם השגה זאת. ולפי ההשגה הזאת שהשגנו בכבודו, אנו מכנים אותו ית' בכינויים האלה, רחמן, מושל, אמיץ, שופט, וכיוצא. והנה, אף על פי שהוא ית' בשלמותו הוא בלתי בעל גבול ושיעור כלל, אבל אלה המדות שרצה בם, הנה רצה בם בגבול ושיעור שרצה;

ועל כן למדה אחת נקרא רחמנות, ולאחת - ממשלה, ולמדה אחת - כח, ולמדה אחת - אהבה, וכן כולם. ואין במדת רחמנות אלא רחמנות, ולא בממשלה זולת הממשלה, וגם אין ברחמנות אלא אותו השיעור שהוא ית' רוצה בו, ולא בממשלה אלא השיעור שרוצה בה, וכן כולם. ולא מפני זה נאמר שהוא ית' לפי שלמותו יש בו כחות אלה בשיעורים אלה, אלא כל זה תלוי ברצונו ית', וכמו שבארנו, שהוא אדון לשנות כל זה; ואדרבה, בשלמותו אין לנו לשער שום שיעור כלל. אמנם לפי שהוא רוצה לתפוס באלה המדות, ולפעול בדרך זה, על כן ניחס אליו כינויים אלה. ולא נבין באמרנו שהקב"ה רחמן, לומר שעצמותו ית' לפי עצמו הוא כן, כמו שהיינו אומרים על אדם שיש תכונה זו בנפשו להיות רחמן - שכך מוטבע במזגו, שיהיה מושג ונתפס ממנו ענינו אפילו באיזה צד ח"ו, כי זה אין לנו לחשוב כלל, כי אי אפשר לדעת מענינו ית' מה שהוא לפי עצמו באמת כלל ועיקר. אבל כשנקראהו רחמן, נבין שהוא רוצה במדה אחת, שהיא מדת רחמנות, מדה שאינה לפי עצמו, אבל היא לפי ערך הנבראים, ומשוערת בשיעורם. אבל לפי שהוא רוצה בזה, והוא תופס בזה הדרך, נקראהו על שם זה - רחמן. אבל עצמותו השלם ופשוט הוא ודאי חוץ מכל אלה הענינים. וזאת היא האמונה שאנו חייבים להאמין בו ית' ודאי, וכמו שביארנו זה למעלה כבר:

עתה נבין זה הענין עצמו בגוף ונשמה. כי הגוף הוא בעל חלקים ואיברים פרטיים, בתשמישים פרטיים מוגבלים; אבל הנשמה, הלא לפי עצמה היא ענין אחד, חוץ מכל עניני הגוף לגמרי, וכל דרכיה הם דרכים אחרים, שונים מדרכי הגוף בכל מכל כל, אפילו בעניני ההרגשים עצמם אבל לפי שהיא העושה כל מעשי הגוף בהיותה בתוכו, היא השומעת באזני הגוף, היא הרואה בעיני הגוף, וכן כל כיוצא בזה, על כן נקראה, רואה, שומעת, וכל שאר הכינויים; אבל לא שיש אלה הדרכים לה כלל. כי אף על פי שהנשמה היא לבדה הרואה, ולא הגוף שהוא דומם, ונמצאת שהיא הרואה את הדברים כמו שבני אדם בשלמותו רואים באמת; לא שזה הוא דרך ראייתה כלל, כי לה דרך אחרת משונה לגמרי מכל דרך תשמישי הגוף, והוא דרך שלא יוכל האדם בהיותו בגופו לשערה. אבל לפי שהיא האוחזת בחוק העין ההוא לראות לפי החוק החקוק בו, על כן נאמר שהיא הרואה, וכן כל שאר התשמישים. אך כללא הוא שהנשמה היא מין נברא אחד רחוק בענינו מכל דרכי הגוף לגמרי, אבל הוא נברא בחוקו לעשות כל מה שמושרש באיברי הגוף לפי טבעם. והנה היא תופסת בחוקות האלה, ועושת בגוף כל המעשים האלה, על כן מתיחסים כולם אליה. והרי זה ממש כענין השלמות שלו ית' לגבי המדות הפרטיות אשר רצה בם, כי אין לשלמות שום ענין מן המדות האלה כלל, אבל

אלה הם מדות פרטיות אשר רצה בם, מוגבלות ומשוערות בשיעור שרצה בהם. אבל לפי שהוא ית' - השלם בשלמותו - הוא הפועל לפי המדות האלה, על כן נקראהו באלה השמות וכינויים, וניחס אלה הפעולות והתארים אליו, אף על פי שהוא לפי שלמותו פשוט באמת בכל הענינים האלה, ואין לו יחס מצד עצמו עם שום אחד מן הדרכים האלה ואלה הפעולות כלל:

פרק פא

אמרה הנשמה – זאת היא הקבלה מבוארת בין לגוף בין לנשמה, והוא שער גדול שנפתח להבין כל עניני האדם בכל זמניו:

פרק פב

אמר השכל – עתה צריכים אנו לבא אל הדרגת זמני הנשמה והגוף, ומצביהם השונים האלה. אבל עוד הקדמה אחת צריך להקדים מתחלה, והוא, כי זה פשוט שהרבה חוקים ודרכים הרבה צריכים כדי להשלים לכל עניני האדם, ולכל עניני הבריאה בכל זמניהם; וכבר נאמר (תהלים מ, ו), "רבות עשית אתה ה' אלקי נפלאותיך ומחשבותיך" וגו', ונאמר (תהילים צב, ו), "מה גדלו מעשיך ה'", (תהלים קד, כד), "מה רבו מעשיך ה'" וגו'. אך על כל פנים צריך שיהיו הפרטים נכנסים ובאים תחת הכללים, והכללים לא יהיו כל כך, אבל פרטיהם הם שיהיו רבים, ויספיק לכל הצריך בכל הבריאה הזאת:

פרק פג

אמרה הנשמה – זה פשוט ודאי, אין פרטים שאין עליהם כללים, ומה שהפרטים מיגעים הדעת לקבצם, הכללים נוחים הם אליו לקבל אותם. על כן, אחר כללים צריך לרדוף, ולא אחר פרטים:

פרק פד

אמר השכל – וכך אמרו חז"ל (ספרי האזינו לב, ב, וע"ש), "לעולם יהיו דברי תורה בידך כללים ולא פרטים". נחזור לענייננו.. הנה ראית כבר היות שתי מדות לו ית' - הסתר פנים והארת הפנים, הן המה שורש וסיבה לגוף ולנשמה. ולנו להבין שתי המדות האלה כל אחת בפני עצמה, בכל פרטיהם הרבים הנכללים תחת כלליהם, למען דעת עניני הנשמה והגוף, כל אחד בפני עצמו בכל פרטיהם כמו כן. ואחרי אשר זאת מצאנו וידענוה, יש לנו לדעת עוד ששתי מדות הללו באות כאחת להנהיג לעולם כולו וליושביו, ואין לך

דבר שאין לו מקום לשתי המדות הללו - ההסתר באתגליא, וההארה באתכסיא, וכמו שביארנו לעיל. אחרי כן נלך להבין ולהשכיל התולדות היוצאות מחיבורי שתי המדות האלה, בהיות גוברת האחת או האחרת. הרי לנו שלש ידיעות, ידיעת שתי המדות זו לעצמה וזו לעצמה, ידיעת חיבורם לפעול תמיד גם יחד; ידיעת התולדות הנולדות מן החיבור הזה למיניהם, לפי התגבר בהם ההסתר או ההארה:

פרק פה

אמרה הנשמה – מתבוננת אני אחר שאמרת שרצה הקב"ה להראות סדרי בריאתו ודרכיה בבריאה עצמה, שעל פי דרך זה הנה שתי המדות שבם האדם מתנהג, שבם נברא, נראות בו עצמו בשני החלקים שמהם הוא מורכב ובנוי, והיינו, הגוף והנשמה; וזה הוא ענין הידיעה הראשונה שזכרת. וגם השניה יש לנו ההקבלה מבוארת באדם, כי הנשמה הלא היא מתחברת לגוף ומתפשטת בכל חלקיו, לעשות כל פועל על ידי שניהם שוים כאחד. אך לשלישית אשאלה ממך, היש לה הקבלה? כי לא מצאתיה אנכי:

פרק פו

אמר השכל – גם לזאת תמצא הקבלה, אם תדקדק דקדוק עמוק על הבנין הזה של האדם. כי הנה מלבד הדמות של הגוף בתבניתו, ומלבד הנשמה שבו בצורה אשר לה, הנה יש דבר אחד נמצא מהתחברות שניהם - הוא זיו הפנים. ותראי שזהו המשתנה החי מן המת. ולא זו בלבד, כי אפילו השתנות ישוב הנשמה בגוף מתראה בו. הלא תראי, החולה פניו רעות; ולא עוד, אלא שמחשבת הלב נראית בו, הלא תראי, פנים שוחקות, פנים זועפות, פנים מסבירות - כולם עדיהם המה של המחשבות הנסתרות בקירוב הלב. ואין הזיו הזה נמצא לא לנשמה בפני עצמה, כי הרי זיו של גוף הוא ולא לגוף בפני עצמו, כי אין לגוף זיו זה בלא הנשמה; אבל הוא הדבר הנולד מחיבור הנשמה והגוף ביחד. ולא דבר ריק הוא הענין הזה, כי בהיות הנביאים מדמים צורה ליוצרה, כמו שביארנו, בהתראות להם הכבוד העליון במדותיו, וממשל משלים, הוא בהראותו את מדותיו לעיניהם כבחור גבור למלחמה, או כזקן מלא רחמים לישיבה, וכמאמרם ז"ל (חגיגה יד ע"א). הנה עין הנביא ידמה, ולבבו לו כן יחשוב, להבין במראה נבואתו את הסתר פניו ואת הארת טובו, ואת הנולד מחיבוריהם, כמראה אדם עליו מלמעלה, אשר לו גוף ונשמה ופנים מאירות מחיבור שניהם כאחד, אם מסבירות, אם שוחקות, ואם זועפות, לדעת כל אשר יעשה ה' אלהים דבר בעולמו, להימין או להשמאיל:

פרק פז

אמרה הנשמה – די לי עתה בזה לענין ההקבלה. נשוב לידיעת ההנהגה עצמה בהדרגותיה:

פרק פח

אמר השכל – הנה זה יוצא ראשונה בתולדות חיבורי שתי המדות האלה כאחד, המצב השלם שראוי להיות לאדם בזמן השלמות האחרון אשר יהיה לו. והדבר מבואר מעצמו, שהמדרגה התכליתית, אשר היא תהיה סוף כל עילוי האדם, היא הנקבעת ראשונה, כי מאז התאצל הנשמה ממקורה צריך שיהיה בחקה השלמות היותר גדול שתוכל להגיע אליו בסוף הכל, אלא שיאמרו לה מלמעלה, לכי ומעטי את עצמך, עד אשר תשוב אל מקומה הראשון בהתעלותה על פי מעשיה. אך לא שבריאתה ממועטת בתחלתה, ויהיה עילויה מרובה אחריה, כי אין כל חדש תחת השמש, אבל הסדר הוא הפך מזה, כי בכחה הגדול מאז תתאצל, אחר - ימעטו לה, עד אשר תשוב לאיתנה. ועל כל פנים - סוף המעשה תחלת המחשבה. על כן שלמות האדם הוא הנקבע ראשונה, ואחריו - מיעוטו, לשוב במעלות אשר ירד בו, להתעלות אל שלמותו כאשר הוחק לו מתחלה:

ונמצא שמצב השלמות אשר לאדם הוא שנבחן ראשונה, והוא דרך וזמן שתהיה הנשמה היא לבדה שולטת ומושלת לגמרי, בלא שיהיה שום שליטה לגוף כלל, וכאילו אינו, כי כולו משועבד וכפוף לגמרי תחת ממשלת הנשמה בטהרתה, עד שאיני אפילו עולה בשם, יען רק המציאות יש לו, אך לא שליטה. וזה פשוט, כי שליטת הגוף אינו אלא חשכה ואופל לנשמה, כי הרי אין ענין הגופניות אלא הסתר הארה, ומשהו ממנו - מעכב, כי אי אפשר לשליטה אפילו קטנה לגוף, שלא יחסר כנגדה איזה אור וכח מן הנשמה. על כן, הזמן שתהיה הנשמה בכל גבורתה, שלא תחסר כל בה ממה שראוי לה לשלמותה, הוא הזמן ודאי שאין לגוף שום שליטה, על כן אין לנשמה שום מונע. אך לא תאמר שלא יהיה לו מציאות, כי כבר אמרנו שהגמול צריך שיהיה לשניהם, אבל שליטה לא יהיה לו, ויהיה כולו כרוך אחר הנשמה, בלתי מתפרד ממנה, כי לא יעשה דבר לבדו, ולא יהיה ברצונו מה שלא יהיה ברצונה, עד שכמעט לא יהיה נבחן לדבר בפני עצמו, אלא כמו מובלע בין כחות הנשמה הטהורים:

מצב פחות מזה, הוא בהיות הגוף נבחן בשליטתה קצת, כי על כן יגיע כנגד זה חסרון אל הנשמה, לבלתי היותה שלמה בכל הדר תפארתה; אך השליטה כל שהוא לא תוליד אלא חסרון כל שהוא, אבל אם תרבה השליטה אז ירבה החסרון. ואמנם, אם נדבר בכלל

אחד לבד, נאמר שיש בזה שלשה זמנים, זמן שליטת הנשמה לגמרי, וזמן שליטת הגוף קצת, וזמן שליטת הגוף לגמרי. אך אם נלך בדרך ההדרגה, להבין עוד מצבי הגוף הזה בשליטתו - חמש מדריגות נוכל למנות בו על דרך הכלל. ואלה הם:

מדרגה א', הלא היא שיהיה לגוף מציאות, אך לא שליטה כלל ועיקר, עד שלא יהיה שום רמז בעולם מעניני הגופניות, כאשר יש עתה. ונמצא, שבמצב הזה לא ימצא האדם בעצמו שום דבר מאותם שיש לו עתה בהיות גופניותו שולט בו, וזה המצב השלם יותר שבכל המצבים:

מדרגה ב', שיהיה לגוף שליטה כל שהיא, וימצא אדם בעצמו כמו זכר ממה שהיה לו בזמן היות לו הגוף, ואין זה זכר של פרטי דברים, אלא זכר כללי מדברים רבים שהיו בו. משל למי שעברו עליו צרות רבות, ועמל ויגע בכמה הרפתקי, ואחר נשאר תשות בו ועיפות בכלל. כי כן מציאות שליטת הגוף מוליד חסרון אחד כללי, בלתי מובחן מה הוא בפרט, אלא כאיש אשר איזה יגון בלבבו, שאין שמחתו שלמה, אף על פי שאין טעם פרטי ליגון ההוא. כך לא תמצא כח הנשמה בעצמה להתפשט בכל כחותיה, אלא תרגיש כמו איזה כובד מועט לה, ואין פרטי המניעה נודעים:

מדרגה ג', בהיות הגוף שולט בפרט, אך לא בכל פרטיו, אלא בקצת מפרטיו. שימצא האדם בעצמו איזת דברים מדברי הגוף, דברים היותר קלים, אך על כל פנים גופניים. ואמנם פשוט הוא, שבכל המצבים האלה אין תולדות גדולות לענינים האלה של הגוף, וכמו שאכתוב בס"ד:

מדרגה ד', שיהיה הגוף שולט בכל פרטיו, וימצא האדם בעצמו כל הענינים הגופניים. אבל כמו שהנשמה עתה היא בעוה"ז כגר בארץ, והיא צריכה ללכת בדרכי הגוף, כך הגוף יהיה הוא כגר בארץ, והנשמה היא השולטת, ויצטרך הגוף ללכת בדרכיה, כענין (שמות רבה, מז, ה), "אזלת בקרתא הלך בנימוסא". הא למה זה דומה? למשה רבינו ע"ה, כשהלך לקבל תורה לישראל, הנה לא אבד גופו ולא נשתנה, אבל לפי שהיה גופו כמו אורח במקום הנשמות, שנה את טעמו לעשות כמעשי הנשמות, וכמו שפירשו ז"ל (בבא מציעא פו ע"ב), "לעולם אל ישנה אדם ממנהג המדינה" וכו', ע"ש. ונמצא, שהשתנותו באותו הזמן אינו נמשך מחמת עצמו אלא מחמת מקומו, ואינו שינוי גמור. והנה עדיין אין תולדות נמשכות מעניני הגוף האלה, כי על כן עדיין הרי הוא כגר, וכמו שביארנו, שהוא צריך ללכת בדרכי הנשמה; אלא שבמדרגה הזאת הרביעית - כל עניני הגוף נבחנים ונודעים, אלא שאינם במקומם, וצריכים לבטל ענינם מפני הנשמה. ומן

המדרגה הזאת ולמעלה אין נבחן אפילו כל פרטי הגוף, כל שכן שאין להם תולדה, שצריכים ללכת בדרכי הנשמה:

מדרגה ה', היא שיהיה הגוף שולט בכל בחינותיו, ויהיה כאיש שורר בביתו, שכל עניניו בתקפם ובכל תולדותיהם. וגם זאת המדרגה נחלקת לשתים, ואף על פי כן הכל מדרגה אחת. וזה, כי עניני הגוף, אפילו בבחינת גוף, יכולים להיות בשתי דרכים, או דרך חול ומעשי בהמה, כמעשי רוב בני האדם, או דרך קדושה ועבודה, כענין (משלי ג, ו), "בכל דרכיך דעהו", בהיות הכל בכונה מיושרת כראוי וכמו שיהיה לעתיד לבא בזמן שנאמר (יחזקאל לו, כו), "ונתתי לכם לב בשר", כמו שהיה ראוי להיות לאדם אלמלא חטא. אבל שניהם כאחד הם על כל פנים עניני גופניות, כי לאכול צריך, לשתות צריך, ואי אפשר בלאו הכי, יהיה אכילה ושתיה של חולין או של קדושה. זה וזה ענין גופני הוא:

ואמנם, כאשר ידענו היות כל הדברים האלה נולדים מהסתר פניו ית' או מהארת פניו, על כן נאמר שהקב"ה מחליף הנהגותיו לפי מה שצריך לברייתא לחמש מדרגות אלה. כי למדרגה השפלה שהיא החמישית, התחתונה מכולם, הנה ירבה להנהיג בהסתר פניו, ומעט בהארת פניו ינהג בעולמו; וברביעית - ימעיט ההסתר וירבה ההארה; ובשלישית - ימעיט ההסתר מיעוט אחר מיעוט, ותרבה ההארה ריבוי יתר; וכן על דרך זה, עד התעלות למדרגה הראשונה, שההארה תתגבר מאד, וההסתר במשהו, עד שמפני זה לא ישאר שליטה כי אם לנשמה בלבד, ולא לגוף כלל:

פרק פט

אמרה הנשמה – למה הוצרכת לחלק חילוק זה לחמש מדרגות?

פרק צ

אמר השכל – לפי שכך הוא לפי ההדרגה, וזה דבר נראה לעינים, כי כל הדברים האלה יכולים להיות, והם בהדרגת זה אחר זה, מציאות בלא שליטה; שליטה בכלל; שליטת קצת מן הפרטים, שליטת כל הפרטים, ועדיין כמי שהוא אורח חוץ למקומו; שליטת כל הפרטים במקומם, כאיש שורר בביתו. אלה הם חמשה דברים נמשכים והולכים לפי טבע הענין, אין שייך בזה ראיה ומנין. אמנם מה שצריך לך עתה, הוא החילוק שהזכרתי לך בתחלה, דהיינו, שליטת הנשמה לבדה לגמרי; שליטת קצת של הגוף; שליטת כל הגוף, שזה מה שצריך להבין ההנהגה בשלמותה. וחמש המדרגות שאמרתי, יהיו לך

למשמרת, כי כבר ידעתי - ימצאו דברים בדברי החכמים ז"ל שלהבינם על בורים תצטרך להשתמש מן ההקדמה הזאת, אבל אין כאן מקום לענין זה:

פרק צא

אמרה הנשמה – אם כן, נדבר משלשה מצבים אלו:

פרק צב

אמר השכל – חכמינו ז"ל הורונו שהעולם מתקיים שיתא אלפי שנין, ואחר כך אלף השביעי הוא חרוב, ואחר כך הקב"ה מחדש עולמו (סנהדרין צז ע"ב). ועוד מצאנו שאמרו (שם צב ע"ב) (ילקוט שמעוני ישעיה מ, לא - רמז תמז) על אלף השביעי, "צדיקים מה עושים? הקב"ה עושה להם כנפים ושטים על פני המים, שנאמר (ישעיהו מ, לא), וקוי ה' יחליפו כח". מפשוטן של דברים אנחנו למדים ששלשה זמנים יש, והם: שיתא אלפי שנין; אלף השביעי; וחידוש העולם. שיתא אלפי שנין העולם עומד כמו שהוא עתה; אלף השביעי עדיין לא נתחדש העולם, והצדיקים הם כמו שחיו בתחיית המתים, אלא שהקב"ה עושה להם כנפים וכו'; וחידוש העולם - שהקב"ה יחדש את העולם חידוש גמור. ואמנם, העולם כמות שהוא עתה, הנה אנחנו רואים שהגוף יש לו כל השליטה כאיש שורר בביתו, כי זה מקומו ולא אחר; אך באלף השביעי הנה הצדיקים מתעלים מן הארץ, ונשאר הגוף חוץ ממכון שבתו, ואינו אלא כאיש נודד ממקומו, וכאורח נטה ללון. על כן לא תשאר לו שליטה אלא כמשה רבנו ע"ה בעלותו ההרה, שכיון שנתעלה מן הארץ לא הלך עוד בדרך יושבי הארץ. וכן לאלף השביעי קראוהו חז"ל (סנהדרין צז ע"א), "יום שכולו שבת ומנוחה לחי העולמים", כי שובתים בו מכל המלאכות הגופניות שהם החול, אך הגוף לא סר עדיין ממציאותו, כי לא ניתן חידוש עדיין לבריאה. אבל מחידוש העולם והלאה, שהוא (עירובין כב) "למחר לקבל שכרם", הנה אין צריך עוד לשליטת הגוף כלל, כי אינו צריך אלא לצורך העבודה בזמנה, אבל יהיה מציאותו טפל לנשמה, להתעדן בטוב העליון לנצח נצחים.

פרק צג

אמרה הנשמה – אבל האלף השביעי וחידוש העולם, הלא הם דברים נעלמים מידיעתנו, ואיך נדבר מהם?

פרק צד

אמר השכל – אדרבא, לאנדבר מהם. אבל המציאות של הזמנים האלה וענינם בכלל ידענו ודאי, וזה הוא מה שאנו אומרים מענין הגוף והנשמה. אך פרטי הזמנים האלה ודאי אי אפשר לנו להשיגם ולדעת אותם כלל. רק הזמן של שיתא אלפי שנה האלה הוא הנודע לנו ומושג בפרטיו, ועל זה יסוב ענייננו ודבורינו בדרך פרטי. ושתי הזמנים האחרים נדעם רק בכלל, שהם הזמנים שהגוף אובד שליטתון והנשמה מתעלה לאיתנה הראשון:

פרק צה

אמרה הנשמה – אם כן, נדבר ממה שהורשינו ויכולים אנו להשיג:

פרק צו

אמר השכל - עתה יש לנו להבין המצב הראשון אשר לאדם, שהוא בהיותו בעוה"ז, הלא זה זמן עבודתו. ואמנם, מה העבודה בכלל - כבר ביארנוה, שהיא להעביר כל החסרון שנמצא בבריאתו, הוא הרע הזה אשר מצוי הוא עתה ועומד להתבטל. ואמנם, על האדם המשא הזה להשתדל על ביטולו ממנו בראשונה, ואחריו - מכל הבריאה כולה לפי מה שנוגע לו, וכאמרם ז"ל (סנהדרין לז. וע"ש), חייב אדם לומר בשבילי נברא העולם. וענין זה ביארוהו ז"ל במדרש (ילקוט שמעוני הושע סוף סי' תקל"ב) על פסוק (הושע יד, ב) "כי כשלת בעונך", זה לשונם, "אמר ר' סימאי, משל לצור גבוה שהיה עומד על פרשת דרכים ובני האדם נתקלים בו, אמר המלך יסתתהו קמעא קמעא עד שתבא השעה ואני מעבירו מן העולם" כו', ע"ש. אמנם, מה שצריך לבאר עתה, הוא פרטי העבודה הזאת, ובאיזה דרך נעשה התיקון הזה לאדם ולעולם.

ואולם מה שיצטרך לבאר תחלה הוא ענין מציאות הרע הזה, שהוא הגורם לכל משא העבודה הזאת, ולדעת כל גבולותיו, מה ענינו ותולדותיו, במה כחו גדול, ובמה מסתתים אותו, כמאמרם ז"ל, ובמה יעבור מן העולם. ותראי כי זהו מציאות מחודש לגמרי, שרצה וחידש אותו האדון ב"ה לנסות בו בני האדם, לתת להם מקום לעבודה; ולא היה רמז וזכר מן המציאות הזה, ולא קרוב לו, קודם שחידשו האדון ב"ה כלל ועיקר, כי האדון ב"ה הנה הוא תכלית הטוב והשלמות. והנה כל מה שהוא טוב, אף על פי שהוא מחודש, נקרא שמתיחס אליו ית', ומתקרב קצת לענינו ב"ה; אך הרע הזה, אדרבא, הנה הוא דבר ההפכי לו ית' ממש, אשר לא היה לענין זה, ולא קרוב לו, שם וזכר כלל קודם שחידשו

האדון ב"ה, כמו שביארנו. אבל מכח יכלתו הבלתי - בעלת - תכלית הוא זה - שיכול להמציא אף מה שהוא הפך לו ממש, שאין בחוקו ית' ענין ממנו נלל, להודיע ולהודע שאין ליכלתו ית' שום גבול כלל ועיקר. והוא מה שאמר הכתוב (ישעיהו מה, ז), "יוצר אור וכו' ובורא רע, אני ה' עושה כל אלה". ואמנם, הוא ית' שהמציאו - לא המציאו אלא לשיתבטל, וכמאמרם ז"ל שהבאתי למעלה, ולא המציאו אלא באותו הגבול, באותו הטבע והחוק שרצה, כי על כל פנים אין הכונה אלא ללקוט מן הרע עצמו פרי טוב לצדיקים, לתת להם שכר טוב בעולם:

פרק צז

אמרה הנשמה – ודאי דבר זה צריך לבא עד תכונתו, כי רואה אני שתהיה ידיעה זו כוללת ידיעות רבות:

פרק צח

אמר השכל – צריך אני להציע לך תחלה הצעה אחת כללית ועיקרית מאד:

פרק צט

אמרה הנשמה – אמור:

פרק ק

אמר השכל – צריך שתדעי שכל המתהוה או המתקיים בנמצאות - אינו לא מתהוה ולא מתקיים אלא בהשפעה נשפעת ממנו ית', וכפי מציאות ההשפעה כך הוא מציאות הנולד ממנה. וענין זה ביארו היטב הרב הגדול הרמב"ם ז"ל בספר המורה שלו, בחלק ב' בפרקים רבים, ואחד מהם, בפ' י' ממנו. והנה דוגמא לזה הוא השפעת הכוכבים, שידענו שהולידה כל עניני העולם התחתון הזה, וכמאמרם ז"ל (בראשית רבה י, ו), "אין לך כל עשב ועשב מלמטה שאין לו מזל ברקיע שמכה בו ואומר לו גדל"; וכמו שהביא הוא ז"ל בפירושו. ואמנם, אלה משפיעים לפי החוק שהטביע בם האל ית', ומשפיעים רק מה שמקבלים ממנו ית'; אך האל ית' הוא מקור כל השפע הנשפע. ופירש הוא ז"ל בפרק יב על זה, "מקור מים חיים את ה'" שהזכיר הנביא ירמיה (יז, יג), וכן (תהלים לו, י), "כי עמך מקור חיים" שאמר דוד המלך ע"ה, שרצה לומר, שפע המציאות. וכלל הענין יאמר ז"ל, כאשר התבאר לנו שהוא בלתי גוף, והתקיים שהכל פעליו, נאמר שהעולם

משפע הבורא נתחדש, ושהוא משפיע עליו כל מה שיתחדש בו, וכן נאמר שהוא משפיע מחכמתו, יעו"ש:

ואמנם שמעת כבר, שכל הפעולות שהאדון ב"ה פועל עמנו - לא אחת בהם שיהיה דבר מענינו יתברך, לפי מהותו הפשוט יתברך, המרומם על כל ברכה ותהלה, כי הוא לפי עצמו נשגב מכל מה ששייך בבריותיו ודאי. אבל כולם ענינים שחידשם הוא ית' ברצונו וחפצו, והם מיני השפעה שרצה וחידש להיות משפיע והולך על הסדר שגזר בחכמתו הנפלאה, כולם דברים השייכים למציאות הנמצאים שרצה להמציא. ונמצא, שהסיבה והמסובב שניהם כאחד מחודשים מרצונו ית'; פירוש, מיני ההשפעה ודרכיה הם הסיבה, והנבראים הם המסובב. ואמנם חידש האדון ב"ה מיני ודרכי השפעה, כמינים של נמצאות שרצה שיהיו, כי כל מין אחד של השפעה יוליד מין אחד של נמצאים. וזה פשוט, כי שפע החכמה הוא שפע אחד, ושפע הגבורה הוא שפע אחר, ושפע העושר הוא שפע אחר, וכן כולם:

פרק קא

אמרה הנשמה – וכי אין הקב"ה יכול לברוא כל הנמצאות בהשפעה אחת?

פרק קב

אמר השכל – שפע - רצה לומר, מה שמגיע מן הבורא ית' אל נבראיו לעשות בם ענין מה. ואנחנו לא נבחינהו מצד הפועל, כי כבר לא נדע איך הקב"ה פועל; לא נבחינהו אלא מצד הנפעל. וכשיגיע מן הבורא ית' אל נברא כח וגבורה - תהיה ההשפעה ההיא השפעת גבורה, כי היה הרצון העליון בהשפעה ההיא - שתולד ממנה הגבורה; וכשתגיע חכמה - תהיה ההשפעה השפעת חכמה, וזה פשוט:

נדבר על נדון דידן, על הטובות והרעות, אנחנו רואים היוולד הטוב והרע בעולם, איך את חושבת שהם נשפעים?

פרק קג

אמרה הנשמה – וכי אינו דבר נראה לעינים? מה שהוא טוב הוא שפע של הטבה, ומה שהוא רע הוא שפע של הרעה:

פרק קד

אמר השכל – שתים אומר לך, א' שאין הקב"ה משפיע רעה, ח"ו, כי הוא מקור טוב, וממקור טוב לא יצא רע:

פרק קה

אמרה הנשמה – ואם כן, הרע איך בא? והרי כתיב (ישעיהו מה, ז), "עושה שלום ובורא רע":

פרק קו

אמר השכל – "בורא רע" כתיב, ולא "עושה רע", לפי שהוא ברא הרע במציאות, שאם לא היה בורא אותו לא היה נמצא, אך אינו עושה אותו בקום ועשה:

פרק קז

אמרה הנשמה – ואם כן, איך נעשה?

פרק קח

"ה' ברצונך העמדת להררי עז הסתרת פניך הייתי נבהל", (תהלים קד, כט), "תסתיר פניך יבהלון"; ומשה רבנו ע"ה כבר אמר (דברים לא, יז), "והסתרתי פני מהם והיה לאכול" וגו'. וזה, כי הטוב - הקב"ה עושה אותו ממש בשפעו הטוב, אבל הרע אינו אלא העדר שפעו וביטולו, אם מעט ואם הרבה. כי השפע הטוב בא בכל תיקון המצטרך לטובת הנשפע, ואם יבטל ויעדר השפע לגמרי - זה יהיה ביטול לנשפע, ביטול גמור, אך אם השפע לא יבטל לגמרי, אך מתנאי שלמותו יתבטלו ויעדרו - יהיה החסרון בנשפע, ולא ביטול גמור. דרך משל, שפע המציאות והחיים בבואו שלם בכל ההכנות הטובות, הנה יהיה הנשפע חי ובריא; ואם יבטל לגמרי - ימות הנשפע ההוא. אך אם לא יבטל לגמרי, אבל הכנותיו יעדרו ותנאי שלמותו, הנה לא ימות הנשפע ההוא, אבל יחלה ויחיה חיי צער, וזה פשוט. ונמצא, שלא נוכל לומר שהטוב והרע הם שתי השפעות, כמו שחשבת, אבל הם תולדות ההשפעה או העדרה, בכל או במקצת:

פרק קט

אמרה הנשמה – הרי טעם ראשון. והשני שיעדת לומר לי - מה הוא?

פרק קי

אמר השכל – כאשר נדקדק במציאות הדברים, נמצא שאין הרעות אלא הפסדי הטובות עצמם. ואלו נקח כל מיני הטובות שיש במציאות, ונבין גדרם, וכל הרעות ונבין גדרם גם כן, נראה שאין מציאות הרעות אלא הפסדי אותם הטובות עצמם. על כן אין שייך פה לומר שתי השפעות הם, אלא השפעה והעדרה וביטולה בכל או במקצת, כמו שביארנו:

פרק קיא

אמרה הנשמה – ואם כן, העולם הזה שאנו רואים שהוא מורכב ודאי, שיש בו טובות ורעות, נצטרך לומר שנברא בשני דרכים, בהשפעה וביטול ההשפעה:

פרק קיב

אמר השכל – וכי דבר תימה הוא זה? זה פשוט, ואי אפשר לחלוק, כי כל מה שהוא טוב - מהשפעתו ית' הוא נולד, וכל מה שהוא רע - מהעדר שפע וביטולו נולד ודאי. ואם אנו רואים טובות ורעות, נדע ודאי ששתים הנה עשה האלקים, השפיע וסילק שפעו, ונבראו שתי הבריאות שזכרנו:

פרק קיג

אמרה הנשמה – אך זה אינני מבינה. עד שנאמר שמההשפעה נבראו בריות - הנה טוב, אך מהעדר השפעה איך יבראו בריות? הנה מהעדר לא יולד מציאות. ואם כן לא נמלט מאחת משתים, או שצריך לומר שהקב"ה ברא הרע בקום עשה ממש, או שלא היה אפשר לו בריאה ומציאות:

פרק קיד

אמר השכל – כשאנו אומרים שהקב"ה ברא העולם הזה, ודאי נבין בתחילה בריאת הכלל, ואחר כך הפרטים, פירוש, בתחילה הטבע עצמו, ואחר כך אישיו. והנה כשרצה האדון ב"ה לחדש הטבע בטוב ורע, הנה ודאי הוא שבאה השפעה ממנו לחדש מציאות הטבע, וזהו הטוב; וזאת ההשפעת עצמה - קצת ממנה נעדרה, היינו, ההכנות הטובות שהיו בה, ותנאי השלמות שלה שהיו עושים הטבע בתכונתו טוב. והנה מציאות ההעדר הזה הוא שחידש בטבע הפסדי המציאות הטוב, שהם הם כלל הרע. וזה, כי הטבע ודאי מתקלקל ממה שאין השפע מתמיד לו. ואחר שחודשו שני הענינים האלה בטבע הכללי,

נבנו האישים בפרט, אלה על פי הענינים הטובים ואלה על פי הענינים הרעים. ואמנם גם מציאות האישים נעשה ודאי בהשפעה, כי כבר שמנו המוסד בראשונה שאין שום דבר נעשה אלא בהשפעה. ואולם ההשפעה הזאת היא ההשפעה באה אחר ההשפעה שזכרנו, שחידשה במציאות הכללי ההויה וההפסד, ועל כן יש בחוקה לקחת מן הכלל של הטבע לצורך בנין האישים מה שיצטרך להרכבתם מן הטוב ומן הרע המחודש כבר: ואולם תראה כי אין אני אומר שנתבטלה ההשפעה לגמרי, כי אז היו מתבטלים ודאי כל הנמצאות, וזה הוא ההעדר שאמרתי שאינו יכול לעשות מציאות, אבל הענין הוא שנתבטלה רק במקצת, שהרי הכנותיה ותיקוניה הם שנתבטלו. וזהו הענין כמו שיגיע לאיש שיחלה ולא ימות, כן מציאות הטבע הכללי הוא שמתקלקל בסור ההשפעה קצת, ולא לגמרי, ומתחדשות הרעות שאינם אלא קלקולים במציאותו של הטבע השלם. והרי המונח שלנו קיים לעד - שאין הקב"ה עושה אלא הטוב, והרע אינו עושה, אלא מהעדר שפעו הוא נולד:

פרק קטו

אמרה הנשמה – סוף דבר הבנתי מציאות הרע איך מתהוה. עתה צריכים אנו להשלים ענין זה, לדעת כל גבולותיו:

פרק קטז

אמר השכל – אמנם צריך שתדעי הקדמה אחת גדולה, והיא, אף על פי שבחוקו ית' היה ודאי קדום לעשות כל המעשים האלה, כי לא ישתנה בו שום דבר בשום זמן, אף על פי כן לא יקרא זה שהיו הדברים האלה בכח, שצריכים לצאת אל הפועל, כי זה הוא אחד מן השבושים שנכשלו בו מאמיני קדמות העולם. אמנם הכלל הוא, כי כל מה שהוא בעניני האדון ב"ה קודם בריאת העולם - אי אפשר להשיגו כלל, ואין שייך שם שום אחד מן הגדרים הנזכרים מעתה, ואין להזכיר לא כח ולא פועל, שיתחייב מזה המצא כל היחס הנמצא בין הכח והפועל. אמנם בשעה שרצה לברוא העולם, הוא עצמו חידש מציאות הכח והפועל, והוא עצמו עשה העולם וכל בריותיו בתחלה בכח ואחר כך בפועל, לחדש מציאות זה של כח ופועל. שבמאמרו הראשון לברוא העולם היה העולם בכח, ואחר יצא אל הפועל ועל זה רמזו רז"ל (ר"ה לב.), "בראשית נמי מאמר הוא", ונשתנה משאר המאמרות להיות כאן כלול העולם בכח, טרם צאתו לפועל. ואמנם בחדשו את הטבע

בכח, אז נעשו כל הענינים האלה שזכרנו בהשפעה, ואחר כך יצא הכל לפועל כמו שהוכן בכח, וכמו שביארנו:

ואודיעך עוד ענין עמוק בדבר זה, והוא כלל מציאות העולם בכל זמניו. כי שורש הכל הוא שהאדון ב"ה חפץ ורצה להשפיע מטובו אל הנמצאים שרצה להמציא, וחידש על כן מציאות הארה והשפעה ממנו ית', ראויה לערך הנמצאים האלה שרצה להמציא. אמנם מה שחפץ האדון ב"ה בהשפעה, הוא שתהיה השפעה של קדושה ממש ממנו ית', שהוא עצם הקדושה ומקורה, ויהיו תולדות ההשפעה הזאת רק ענינים של קדושה, וכמו שהוא גם עתה במלאכים, שאין להם שום ענין אחר כי אם עניני קדושה גמורה; כן אין התכלית המכוון בחידוש ההשפעה הזאת כי אם שיושפע מקדושתו ית"ש אל נמצאיו, להיות נהנים מזיו קדושתו, לא זולת:

אבל לפי שרצה במציאות העולם השפל הזה, על כן גזר שתהיה השפעתו גם היא נשפלת במעלתה, להוליד דברים שפלים וגשמיים אלה, שירידה היא לה ודאי, שלא על התכלית הזה חודשה. ונמצא, שמה שאנו רואים שהוא עתה משפיע דברים גשמיים ושפלים, נדע שזהו מיעוט והשפלה להשפעה עצמה, שצריכה להתלבש בדרכים אלה שהם פחיתות לגבה, להיותה השפעת האל ית', מקור השלימות והקדושה. אך כך עלה במחשבה לפניו ית' - להלביש השפעתו בדרכים החשוכים האלה, עד עת מועד שתתפשט מכל אלה הלבושים, ותשאר בבירורה ותוכן ענינה, שלא תהיה הבריאה וכל ענייה אלא קודש לה':

והנה כל זמן עבודת האדם ההשפעה מתלבשת בלבושים אלה, וככלות זמן העבודה - תתפשט גם היא מן הלבושים. ואמנם מסיבות גדולות וגלגולים גדולים שם האדון ב"ה לדבר הזה להגיע אל תכליתו. ונמצא, ששורש התחלפות זמני העולם הוא דרך השפעתו ית', שהוא הולך ומשנה השפעתו מעילוי לעילוי, עד שתגיע לעצם ענינה, להיות כל המתחדש בנמצאים רק קודש קדשים, כמו שביארנו:

כללו של דבר, חידש האדון ב"ה השפעה ממנו אל הנמצאים שתוכיות ענינה אינו אלא המשך הקדושה ממנו יתברך אל הנמצאים; ועוד חידש דרכים להשפעה, שפלים ופחותים לגבי מעלת קדושתה; וחידש בהשפעה עצמה הביטולים וקלקול הסדרים שזכרתי. ותלוי כל זה בענין גילוי היחוד שזכרנו למעלה, שמצד הסתר הפנים מתחדשים כל הדברים האלה בחוק השפעתו, ומצד הגילוי אחרי כן מתפשטים כל הלבושים האלה ממנה. ועוד נדבר מכל זה לפנים בס"ד:

מה שצריך לנו במקום הזה, הוא לדעת שבהשפעה עצמה חידושי דברים חידשה הגזירה העליונה, והם העיקר במה שנמצא אחר כך בעולם, כי רק אחר כל ההכנות האלה עשה

עולם השפל הזה, בנוי על פי כל הענינים האלה, ומורכב מכל הדברים, להתגלגל מענין לענין, כאשר גזר עליו החפץ העליון:

פרק קיז

אמרה הנשמה – באמת הקדמה זאת עיקרית היא, לדעת כל הכנות הרבות הנמצאים לצורך מציאות העולם הזה, שאין תכונתו נשלמת אלא אחר כל ההכנות האלה. נשלים עתה ענינו:

פרק קיח

אמר השכל – כבר אמרנו שהרע הזה שנברא, לא נברא אלא בגבול שרצה בו החפץ העליון. ואמנם אף על פי שחידש האדון ב"ה הביטול להויות, לא חידשו אלא להויות בלתי שלמות. אך להויות השלמות לא יהיה ביטול, אלא קיומם יהיה נצחי. ותראי שעל כן עתה יש ביטול להויות העולם, ולעתיד לבא לא יהיה עוד. ואין זה אלא שעתה הבריאה לא שלמה היא, על כן גזר עליה הביטול. אך לעתיד לבא יחודשו שמים החדשים וארץ החדשה שתהיה בריאתם שלמה, על כן לא יהיה להם ביטול:

ונמצא, שההשפעה הראשונה שהמציאה מציאות הטבע הכללי, וביטול סידורה שהמציא קלקולי הטבע, לא היתה השפעה שתוליד דברים שלמים, כשמים וארץ החדשים שלעתיד לבא, כי להם לא יהיה ביטול, וכמו שביארנו, אבל היתה השפעה שלא היה בחוקה להוליד אלא דברים בלתי שלמים, על כן הוחק לה הביטול שהוחק לצורך המצא הקלקולים בטבע. וההשפעה שהמציאה האישים של הטבע, מורכבים מן הטוב והרע, הנה היא השפעה שמבדלת הרעות לבדם, שלא יבטלו הנמצאות, אלא מוגבלים יהיו בכח גזירתו של מקום, ותלויים במאמר שלא להתגבר ולבטל את הנמצאות, כי אם להמצא באותו השיעור ותחום שצריך לתכונת הנמצאות האלה, ולהתגבר בזמן אחר שמצטרך בתגבורת יותר גדול, ובזמן אחר להמעט, הכל יפה בעתו כאשר גזר החפץ העליון. כי מעתה יש בנמצאות מן החסרונות והקלקולים ודאי, אך אינם כל כך שיבטלום מהויה, ואמנם הם בשיעור שסוף סוף יתגברו, עד שיבטלום, כי כל הוה נפסד; ונמצא מציאותם משוער בשעור מדוקדק מאד, כאשר ידעה החכמה העליונה:

ותראי כי המחשבה העליונה שחידשה ההשפעה הראשונה שזכרנו, הנה היתה מכוונת לחדש הביטול, כי על כן לא חידשתה שלמה מעיקרא, כי אם למען יהיה ביטול ורעה

בעולם, כמו שביארנו כבר, לא מבלתי יכולת וחסרון כח חלילה, ומה שעתיד ליעשות באחרונה בארץ ושמים החדשים שזכרנו, היה יכול ליעשות מתחלה, אלא שעל כן נעשים בלתי שלמים כדי שיפול בהם הביטול. אך בהשפעה השנית שרצה לתת הויה לנמצאות, הנה באמת היתה כוונת המחשבה העליונה להציל ההויות מן הביטול, ולרחקו מהם עד עת מועד, וכמו שביארנו, כי על כן לא ביטלה הביטול מן העולם, אבל הגבילה הרעות ושמה אותם בתחום שרצתה לצורך תכונת העולם, כמו שביארנו, עד שתבוא השעה ויעביר כל הרעות מן המציאות, וישארו כל הנמצאות שלמים ונצחים:

ואולם תזכרי עתה את אשר זכרתי לך למעלה כבר, איך מוסדות כל הנהגתו ית' הם שתי מדות - הסתר הפנים והארת הפנים, שתולדותיהם הם השלמות והחסרונות, ומינה - הטוב והרע. ואמנם מציאות הרע אינו נולד אלא מעוצם הסתר הפנים, תכלית הסתתרו ית'; כי ברצות החפץ העליון לברוא אדם בעל נשמה וגוף, לפי התכונה שאנו רואים ביום הזה בנשמה ובגוף - השוה את מדותיו לתפוס ולפעול תמיד בשתי המדות, מדת הסתר הפנים ומדת הארת הפנים, להיות אוחז בזה וגם מזה אל תנח ידו, לקיים כל תכונותיו של האדם לטובה, החלשות והחזקות, הנכבדות והשפלות, כל מה שצריך לקיומו לפי התכלית המכוון בו:

אמנם כאן צריכה את להקדמה אחת, והיא, שלא מפני שיהיה נברא אחד חסר השלמות נאמר שהוא דבר רע ממש, כי יכול להיות חסרון, שאף על פי שאינו השלמות והטוב הגמור - איננו רע. הלא תראי, המלאכים גם הם חסרים ודאי, כי אינם בתכלית השלמות, כי אין תכלית שלמות אלא לאדון ב"ה, וביניהם גם כן כמה מעלות ומדריגות יש, שהמדרגה השניה פחותה מן הראשונה וחסרה ממנה, ואף על פי כן אינם בחסרון כל כך גדול שיוליד בהם מה שהוא רע ממש, שהרי אין ביניהם לא קנאה לא שנאה, אין בהם יצר הרע, אין בהם לא שינה ולא עייפות ולא חולי ולא מיתה. אך בני האדם הם פחותים מן המלאכים וחסרים מהם, והחסרון בהם גבר כל כך שיש בהם מה שהוא רע, כי יש בהם יצר הרע, חולאים ומיתה. בעלי החיים יש בהם חסרון יותר, שאין להם לא שכל ולא דיבור, והם מזוהמים ומטונפים. ויש המזיקים ומלאכי חבלה ורוחות הטומאה שהם רע ממש, והם ההפך ממש לטוב ולשלמות, אותם שהשם העליון ב"ה מתעלם מהם העלם גמור, כטעם (ב"ר ג, ו, תנחומא תזריע ט, ע"ש), "אין הקב"ה מיחד שמו על הרעה". ואמנם שלשלת החסרונות הוא שמוציא הרע, כי בהשתלשל הענין הזה, ונוסף חסרון על חסרון סוף סוף יוליד מה שהוא רע ממש. והנה קודם שחידש האדון ב"ה מציאות ההנהגה שחידש לצורך הנמצאים, לא היה ענין לשום חסרון כלל, וכשחידש

מציאות הלזה, נמצא שנתחדש מציאות סדר אחד שבהשתלשלו יוליד רע, כי כיון שיש מציאות לחסרון - סופו יהיה הרע ממש:

אמנם מן הענינים העיקריים שחידש הוא ית', הנה הוא ענין המידה והשיעור, כי בפשיטותו אין שייך שום מידה ושום שיעור, ומאז רצה בחוק ההדרגה - את הכל תיכן במידה, והסדיר כל הנמצאות בהדרגה, זה תחת זה, מן הראשון שבהם ועד האחרון שבהם, ובכל מדרגה ומדרגה מדד במידתו, כמה חסרון יהא בה וכמה ישאר בה מן הטוב והתיקון. וכפי המידה הנמדדת כך הם התולדות הנולדות במדריגה ההיא, וכל משפטיהם וכל חוקותיהם, הכל כאשר לכל, איש על מקומו:

ונמצא, שבהיותו הוא ית' תופס בשתי המדות כאחת, בהסתר הפנים והארת הפנים שזכרנו, יולידו מזה הנשמה והגוף, שדברי הגוף יהיו פחותים משל נשמה, ויהיו בו החסרונות שאין יש בנשמה; אך לא מפני זה יהיה בו רע. אמנם ברצותו ית' לחדש מציאות הרע, שהוא ההפך לשלמותו ית' ממש, כמו שביארנו, הנה אז הסתיר פניו הסתר היותר גדול שאפשר לחשוב, עד שבהיותו רק מסתיר פניו ולא מאיר אותם כלל, יוולד מזה הווית ההפסדים ממש, וברא משחית לחבל. ונמצא כלל הרע, אשר הוא ית' השיב אחור ימינו מהנהגת עולמו, וינהגהו בכבדות, תוקף חשך סתרו, ושם בטבע הלז כל הפסדי הטוב, הלא המה כל מדות בית דין, להביא במשפט על כל נעלם ורשעים. ואמנם זעמו של הקב"ה רגע, וחימה אין לו אלא בכדי שיעשו הנחשים השרפים המקודשים ומזומנים לגיהנם, להכות את הרשע כדי רשעתו במספר:

ואחר שב ושם פניו, כביכול, להמצאת האישים שימצאו ויתהוו, לא שיתבטלו, אף על פי שעלולים יהיו לביטול. והנה אחז צדיק דרכו לתיקוני ולא לעוותי, ושב והאיר פניו על העולם העומד ליברא. ואלמלי האיר לו בהארה רבה, היה נולד מזה המצא הנמצאות בתכלית תיקונם, דהיינו בקיומם הנצחי. ואמנם לא כן עשה, אלא המציא נמצאות הווים ומתקיימים, אך לא נצחיים. אמנם כבר שם דרך להנהגתו ית' להיות מגלגל במסיבותיו את כל אשר ברא לכבודו להשתלם בשלמותו, למען אשר יאיר לעולמו אור גדול רב ועצום, ותהיה תולדתו הקיום הנצחי והשלם. ואדרבא, הרע הזה אשר ברא - יעביר מן הארץ. ולא עוד, אלא שיודוהו הנמצאות כולם כי יטיב להם גם אשר פעל ועשה בימים הראשונים, הלא זה הענין (ישעיהו יב, א), "אודך ה' כי אנפת בי", שהודיענו הנביא ישעיה בנבואתו, וכבר דברתי מזה למעלה:

פרק קיט

אמרה הנשמה – תקבץ נא בקיצור את אשר הארכת עד כה:

פרק קכ

אמר השכל – זה הכלל - ברצות האדון ב"ה לחדש מציאות הטבע הכללי בטוב ורע, שיהיו אישיו מורכבים משניהם, השפיע ממנו ית' השפעה מולידה מציאות הטוב אשר בטבעו ונחקק בטבע הטוב ההוא. וחזר והעדיר שלמות ההשפעה ההיא בהסתירו את פני טובו הסתר גמור, ונחקקו בטבע כל ההפסדים. אחר כך שב והשפיע בהארת פניו להמציא נמצאות - אישי הטבע מורכבים מטוב ורע בהרכבה אחת, נמצאים בתכונה שהם עתה - הווים אך עלולים ליפסד, שאינם נצחיים. וסוף סוף יאיר פניו הארה רבה, ויעביר הביטול מן הטבע, וישארו האישים שלמים ונצחיים:
ועתה אבאר לך מציאותו של האדם לפי ענין זה של המצא הרע שזכרנו:

פרק קכא

אמרה הנשמה – דבר, כי שומעת אנכי:

פרק קכב

אמר השכל – בתחלה אקדים לך הקדמה אחת, צריכה לעניניו:

פרק קכג

אמרה הנשמה – אמור:

פרק קכד

אמר השכל – מציאות האדם בנוי הוא בחכמה עמוקה לאין תכלית. כי האדון ב"ה ברא נבראים רבים וגדולים, גבוה מעל גבוה וגבוהים עליהם, כולם צריכים למשמרתם, שאין שום דבר לבטלה; והכל עומד על הפנה היסודית, שהוא מה שהאדון ב"ה רוצה בעבודת האדם - שיתקן הוא כל החסרונות שבבריאה, ויעלה עצמו עילוי אחר עילוי, עד שידבק בקדושתו ית'. והנה שם כל עניני הריחוק ממנו ית' וכל תולדותיהם, וכל עניני התקרב עליו וכל תולדותיהם, וכולם דברים עמוקים ועצומים מאד, והכל עומדים להתגלגל במסיבות גדולות להגיע אל השלמות הכללי:

ואמנם רצה הרצון העליון שתהיה יד האדם מגעת לכל הענינים הרבים האלה - שכולם מתנועעים מתנועותיו ומעשיו של האדם. והרי אלה כווניות גדולות כאורלוגין הזה שאופניו פוגשות זו בזו, ואופן קטן מנועע אופנים גדולים ורבים - כך קשר האדון ב"ה כל בריאותיו קשרים גדולים, והכל קשר באדם, להיות הוא מנועע במעשיו, וכל השאר מתנועעים ממנו. והנה כסה הכל במכסה העור ובשר הגשמי הזה, שאין נראה אלא השטח הגופני הזה; אך באמת דברים בגו - כווניות גדולות שברא הקב"ה בעולמו לצורך הענין הזה כולו למעשיו ועבודתו, לעילויו ולתוספת קדושתו או לירידתו ופחיתותו ח"ו, וכל מצביו הרבים; וזה רק על ידי הנשמה בכל חלקיה ושרשיה אשר כלל בגופו. והוא מה שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים מ, ו), "רבות עשית אתה ה' אלהי, נפלאתיך ומחשבתיך אלינו" וגו'; ואומר (תהלים קלט, יד), "אודך על כי נוראות נפלאתי, נפלאים מעשיך ונפשי יודעת מאד". כי אין הגוף משיג הדברים הרבים האלה כמו הנפש, מפני שאין הדבר נראה בגופניות, אלא ברוחניות:

והנה מן הדברים הנכללים בכווניות האלה הוא הרע בכל פרטיו, כמו שביארנו, וכל אלה דברים המצטרכים למצב הראשון הזה של האדם שהוא בעוה"ז. ותלויים כל אלה בענין גילוי יחודו ית', שכבר פירשתי ענינו למעלה, שהוא לגלות האור מתוך החשך, ומן הסתר הפנים הנעשה בראשונה עם כל תולדותיו יתגלה היחוד באחרונה. ותביני, כי הנה רצה הרצון העליון שיתברר אמתת יחודו בפועל, כמו שביארנו כבר, וזה על ידי כל הסבובים שהוא ית' מסבב בעולמו, כדברי הכתובים שזכרנו למעלה - (ישעיהו מג, י), "למען תדעו ותאמינו לי ותבינו כי אני הוא אל" וגו'; (דברים לב, לט), "ראו עתה כי אני אני הוא" וגו'. כי בתחלה הוא רוצה לברר דבר זה בפועל, ומסבב כל סיבוב חגלגל אל הנקודה הזאת. ואמנם כשיהיה נשלם הענין הזה, פירוש, שכבר נתברר דבר זה בפועל, משם והלאה יהיה הדבקות וההשגה שישיגו הנמצאים להתקשר בו ית' ולהתענג בשלמות יחודו שכבר נתגלה, ליהנות מזיו שכינתו, ולהשיג בשלמותו זה תמיד דברים עמוקים מהראשונים, עד אין סוף ועד אין תכלית:

נמצא בכאן שני סוגים בפעולותיו ית', א' - מה שיעשה אחר שכבר נתברר יחודו והאמינוהו בני האדם בפועל, והוא כלל השכר והגמול אשר מהותו ופרטיו לא מושגים הם עתה מן הגוף, רק זה נדע ודאי שהמין בכלל הוא, להיות נהנים מזיו קדושתו ית', כמאמרם ז"ל (ברכות יז ע"א), "צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה". ואין ספק לנו שיהיו שם פרטים רבים של מיני הנאות, ק"ו מן העולם הזה שהוא כצל עובר, וקבע בו האדון ב"ה כמה מיני הנאות טובות ליהנות מהם בני אדם,

אך כללם אינם אלא הנאות החושים, כל שכן עולם שכולו טוב, שאף על פי שהמין הוא אחד, שהרי אין שם טובה אלא טובה רוחנית של השכלה ודבקות, אך הפרטים יהיו רבים. והוא מה שאמרתי לך מענין השפעתו ית', שלא חודשה אלא להוליד ענינים רוחנים של קדושה. והסוג הב' - הוא מה שהאדון ב"ה עושה כל זמן שעדיין הולך האמת הזה ומתגלה, שלא נשלם עדיין גילויו, הלא זה מתחלת הבריאה עד הגאולה העתידה שתהיה במהרה בימינו, שאז נאמר (זכריה יד, ט), "והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד":

ואמנם כל הכונניות האלה שזכרנו למעלה, כולם תלויים על מדת הסוג השני הזה, שהוא לגלות יחודו ית', וזה על ידי הסתר הפנים שיקדים לגילוים, כחו שביארנו למעלה. ובכלל הכונניות הוא ענין הרע שזכרנו. ואמנם הרע מצד עצמו לבדו אינו אלא קלקולים והפסדים והשחתה, אך עם שאר הכונניות, אדרבא, ממנו נמשך תועלת לאדם עצמו, כי בו תלוי כל הזכות ומציאות העבודה, וזה - בעמדו לא לנצח אלא להנצח, פירוש, שאין המצאו אלא להיותו נסתת מן האדם כאבן העומדת על פרשת דרכים שהביאו במשלם במדרש שזכרנו למעלה:

ותראי כי הרע נברא להבטל, ויש לדון בו בשני דרכים, מצד המצאו ומצד הבטלו, פירוש, מצד ההתחלה ומצד הסוף. מצד ההתחלה הוא רע ודאי, אך מצד הסוף - גם זו לטובה. כי הנה אפילו בזמן שמתחזק וגובר עדיין - גם מזה נמשך טוב, כי זהו החשך שממנו יהיה ניכר האור של השלמות העליון בזמן שיתגלה לעתיד לבא. ועוד, שהרי זה בירור אמתת היחוד בכל גדרו, כמו שביארנו לעיל, ומצד זה, יותר שמחשיך והולך - יותר יתגלה אמתת היחוד בבטלו את הרע הזה. ועוד, שהוא גורם ריוח לאדם עצמו המתנסה בו, כמשל הזונה עם בן המלך שדרשו חז"ל (ברכות לב ע"א). ועוד, שהרי נמצאת עבודה ומעשה ממש לאדם, שהוא מתקן הבריאה בידיו, ומעביר החסרונות שבה, ונעשה שותף כביכול להקב"ה בעולמו:

ועוד, הנסיון שהוא גורם לצדיקים, פירוש, לא בבחינת הפיתוי לעבירה שכבר זכרנוהו, אלא עיקר הנסיון הנולד מהסתיר האד?ן את פניו הוא - כי הלא ה' אמר על ידי כל נביאיו כי הוא המשגיח על כל נבראיו, ועיניו על כל דרכי איש לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו, אל אמונה ואין עול, והנה אחר אשר השמיענו כזאת, הנה הוא מסבב עולמו במסיבות עמוקות ועצות מרחוק, המראים לכאורה ח"ו הפך זאת, כי פעם יראה כאלו הכל ביד המקרה, הכל כאשר לכל, ופעם כי נבנו עושי רשעה, ולא מצאו כל אנשי חיל עובדי ה' שכר טרחם ועמלם, כמה צועקים ואינם נענים, וכל שאר הענינים אשר הניח

ה' לנסות בם את לבות בני אדם; והוא מה שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים עג, ב - ג), "ואני כמעט נטיו רגלי וגו' כי קנאתי בהוללים" וגו'. כי זה הוא הנסיון - לראות היעמדו בני אדם באמונתם, ולא תמוש מלבבם היתד התקועה לאמר, ודאי אל אמונה ואין עול, אף על פי שאין אנו מבינים דרכיו. ועל זה נאמר (חבקוק ב, ד), "וצדיק באמונתו יחיה", וכמו שביארנו למעלה כבר. והנה זה ריוח גדול מאד מהתעלם השלמות העליון, ומקום הניח לרע להחשיך פני העולם לנסיון גדול כזה. כי עתה צא וחשוב כמה יהיו חביבים לפניו ית' הצדיקים אשר יעמדו בנסיון כזה, וכמה שכר גדול ינתן להם חלף עבודתם לעתיד לבא. והרי זה מכלל כבודו ית' - שאפילו החושך הגדול של הסתר פני טובו אינו אלא לכבודו, והוא הגורם שכר טוב כפול ומכופל לצדיקים:

ואמנם אין אחרית זה לרע עצמו לגמור הכל רק בטובה, אלא על פי הכווניות הגדולות שזכרנו, שהם הם גלגולי דברים המסבבים את הכל לטובה. ואמנם מציאות הרע בלי הכווניות האלה, כבר זכרנו איך איננו אלא רע ומר, השחתה והפסד. ואמנם בהתיצב עליו אלה הכווניות, הנה מיד יוכל גם הוא לימנות בצרכיו של האדם ותקוני בנינו, כי אף על פי שבחוקו מצד עצמו אין בו כי אם לעשות רע, אך בהשתתפו עם כל הכווניות שהכין האדון ב"ה לתקן הדברים, הנה אינו עומד אלא לינצח, כמו שביארנו. וצריך שיהיה באדם היצר וכל התאוות הרעות, לא לימשך אחריהם אלא לכפות אותם ולהעבירם. ואמנם עם כל זה אינו אובד טבעו הרע, אלא שגם זאת טובה היא שיהיה הרע בכלל בנינו של אדם, כמו שביארנו, ואינו מפסידו ומקלקלו מפני שיתוף ההכנות הטובות שנעשו כבר בחוקו של האדם, וכמו שביארנו. ואמנם סוף כל סוף, כשיולד הפרי האמיתי שצריך להולד מן הכווניות האלה, שלתכליתו נעשו, יהיה הפרי הזה העברת הרע עצמו מן הבריאה, והשלמת החסרונות:

ונמצא, שבהיות האדון ב"ה מכונן את עולמו, כמו שביארנו, הנה היה מכונן והולך כל מה שצריך למצבו של אדם הראשון הזה זמן העבודה, ואז חידש הרע בכל חוקו וכחותיו לפי עצמו, שכבר יש בו כל כך כחות וחלקים כמו שהם חלקי העבודה והתיקון הנוגע לאדם. אחר כך השלים מעשהו לעשות כל הכווניות שזכרנו, המכוונים לכל מה שצריך להעברת הרע הזה, ולהעלות האדם בעילוייו, וכל שאר צרכי שלמותו וטובתו. ואז לא ניתן מקום לרע לעשות ככל חוקו, אלא אדרבא, להתפעל מכל מה שהכין האדון ב"ה להעביר רעתו. ועל פי כל הדברים האלה נברא אחר כך העולם השפל הזה, והאדם אשר בו. ונמצא, שמעתה כל מדת הטוב, שהוא כלל כל הכווניות העליונות שזכרנו, ואף מדת הרע עצמה, שניהם נכנסים לטובה בבנינו של האדם; אך גמר המלאכה הוא כשיצא

הפרי מכל הסיבוב הזה, שהוא התיקון הכללי. ואמנם עד שלא נגמרה המלאכה הזאת, אף על פי שהרע עומד גם הוא לטובתו של אדם - להנצח ממנו, יכול להיות גם לרעתו ח"ו, אם לא ינצחנו, כי אז הרע יהיה גובר, והתיקון לא. אך אחר גמר המלאכה שיבוטל הרע, אז שלות כל הבריאה תהיה נצחית, שלא תפסק כלל ועיקר:

פרק קכה

אמרה הנשמה – עד הנה דיברנו מן הרע בכלל. צריך לפרט יותר הענין, לדעת דרכיו בפרט:

פרק קכו

אמר השכל – מציאות הרע הזה נכלל בשני ענינים, א' - הוא השפלות ופחיתות, והב' - ההפסדים של ההויות. ונדבר על ראשון ראשון. הענין הראשון אמרנו שהוא השפלות והפחיתות, וזה - כי הנה גם המלאכים עצמם הולכים ונשפלים במעלתם זה תחת זה, אך עם כל זה כולם ברורים, כולם נכבדים ויקרים. ואין הפחיתות אלא בגוף הזה אשר לאדם, וממנו ולמטה, שנמשכים הדברים בדרך גופניות וחומריות, סוף דבר - עפר מן האדמה. ואמנם עם כל זה תביני עוד, שאם היה האדם במעלה ההגונה לו, לא היה עדיין זה לגביו שפלות ובזיון, כי מי שהוא במדרגה ההגונה לחוקו הוא במקום שראוי לו, ואינו פחיתות כל כך, אפילו שהמדרגה בעצמה תהיה שפלה. אך עיקר השפלות ופחיתות הוא למי שהיה יכול להיות עליון יותר, וראוי היה לו להיות עליון יותר, והוא שפל ופחות. והנה עדיין אני דובר בכלל, נבא עתה בפרט, ונבחין מציאות האדם בחשיבותו ופחיתותו וכל מדרגותיו. ותראי שיש בענין זה חכמה עמוקה, כי האלהים עשה את האדם מתחלף במצביו הרבה מאד, כדי שיפול בו כל מה שצריך ליפול מן העבודת ומן השכר בכל הזמנים, ונבאר ענין זה היטב:

הנה האדם עושה מעשיו, ולמעשים האלה יש תולדות, כי מפני הכוננויות שזכרנו נמצא שכל תנועה קטנה שבאדם מנועעת דברים רבים וגדולים - כלל כל הנבראים העליונים והתחתונים, הגשמים והרוחנים, וכל הכחות הנבדלים, והשפעותיו ית' בהם, וכמו שביארנו. ועם כל זה, לא כל בני האדם שוים, ולא כל המעשים שוים, כי גבולות גדולים שם האדון ב"ה לכל נבראיו בשיעור מדוקדק עד אין תכלית. וימצאו שני בני אדם, על שלחן אחד ידברו, יאכלו וישתו, ותולדות מעשי האחד יתעלו עד רום שמי השמים, ותולדות מעשי האחר לא יתעלו, ולא קרוב להם. ואביא לך ראיה ברורה, יונתן בן עוזיאל

יושב ולומד - כל עוף הפורח עליו נשרף (סוכה כח ע"א), ואחרים לאלפים ולרבבות יושבים ולומדים, ולא יהיה להם כן; וזה מצד הפועל. ומצד הנפעל, קדשים יוכיחו, שאכילתם מצוה רבה, ואכילת חולין - לא כן, וזה וזה אוכלים אותם בדרך אחד; ולא עוד, אלא כהן האוכלם עושה מצוה, וזר האוכלם חייב מיתה. וגדולה מזו - המצוות עצמם, אמרו חז"ל (עבודה זרה, ג ע"א) "גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה", והמצווה ועושה נמצא מתקן כל הבריאה כולה, ושאינו מצווה לא תשיג ידו לעשות כן; והרי שניהם עושים מעשה אחד ולכונה אחת:

אך הענין הוא, שתנאי הפועל והנפעל בכל המתלוים להם הם המשנים ומחליפים תולדות המעשים. יונתן בן עוזיאל לפי שהוא איש קדוש ונורא מאד, ונשמתו מעוטרת בעטרי קדושה והארה רבה, על כן כל מעשה אשר יעשה יעלה ויגיע לרומו של עולם, וינועע כל אופני הקודש; ואדם אחר שאינו כל כך קדוש, ואינו מעוטר באלה העטרות, לא יתעלו מעשיו לעילוי זה. וכאן ההדרגה רבה, לפי הכנת האדם, ולפי הכנת המעשים עצמם, והזמן, וכל שאר המתלוים. הלא זאת ההכנה הכללית שנתן הקב"ה לעמו ישראל בתחלה, להיותם מקיימים ועושים כל התורה והמצוה, כי זולת זה לא היו יכולים לעשות במעשיהם מעשה התיקון הגדול שהם עושים לכלל כל הבריאה, כמו שנבאר. ועם כל זה, בהם עצמם יש ההדרגה שזכרנו, כי לא ידמה מעשה אחד מעמי הארץ למעשה אחד מן בעלי התורה; ולא מעשה בעל התורה עצמו שאינו כל כך מקודש במעשיו למעשה המקודש ממנו; ולא מעשה המקודש למעשה המקודש יותר, מן השרידים אשר ה' קורא; וכן על דרך זה עד משה רבנו ע"ה:

והנה בענין זה צריך שתדעי בכללות המין האנושי, שכולו תולדות אדם הראשון - שיש בו חילוקים רבים, וזמנים נשתנו עליו. כי קודם חטא אדם הראשון, הנה אדם היה מעוטר ומוכתר בעטרות קדושה ויקר רב מאד, עד שבקשו מלאכי השרת לומר לפניו קדוש, כמאמרם ז"ל במדרש (ב"ר פח, ו), והיה בו מן הידיעה ומן הקדושה וכל שבח מעלה שיעור גדול, להיותו יציר כפיו של הקב"ה. והנה כי כן - מעשיו היו מרעישים כל העולמות ודאי, כי לפי ערכו היה ערכם רם ונשא ודאי מכל המעשים שנעשו אחר כך תחת השמש. ועם כל זה, עוד היה עתיד להתעלות אל עילוי יותר אם היה עומד במצותו. וזה פשוט, כי מה שעתיד להיות אחר התחיה - היה יכול להיות מתחלה, גם בלא מיתה. ותראי, שאף על פי שהיה מעולה מאד ממה שהוא המין האנושי עכשיו, עם כל זה הרי היה עלול ליפסד - לחטוא ולמות, כמו שהיה מעשה. ואם היה עומד במצותו, כבר היה נשלם בשלמות גמור, והיה נעשה נצחי ובלתי עלול לשום רע. ואמנם כשחטא, לא

די שלא הרויח מה שהיה יכול להרויח, אלא שאבד מה שהיה בידו, ואז חזר להיות אדם שפל ונבזה כמו שהוא עתה; הוא מה שהכתוב אומר (תהלים מט, יג), "ואדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות נדמו":

והרי לנו בכאן שלשה חילוקים למציאותו של האדם, א' - מציאותו קודם חטאו, ב' - מציאותו אחר חטאו, ג' - מציאותו מה שהיה יכול להיות אם לא היה חוטא, והוא המציאות שיהיה לעתיד לבא. והנה מציאותו קודם חטאו הוא מצב אמצעי בין מה שנהיה אחר כך ובין מה שהיה יכול להיות. ונמצא שעל כל פנים לא נברא בשלמותו, אלא השפלה קדומה היתה לו מעת הבראו, שנולד במצב פחות ממה שראוי להיות אדם, והשפלה מוכנת לו באפשרות אם יחטא ואשם, וכמו שהיה. והנה הן כל אלה ענינים הכינם הבורא ית"ש, שחידשם ובראם לצורך הנהגת העולם הזה:

ונבחין פה עוד הבחנות אחרות בענין הזה, לעמוד על בורים של דברים. חז"ל אמרו (תנחומא, אחרי מות, ב), "תפוח עקבו של אדם הראשון היה מכהה גלגל חמה", ומנו ששה דברים שחסר אדם הראשון בחטאו (במדבר רבה, יג, יא), ובהם, הקומה והזיו. וענין זה הוא, כי הבורא ית"ש עושה כל המעשים בדקדוק גדול עד מאד, וכל תנאי הדברים משוערים לפי הדבר הנשלם בהם; ובענייננו - אפילו תבנית האדם וצורתו וצורת עינו, עשויים הם למידת חשיבותו וערכו. וכבר ראינו מקרא כתוב (בראשית א, כו), "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו", שמפני שרצה אותו מעולה מכל הנבראים, רצה שגם דמותו יהיה כן. ולא דמותו לבד ותבנית גופו, אלא כל מקריו וענייניו בדרכיהם יהיו עשויים לערך חשיבותו. הלא תראי כמה מן הנקיון והסידור הנאה הושם במעשה בני האדם, מה שלא היה כלל במעשה הבהמות; וזה מפני עומק החכמה הרבה הנמצא בכל מעשי הבורא ית"ש, לעשות את הכל על הצד היותר טוב ומשובח שיוכל להיות, הכל בהקבלה ובהתקשרות ענינים אל ענינים וביחס נאות. תראי, האדם לא יכול להיות בזמן אחד אלא במקום אחד, וצריך משך זמן להתנועע ממקום למקום; המלאכים לפי שהם נכבדים מן הגוף הזה - אינם כן, אבל התיחסה להם העפיפה לקלותם. החושים של אדם אינם מרגישים אלא באותו השיעור וגבול המחוקק להם; הרוחנים אינם כן כלל. כללו של דבר, עצם מהות הנושאים ומקריהם בכל ענייניהם מתיחסים הם תמיד:

ונמצא, ששתי הבחנות יש לנו להבחין בענין האדם וכל שאר הבריות, הא' - מציאות הענינים המכוונים במציאותם ובמקריהם, פירוש, התולדות הנולדות מהויתם ומפעולותיהם; והב' - הדרך שלהם, פירוש, צורתם וצורת פעולותיהם, כי מה שיניע הגוף יוכל להניע גם הנשמה והמלאך, אך זה לפי דרכו וזה לפי דרכו. והרי אלה שתים מידות

- פעולות גדולות בפעולותיו ית', א' - קביעות מה שיולד מפעולות הנבראים, וזה כלל כל חוקות הנהגתו וסדרי כוונויותיו שזכרנו; והב' - הקביעות איך יולידו הנבראים ההם התולדות ההם, וגם לזה יש סדרים גדולים הנאותים וצריכים להשלמת הענין הזה. ונמצא שבתחלה קודם חטאו של אדם היה הוא במעלה גדולה, ראשונה - בעיקר מציאותו, פירוש, בתולדות מעשיו, שהיו מגיעים לרום העולם, כמו שכתבנו; והשנית - בצורתו ובצורת מעשיו בתבנית גופו ממש, כי כבר היה זוך גופו כמציאות המלאכים ממש, עד שהיה מקום הגון לדירתו - הגן עדן, שהוא גם עכשיו מדור למלאכים ולרוחות. ועל זה רמזו רז"ל (ב"ר, כ, יב), באמרם, "בתורתו של רבי מאיר מצאו כתוב, כתנות אור". ודבר זה נתפרש הרבה כבר אצל חכמינו, שהכוונה במאמר הזה להודיע זוך ערך גופו של אדם הראשון לפני חטאו, שאחר החטא נתעבה ונעשה גס וכבד כיום הזה. וכבר ראינו דוגמא לזה בעולם, חנוך ואליהו, שגופם ממש נזדכך ונתעלה להיות כמלאכים העליונים. ופשיטא הוא שגם התנועעו ופעולותיו היו בדרך יותר דק ורוחני ודאי, כפעולות חנוך ואליהו כיום הזה:

ותראי, כי גן עדן - מה שהיה הוא שיהיה - ודאי מקום דק ורוחני, ששם חונות הרוחות גם עתה; והתורה העידה על אדם שהיה שם, והיה אוכל ונהנה מן הפירות הצומחים שם. ואמנם כיון שהמקום אנו רואים שהוא עכשיו מדור לנשמות, צריך שהפירות שהיו שם לא היו דברים גשמיים וגסים, כמו שהם הפירות של העולם הזה, אלא יותר דקים מאד מאד, וכערך האויר לגבי העפר לפחות; והאכילה לא יתכן לגוף עב וגס כאשר הוא היום הזה, אלא לגוף דק וכמעט רוחני, וכגופם של אליהו וחנוך, כמו שביארנו. אמנם הוא הדבר אשר דברתי, שלפי ערך התולדות הצריכים להולד מן המעשים, כך הם דרכי המעשים ההם להעשות, וכל דברי הבריאה מתיחסים ומשתוים כל נושא עם כל תנאיו המעשים, התולדות, המקום, והפועל אותם, וזה ברור:

ותראי, כי הגופניות של אדם הראשון קודם חטאו היה בערך הרוחניות אשר לו עתה; צא וחשוב הרוחניות שלו איך היה, והתולדות של המעשים ההם עד היכן היה מגיע. ודי לומר מה שאמרו ז"ל במאמר שזכרתי למעלה (ב"ר, ח, י), "בקשו מלאכי השרת לומר לפניו קדוש". ומינה נדון למה שהיה ראוי להיות אלמלא לא חטא, שהיה מתעלה בעילוי הגדול שהיה מזומן לו. כי כמו שאנחנו רואים שהגופניות שלו של אז הוא כרוחניות של עתה, נוכל להקיש מזה שהגופניות שלו אם היה מתעלה, היה יכול להיות כערך הרוחניות של אז, כי כן הדברים מתעלים מעילוי לעילוי:

ואמנם זה כלל ענין שני העצים - עץ החיים ועץ הדעת; שודאי אין מקרא יוצא מידי פשוטו, והעצים - עצים היו, והפירות - פירות, והאכילה - אכילה, אך פירות דקים ואכילה דקה, מה שאין מחשבתנו מציירת, שאינה מציירת אלא דברים גופניים. אמנם הלא גם בפירות הגשמיים יש הסגולות שמשתמשים בהם לרפואות ולדברים אחרים, ויש בסגולות הטבעיים דברים נפלאים. גם העצים האלה היה בפרים סגולה שחקק בו הבורא ית"ש, כי עץ החיים היה בפריו סגולה להכניס בלב הידיעה הנכונה והדביקות והאהבה אליו ית', והידיעה בדרכיו הקדושים, והיה שולל מן הנפש התאוות הגופניות; ועץ הדעת להיפך, היה פריו מכניס בלב התאוות הגופניות והחומריות וכל החטאים. ואם היה אדם הראשון אוכל מעץ החיים ולא מעץ הדעת, היה מתדבק והולך בקדושת קונו, ומתענג על הוד קדושתו לנצח נצחים באין מפריד. וכשאכל מעץ הדעת - נשקע בתאוות הגופניות, ואהב החומריות. הנה כי כן, מדה כנגד מדה, אבד יקר רוחניותו, ונשאר גשמי במספר הימים שנגזר עליו, עד שישבע פרי חטאו, ושב ורפא לו. הכלל הגדול (מכות כג ע"א), "כיון שלקה הרי הוא כאחיך", אז ישוב לאיתנו הראשון, וגם ישתלם מציאותו מה שלא נעשה:

והנה כל זה הוא החלק הראשון של הרע; והשני הוא - ההפסדים וההשחתה, כמו שביארנו. ותדעי שאין ההפסדים נופלים אלא בצורה השפלה הזאת החומרית, ובכל צורה מעולה מזאת אינם נופלים. ובאדם הראשון עצמו בהיותו בצורה המתוקנת ומעולה יותר, כמו שביארנו, לא היה שום חולי ושום נזק נופל בו. ואמנם כל זה הוכן מתחילה ודאי, ובבריאת הרע עצמו נעשה כל אלה בחק הטבע הכללי, כמו שביארנו, אף כי כבר שמעת היות באדם השפלה קדומה מעת הבראו, אם כן כבר נעשתה זאת לו ודאי:

ונמצא, שחידש מתחלה האדון ב"ה ההשפעה הצריכה להוית האדם במציאותו השלם והמעולה, והרי זה מציאות עליון בכח אל האדם; ואחר כך רצה להשפיל מציאותו, שלא יהיה בעילוי הראוי לו, אבל פחות מזה, כדי שישאר לו מקום להשלים עצמו בהתעלותו אל המדרגה העליונה ההיא הראויה לו. והנה ההשפעה היא הנשפלת תחלה, ותש כחה ונשפל ערכה וחוקה, שלא תהיה עוד מולידה האדם בעילויו זה, אלא בהשפלתו וחסרונו. והעיקר הוא שתהיה ההשפעה הזאת נמנעת מלהוליד תולדתה בעילוי ושלמות, לא מפני שלא יהיה בחוקה אלא כח קטן ומועט, כי זה לא היה נקרא השפלה, אך שתהיה המניעה חוץ ממנה, דהיינו - אף על פי שמחוקה היה ראוי להוולד ממנה התולדה השלמה, יעדר דבר זה ממנה מחמת הרע המחודש, שגורם לה ההשפלה הזאת. והרי זה כענין הכתובים (דברים, לב, יח), "צור ילדך תשי", (במדבר, יד, טז), "מבלתי יכולת ה'", הנדרשים אצל

חז"ל (עי' ברכות לב ע"א), כביכול, תשש כחו כנקבה. ובהשפל ההשפעה בתשות כחה, אז נמצא מקום לרע ממש, וכמו שביארנו:

ואבא עתה אל ענין שהזכרתיו לך בתחלה, והוא, שלא חקק האדון ב"ה ביטול והפסד לבריות שלמות, כי אם לבריות בלתי שלמות, שעל כן כשישתלמו הבריות לעתיד לבא לא יהיה עוד להם ביטול כלל. ומה שאני צריך לבאר לך עתה הוא, מה הוא החסרון הזה של השלמות המוליד הביטול. ותראי פה חכמה עמוקה בענין הנהגתו ית', וגודל יקרם של ישראל:

פרק קכז

אמרה הנשמה – כבר אין כל תאותי אלא לדעת הדברים בשלמות על בורים, דבר דבר ותולדותיו. על כן אשמח מאד בידיעה זאת שתודיעני:

פרק קכח

אמר השכל – חלקי הבריאה הזאת, מי שמביט עליהם לפי ראות עיניו, בתחלה לא יראם אלא ענינים מפוזרים ומפורדים, פירוש, בלתי מתקשרים כולם אל תכלית אחת, אלא כל אחד ענין בפני עצמו, לתכלית מיוחד, נשלם בעצמו, בלתי שיצטרך לחבירו, כי כל כך מינים בדומם, כל כך בצומחים, כל כך בבעלי חיים, אין ביניהם קשר ויחס שיצטרכו להעזר זה מזה, ושיתקבצו לתכלית אחת, אלא כל אחד נברא למה שנברא, ועניניו משלימים לתכלית המכוון בו, לא יותר. עם כל זה, ההדרגה המסודרת נראית בכל הטבע ודאי, וכל מי שיקח בידו להתבונן מציאות הנמצאים, ימצאם הכל בהדרגה, כשיתחיל משמי השמים וירד עד הארץ מתחת, ויתבונן בכל המינים, ימצאם כולם זה תחת זה בהדרגה מסודרת אל נכון:

אך מי שיעמיק בחכמה, ימצא היות כל הנמצאות כולם מתקשרים קשר גמור זה בזה, שכולם צריכים להשלים הענין שאליו כיוונה החכמה העליונה בבריאה, וכולם מתקבצים לתכלית אחת, שתנאיו רבים וסדרם עמוק מאד, והם הם כל חלקי הבריאה הרבים האלה. הנה על כן יתיחסו כולם אלה לאלה בסדר שרצתה המחשבה העליונה, ומכולם יצא הפרי הטוב הראוי לצאת מן הבריאה. ודבר זה כבר אמרתי עמוק הוא, כי כאן. החכמה מתרחבת והולכת עד אין תכלית, לדעת פקודת כל הנמצאות, ומה הגיע אליהם בכונה הכללית הזאת שזכרנו. ורז"ל אמרו (אבות סוף פ"ו), "כל מה שברא הקב"ה בעולמו - לא בראו אלא לכבודו". ואמנם צריך להבין ענין הכבוד הזה, שגם הוא

מחודש אצלו ית' ככל שאר התארים, וכמו שביארתי לך למעלה. וכשנבין התואר הזה, נבין פקודת כל הנבראים האלה בהשלמת הכבוד הזה, איך כולם צריכים להשלמתו, ואיך כולם מתקבצים אל התכלית הזה. ועתה די לנו לדעת רק בכלל אחד ההקדמה הזאת - שודאי כל דברי הבריאה מתקשרים הם, ומתקבצים אל תכלית האחד. ונדע על כן, כי אין שלמות ענינם במה שהם נמצאים איש לדרכו מקצהו, אלא במה שהם מתקשרים זה בזה, ומתאחדים לתכלית האחד שזכרנו; כי זה לבדו הוא ודאי שלמות ענינם, כיון שזה הוא המצטרך יותר לתכלית שבעבורו נבראו, שהוא התכלית הכללי שזכרנו:

ובאמת תראי, שגם במעשים אין רע נמצא בעולם אלא בחלקי הדברים טרם התחברם להשלמת הדבר, אך אין דבר מושלם שיהיה רע. וזה, כיון שידענו שכל מה שהקב"ה עושה הוא אך טוב מאד, הנה מה שנראה חסר בצד אחד באחד מתנאי הדברים, נשלם החסרון ההוא בתנאי אחר שמשלים בעדו, ולא היה החסרון ההוא אלא מפני שלא נשלם הדבר ההוא בכל תנאיו, וכיון שישתלם - ודאי הוא טוב. ודבר זה מתאמת מן המעשה עצמו שהוא כך, והמעשה הכללי שהוא סיבוב העולם - יתברר הדבר שגם הוא כך בסוף הכל, בזמן שתתקיים הבטחת (ישעיהו יב, א), "אודך ה' כי אנפת בי", כי אז יהיו נגמרים כל חלקי המעשה, והנה יהיה המעשה אך טוב באמת. והנה על כן נאמר שבתחלה הכין האדון ב"ה את הטבע כמו שביארנו, כל מין ומין שבה לפי מציאות המינים, כל אחד בפני עצמה בהדרגת מציאותם, ובענין זה נהיה הביטול וההפסד, שהוא ההפסד הנמצא בכל מין ומין לפי מציאותו. אך ענין התקשרם והקבצם לתכלית הכללי, אדרבא הוא תיקון לענין זה, כי בזה הוא שיוצאים מתחת ידי הרע וניצולים ממנו. והוא הענין שזכרנו כבר, שכל מה שברא הקב"ה בעולמו - לא בראו אלא לכבודו. והכבוד הוא - שיהיה הוא ית"ש שמח בכל מעשיו, ויהיה לו מקום, כביכול, להנאות את כל מעשיו בטובו. וההנהגה בכל המעשים אינה אלא להביא הכל אל התיקון הגמור, שלא יהיה עוד מציאות לרע כלל. אך אין פרי זה יוצא אלא בקיבוץ כל המעשים כולם. ונמצא כי במיני הטבע מצד עצמם, לא מצד התקשרם, נהיה הביטול וכל ההשפלה וההפסד, אך בהתקשרותם נשרש תיקונם והצלתם מן הרעות:

פרק קכט

אמרה הנשמה – אלה הם דברים ברורים ומיושבים על הלב. אבל עדיין צריך אתה לבאר ענין יקרם של ישראל שיעדת לפרש, שאינני רואה עדיין לו ענין בכאן:

פרק קל

אמר השכל – ביארתי הענינים המתחלפים בהשפעה הגורמים התחלף התולדות שהם המקרים המתילדים בעולם; אמנם הסיבה הראשונה לכל זה, והטעם להתחלף הענינים בהשפעה, זה הוא הענין התלוי בישראל שהזכרתי לך, ועתה אפרש. הנה הקב"ה עם ישראל הוא כאב אל בנו, וכאיש אל אשת נעוריו אשר כל תשוקתו ית' אלינו, וכענין שנאמר (שיר השירים ז, יא), "אני לדודי ועלי תשוקתו", וכתיב (תהלים מ, ו), "נפלאותיך ומחשבותיך אלינו", וכן נאמר (ויקרא כו, ט), "ופניתי אליכם וגו' והרביתי אתכם". והיינו, כי הקב"ה תאב, כביכול, להשתעשע בברואיו ושמח בם, כענין שנאמר (תהלים קד, לא), "ישמח ה' במעשיו". ובהיותו באמת פונה אליהם, הנה מאהבתו אותם, ומשמחתו ששמח בם, כביכול, חושב מחשבות, ואינו פוסק להיטיב להם ולהרבות אותם, ומחדש להם טובו תמיד, השפעה אחר השפעה, בכל אופן היותר נאות לתיקונם וטובתם, כאשר יחשב האב הפונה באהבתו אל בנו. והנה העיקר בכל זה הוא ישראל, כי להם תאותו, כדברי הכתוב שזכרנו, "אני לדודי ועלי תשוקתו", וכל שאר הבריאה תלויה רק בהם, כי כאשר יפנה אליהם באהבה, הנה לא יהיה אלא מחדש תמיד טובות אחר טובות לכל העולם, טובות אמיתיות ושלמות:

אמנם קשה העבירה, לעשות שיהיה הקב"ה פונה ח"ו מישראל, וכבעל הכועס על אשתו או האב על בנו. ועל הזמן ההוא לאמר (בראשית ו, ו), "ויתעצב אל לבו", כי אינו שמח על העולם ובריותיו ח"ו, ואז כל השפעה נעדרת, וסרה ההצלחה ח"ו. ונמצא, כי בריאת הרע אינה נולדת אלא מהסתר הפנים, שהאדון ב"ה לא פנה באהבה לגבי התחתונים ולא שמח בם, והרי זו סבה לכל העדר ההשפעה שזכרנו:

ותראי, כי באמת צפה הקב"ה מעשיהם של צדיקים ומעשיהם של רשעים. וענין זה לימדוהו אותנו רז"ל במדרש, שאמרו (ב"ר ב, ה), "מתחלת בריאתו של עולם צפה הקב"ה מעשיהן של צדיקים ומעשיהן של רשעים"; וכן אמרו (ב"ר, ח, ד), "מה עשה הקב"ה - הפליג דרכם של רשעים מכנגד פניו, ושיתף בו רחמיו ובראו". והיינו כי כל בריאת העולם מתחלה היתה בדרך צפיית עתידות, כי היה צופה מה שהיה עתיד להיות, והיה מתקן סדרים לצורך כל העתיד. והנה בצפיית מעשה הצדיקים היתה השמחה לו ית', ונולד מזה כל סידור ההשפעה הטובה, ובצפיית מעשה הרשעים - כל העדר ההשפעה והקלקול. ומשם והלאה נשאר חק ההנהגה בדרך זה, כי מעשי הצדיקים יולידו השמחה לו ית', וזה מקור לכל הטובות, ומעשי הרשעים, כביכול, יעציבו את הלב, וזה מקור כל הרעות:

ותראי כי לולי היה האדון ב"ה צופה והולך במעשי הרשעים, לא היה לעולם קיום כלל, אלא הניח מעשה הרשעים, שכבר הם אינם לנצח, אלא אדרבא כלים ומתבטלים, ותפס במעשה הצדיקים, כי הם העומדים להתקיים לנצח נצחים, ובכחם ברא עולמו וקיימו; וגם חקק בו להיות הטוב מתגבר והולך, עד שיעבור הרע ובטל מן העולם לגמרי:

ונמצא באמת, שכל סדרי ההנהגה העליונה וכל תולדותיה מיוסדים רק על ישראל, בפנות טובו ית' להם באהבה או בפנות מהם ח"ו; ונמצאו הם לבדם העיקר בכל הבריאה כולה, וכל השאר תלויים בם. ולא אאריך עתה בזה. מה שצריך לענייננו הוא מה שזכרתי בתחלה, כי בפנותו ית"ש באהבה אל התחתונים, תלויים כל תיקוני ההשפעה, וההפך - בפנותו מהם:

ועד הנה השלמנו כל המצטרך לדעת בענין בריאת הרע. עתה נבאר את אשר סידר האדון ית"ש לתיקונו ולהעבירו מן הבריאה, להיות כל הנמצאות מתוקנים עד תכלית התיקון השלם שיהיה לעתיד לבא:

ואמנם, מה שצריך לדעת תחלה הוא, שאף על פי שחידש הרצון העליון את הקלקולים, כמו שביארנו כבר, לא היתה הכוונה להשאירם, אלא אדרבא להעבירם ולהביא אחריהם התיקון השלם, ועל כן גזר שלא יהיה הקלקול ביטול גמור שלא ישאיר זכר מן המתבטל, אבל עשה שיהיו קלקולים שיכולים ליתקן, כי תתקיים הוית הנבראים אפילו בתוך הקלקולים, עד שתחשוב לאיתנה, כחולה המתרפא. ותראי אמתת הדבר הזה בכל דברי העולם, כי לא הושמו הקלקולים לאבד הטוב, אלא לעוות, ואחר יסתלקו וישוב הטוב לאיתנו. ראי, אפילו המיתה שהיא הביטול היותר גדול שבעולם - אינה ביטול גמור, כי הרי יש תחית המתים, שאף על פי שהגוף שב לעפר, הנה הלוז שבו מתקיים כידוע (עי' ויק"ר יח, א), לבנות ממנו הגוף ההוא עצמו; כל שכן מה שהוא פחות ממיתה, שאינו ביטול גמור ודאי, אלא מתקלקל ויכול ליתקן:

וישראל בגלות הורידם עד עפר, שנאמר בהם (איכה ג, ו), "במחשכים הושיבני כמתי עולם", ועם כל זה קרא כתיב (ויקרא כו, מד), "ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם" וגו'; וכתיב (מלאכי ג, ו), "כי אני ה' לא שניתי, ואתם בני יעקב לא כליתם". והיינו, כי אין הקב"ה נחם על מעשיו הטובים שימאסם, ואף על פי שמניח להם קלקול, אינו שעזבם ודחם בשתי ידים ח"ו, אלא מניח להם לסבול, מה שהוא יודע היותו סוף סוף לטובתם; על כן הוא מקיים מציאותם, אבל מניחם הוא להצטרף בכור הנסיונות של הצרות הרבות והרעות. אחר ישובו ויפרחו כגפן, ויצמחו מחדש כארץ תוציא צמחה וכגנה זרועיה תצמיח והזרעונים עצמם ראיה לדבר, שהם

מתקלקלים תחת הארץ, אך לא מתבטלים, אלא על כן מעפר יחזרו ויצמחו. נמצא, שלא המציא האדון ב"ה למעשיו ביטול ממש שאין לו תיקון, אלא קלקול שיכול ליתקן. והנה כמו שביארנו, שלהמצאת הביטול הזה לא ייחד האדון ב"ה שם שלמותו עליו, שאינו מיחד שמו על הרעה, כן אדרבא ממעשי שלמותו הוא לקיים כל דבר טוב, אפילו בתוך ההפסדים בשעת קלקלתו, ולא זז מרחף עליהם כדי לקיים הטוב, שלא יתבטל ביטול גמור:

וראי ענין זה באדם מבואר באר היטב, וכמו שביארנו לעיל ההקבלה שיש בעניני האדם ועניני ההנהגה העליונה. אדם כי ימות, הנה נשמתו תעזבהו, וישוב העפר אל הארץ כשהיה. והרמז והענין אחד הוא, כי האדם בנוי מחושך הגופניות, הלא הוא גוף החשוך המחודש בהסתר פניו ית"ש, וכמו שביארנו, ומרוחניות המחיה אותו ומזככו, תולדת הארת פניו ית' להשלים חסרון נבראיו, כמו שביארנו גם כן. ובהיות האדון ב"ה מתהלך עם האדם כסדר הזה - גם האדם חי בעולמו. אך כאשר יניח ידו האדון ב"ה מהאיר פניו אליו, ויניח החושך אשר בטבעו לבדו, כן תסתלק הנשמה מן הגוף ההוא, וישאר הגוף מת כאבן דומם; ואולם גם יבטל ויפסד, כי סילק האדון ב"ה פניו ממנו, וכתיב (תהלים קד, סט), "תסתיר פניך יבהלון תוסף רוחם יגועון ואל עפרם ישובון". ואמנם כאשר לא לגמרי יסתיר האדון ב"ה את פני טובו לעולם, כי איזה שביב מאורו יגיה חשכת הסתר הפנים לקיומו של עולם, לכן לא יבטל גם הגוף הזה ביטול גמור ולא תעזבהו הנשמה לגמרי, אלא קיימו מה שקיבלו רבותינו הקדושים - המצא עם העצמות שבקבר איזה חלק חיות הנקרא בלשונם, הבלא דגרמי, המקיים המתים לצורך התחיה, שלא יהיו הקמים בתחיה בריאות חדשות, אלא אותם שכבר מתו עצמם, וקרא כתיב (ישעיהו נח, יא), "והשביע בצחצחות נפשך ועצמותיך יחליץ":

פרק קלא

אמרה הנשמה – כל אלה דברים המתישבים על הלב הם ודאי, כי לא יהיה האדון ב"ה מואס יגיע כפיו, אבל את הטוב יקיים, ויסיר מעליו הרע בגלגולי מסיבותיו:

פרק קלב

אמר השכל – עתה נתחיל בסדר תיקונו של העולם, ונאמר, כי הנה כבר שמעת שבשעה שחידש הבורא ית"ש את ההשפעה לצורך הטבע הזה מתחילה, שעדיין היה עתיד לחדש הביטול להשפעה ההיא, הנה הכוונה באמת בחידוש ההשפעה לא היתה לשתתקיים,

אלא לשתתבטל, וכבר פירשנו דבר זה למעלה. אמנם ברצותו לחדש מציאות השפעה מתוקנת לשתתקיים, ותוליד התולדות המצטרכות בעולם, הנה הכוונה היתה באמת להרחיק ממנה הרע שכבר נתחדש לענינה, והרי כאן הכוונה הפך ממש מן הכוונה הראשונה, כמו שביארנו. וזה הראש וראשון למציאות תיקון הבריאה - להיות הכוונה נהפכת אל עשיית הטוב וקיומו, והצלתו מן הרע:

והנה המציא האדון ב"ה כל מידות השפעתו ומדרגותיה, מדרגה ומדרגה בתיקונה, שהכוונה בה תהיה רק להוליד הטוב, וריחק ממנה הרע, שהוא הביטול, שכבר נתחדש מציאותו ליפול בענין המדרגה ההיא. ובדרך זה הכין כל מדרגות השפעתו בהדרגתם. ובכל אחת מהנה הוצרך לעשות כל זה, פירוש, בראשונה - להפוך הכוונה בה רק אל תיקון הטוב להולדת הנמצאות כמו שביארנו, שנית - להרחיק ממנו הביטול שכבר חודש לה שלא ישוב ויבטלה. אמנם הרע גם כן לא רצה האדון לבטלו, אלא להרחיקו, אך שיהיה קיים ועומד כל זמן הצריך לבריות. וגם קיום הרע עצמו לא יהיה אלא מכחו ית', כי הוא לבדו עושה את הטוב ואת הרע ודאי, אך אין זה אלא הענין היותר שפל המתיחס להשפעתו והשגחתו ית':

ונמצא שודאי סידר האדון ב"ה כל הדרגת השפעותיו למה שצריך לקיום העולם, מדרגה אחר מדרגה, ואחר כל אלה יחס לו גם כן עשיית הרע וכל חלקיו וענייניו. והנה יש ברע הזה מה שמקביל לכל חלקי ההשפעה הטובה, כי לכל חלק השפעה טובה - ככה חודש הביטול, ומכל חלק השפעה טובה רוחק הביטול המיוחד לה, אך לא נתבטל. אמנם כל הביטולים המיוחדים לכל חלקי השפעה טובה אינם אלא מיני סוג אחד, שהוא הרע הכללי, וכל הסוג כולו לא ייוחס להשפעתו ית' אלא בערך היותר שפל שבכל הענינים הנכללים בזה. ועל כן מאז נתקנה דרך משל המדרגה העליונה שבהשפעה, הנה ביטולה כבר נודע, ורוחק ממנה; ולא נתבטל, אך מציאותו תלוי להתקיים ולהתנהג רק במדרגה התחתונה המיוחסת להשפעה. ובמדרגה השנית שנתקנת, גם ביטולה נודע כבר, ומציאותו תלוי עד התחתונה כמו שביארנו, אך מצד הדרגת ההשפעות, הרי כבר נתקרב ענינו להתהוות, יותר ממה שהיה בראשונה, ובשלישית יותר מהשנית, וכן כולם, עד המדרגה האחרונה:

על כן נאמר, שמיד שירצה האדון ב"ה לתקן ההשפעה בשלמות, לקח לסדר סדרי הטוב וסדרי הרע; וסדרי הטוב הולכים ונתקנים במדרגותיהם, אך הרע הנה הוא תלוי ועומד מתחילת הסתדר ההשפעה, עד הגיעה אל מדרגה האחרונה, שבה תלויים כל סידורי ענייניו בפרטיהם; כי הכוונה היא להשפיל מציאות הרע, שלא יהיה ענינו אלא

הפחות שבכל הענינים שבבריאה. והשפלה זאת מכלל התיקונים הגדולים אשר לעולם, היא, שתהיה מרובה מידה טובה ממידת הפורענות הרבה. ועל כן מתחילת הסתדר הסדרים הבדיל האדון ב"ה סדרי. הטוב לצד אחד להסתדר וליתקן, וסדרי הרע להתגלגל בהשפלתם ממדרגה למדרגה. כי לפי מה שהיה סדר מסדרי הטוב נתקן, כך סדר הרע נשפל לעומת זה, עד שבהשתלם סדרי הטוב ליתקן, נמצא הרע נשפל לגמרי, והעולם מתוקן כראוי. וזה פתח גדול להבין ענין "אמלאה החרבה" (יחזקאל כו, ב), המוזכר אצל רבותינו (מגילה ו ע"א), כי זה כלל ענין עבודת האדם, כי עשה האלקים את הטוב ואת הרע, והשפלת הרע אינה תלויה אלא בהגברת הטוב, וההפך להפך ח"ו. והקב"ה הודיענו המעשים המצטרכים להגביר הטוב בסדריו, שממילא נמשך השפלת הרע וכל סדריו, ונמצא העולם מתתקן בתיקון שלם:

פרק קלג

אמרה הנשמה – כל אלה דברים מחוורים לי. וזה סדר נאה להבין מידותיו של האדון ב"ה המיוסדים בעומק חכמתו, שלא יהיו דברי העולם ומקריו דברים נופלים על צד ההזדמן. אבל הכל מתוקן בחכמה עמוקה לתכלית שלם:

פרק קלד

אמר השכל – נשלים סדר עריכת משפטי הנהגתו ית', ונאמר, כי הנה אחר שכבר קבע הרצון העליון גבולו של הרע, וחקק ענינו מה שיהיו ולא יוסיפו, שב וקבע הנהגה ישרה כמו שהעולם צריך אחר היות מציאות הלע זה בבריאתו. ואמנם כלל מה שרצה הרצון העליון במציאות הרע הזה, הוא שיתקיים זמן מה כאשר הגביל לו, ושאחר כך יתבטל; ומתחילתו של עולם כבר הוא מנהל אותו לקראת סופו הטוב - שיהיה הרע מתבטל ממנו. והרי זו הנהגה אחת שכבר הזכרנוה למעלה בענין גילוי יחודו ית'. ואמנם לכל הזמן שהוא ית' רוצה בקיומו צריכה הנהגה אחרת, כי הרי אין המצאו לבטלה, אלא לצורך עבודת האדם. ועל כן צריך כאן הנהגה הראויה למעשה העבודה הזאת בכל תנאיה:

והנה תדעי ודאי שאין המעשים הטובים תועלת לו ית' כלל, ולא המעשים הרעים חסרון, וכבר נאמר (איוב לה, ו ז), "אם חטאת מה תפעל בו וגו' אם צדקת מה תתן לו" וגו'. אלא שהוא ית' המציא מין הנהגה אחת במשפטים ודרכים מיוחדים, שידע היותם הגונים לתכלית הזה, שמצדם יהיה מציאות זכות וחובה לאדם, שעל פי הדרכים האלה יוכל

להקרא תועלת מה שיקיימו בני האדם את המצוות, וחסרון - שיעברו עליהם; לא תועלת וחסרון לעצמו ית', אלא למה שהוא רוצה לפעול בנו. והוא ענין, "כשישראל עושים רצונו של מקום מוסיפים כח בגבורה של מעלה" וכו', שפירשו רז"ל (ילק"ש האזינו סוף סי' תתקמה). ואף גם זאת, לא לפי שאינו יכול לפעול אלא על פי מעשי התחתונים, חלילה, אלא לפי שאינו רוצה לפעול. ועל כן יקראו המעשים הטובים, כבודו ית', והמעשים הרעים ההפך ח"ו. ונמצא שזה הוא מה שחידש בתחילה האדון ב"ה בהנהגה הזאת שלצורך העבודה, היינו מציאות התועלת שיוכלו להביא המעשים הטובים, והחסרון שיוכלו להביא המעשים הרעים, כי כל זה הוא מחודש, ותלוי רק ברצונו ית', וכמו שביארנו. וזה נקרא הנהגת הטוב והרע, כי כלל הטוב הוא כל הסדרים המתוקנים, וכל התועלת שיוצא מן המעשים הטובים; והרע הפך זה - כל החסרון היוצא מן העבירות:

אחר כך קבע עניני שכר ועונש, ומדרגות האדם בהתאם למעשיו, ודרכי התיקון ע"י תשובה ויסוריםB:

ואחרי זה צריך לסדר עניני השכר ועונש, דהיינו, מה הטוב שינתן לעושי המצוה, והעונש לעוברים עליה וזה השכר ועונש צריך שיהיה משני מינים, דהיינו, משכר ועונש של זה העולם, ומהגמול האמיתי של העולם הבא. וצריך לחדש סידורי מצב בני האדם, מצב הטובים ומצב הרעים, בקרבתם וריחוקם אליו ית' בהדרגה מדוקדקת לפי ענין מעשיהם; ותיקון המקולקלים, שהוא כלל התשובה, או קבלת היסורין בעולם הזה או בעולם הבא. נמצאת כל זאת הנהגה המצטרכת לכל זמן המצא הרע. וכבר את רואה כמה חכמה עמוקה יצטרך להעמיד כל הדברים האלה על בורים:

וכל זה מלבד ההנהגה העמוקה המסבבת כלל המציאות כולו אל התיקון השלם, המגלגלת הדברים לשיבטל הרע ביטול גמור מן הבריאה, ומה שמצטרך לו מן ההנהגה. וזאת היא הנהגה מיוסדת על התעלם השלמות העליון, ועל שובו להגלות. ושיעור הנהגה הזאת הם שיעורי הסיבוב של הגלגל הזה, פירוש, הילוך כל הענין הסובב והולך מהתעלם השלמות העליון ועד הגלותו, וכמו שביארנו במקומו בס"ד. הנה אלה שתי הנהגות שצריכים אנו לבאר באר היטב, אם לא פרטיהם, כי אין להם תכלית, אך כלליהם לפחות, עד מקום שידינו מגעת:

פרק קלה

אמרה הנשמה – אלה הם שני שרשים גדולים מאד מאד, וחכמה רבה וידיעות עמוקות מוכרח הוא ודאי שיהיה נכלל בהם:

פרק קלו

אמר השכל – עתה נבאר בתחלה הנהגת השכר ועונש, שהיא המתגלית יותר לעינינו:

פרק קלז

אמרה הנשמה – דבר, כי שומעת אנכי:

פרק קלח

אמר השכל – אומר לך בתחלה בכלל - שתים שהם שלש יסודות ראשיים אשר להנהגה הזאת, אחר נבוא לפרטיהם אחד אחד, למען תהיה המסילה סלולה לפניך. הנה בהיות הקב"ה פועל בנו הפעולות שהוא פועל בסדרים המיוחדים והדרכים שרצה, צריך שנבחין שני מיני חוקים שחקק בענין זה. המין האחד - כל שתלוי בפעולותיו ית', והוא כלל כל דרכי ומשפטי השפיעו; והשני - - כל מה שתלוי בהתפעלות שלנו בקבלתנו, והוא כלל כל דרכי ומשפטי קבלנו ממנו ית':

ואמנם החק הראשון, שהוא חק השפיעו, יתחלק גם הוא לשנים; וזה, כי הנה קרא כתיב (דברים ח. ה), "כאשר ייסר איש את בנו ה' אלקיך מיסרך", והיינו כי אין המוסר שהקב"ה מייסר את ישראל מוסר נקם ומכת אויב, אלא מאהבה שהוא אוהב אותם כאב את בנו, שכן כתיב (משלי יג, כד), "חושך שבטו שונא בנו ואוהבו שחרו מוסר", הרי שהמוסר נולד מן האהבה ממש, ונמצאת תוכחת מגולה נולדת מאהבה מסותרת. ושתי תולדות טובות יוצאות מן השורש הזה, א - שהמוסר עצמו, אפילו בזמן שהוא נעשה, לא יעשה באכזריות חימה, אלא במיתוק גדול, מפני האהבה המסותרת שאינה מנחת לכעס למשול ולהתאכזר; והשנית - שכיון שאפילו בשעה שהקב"ה מביא במשפט יצוריו, הנה כוונתו המסותרת אינה אלא לרחם ולהטיב, לפעמים אם יראה שאין כח בנשפטים לסבול המשפט - יפנה אליהם ברחמים, ויניח ידו מן המשפט לגמרי, והוא ענין (ע"ז ג ע"ב), "עומד מכסא דין ויושב על כסא רחמים". והרי לנו עתה להבין כל השלוש אלה בביאור פרטיהם, והתנאים המשלימים ענינם:

ואמנם צריך אני בתחילה להציע לפניך הקדמה אחת מצטרכת לכלל מה שנבאר אחרי זה, והיא הקדמה ברורה מאד לרגילים בחכמות ומופתיהם:

פרק קלט

אמרה הנשמה – אמור:

פרק קמ

אמר השכל – הרב הגדול הרמב"ם זללה"ה נתעורר על תואר "ילד" הנמצאים בכתובים, נעתק לדברים אשר אין הלידה בהם מיוחדת. ואמר ז"ל (מורה נבוכים, שער א, פרק ז), "ילד - הושאלה זאת המלה להמצאת הדברים הטבעיים - "בטרם הרים יולדו" (תהלים צ, ב), והושאלה עוד לחידושי המחשבות, ומה שיחייבהו מן הדיעות והסכמות, כמו (תהלים ז, טו), "וילד שקר", וממנו נאמר (ישעיהו ב, ו),ובילדי נכרים ישפיקו"', עכ"ל. והועתק התואר הזה אל המחשבה, הוא וכל המתדמים לו; והיינו כי כמו שלדבר המתחדש נשאל תואר הלידה, כן הדבר העומד בכח לצאת אל הפועל נשאיל ההריון, וכדברי הכתוב עצמו (תהילים ז, טו), "הרה עמל וילד שקר"; כי למי שהועתק הפועל האחד, יועתקו גם כן כל שאר פרטיו. ואמנם ידענו שכל הסכמת עצה הנגזרת בטעם נכון, הנה יהיו לה מולידיה, שהם ההנחות הראשונות. והרי התולדה במולידה בכח קודם שתוולד ממנה, ובהוולדה - יוצאת מן הכח אל הפועל:

ולא עוד, אלא שבהיות שכל דבר שמשתלם הנה שלמותו דבר נוסף על מציאותו, כי יש באפשרותו לימצא זולת השלמות ההיא. אמנם יגיעו אל סיבת הדבר ההוא שני דברים, דהיינו המצאו והשלמתו, כי הסיבה המהווית היא הסיבה המשלמת ומתמדת הקיום, שאין השתלם המסובב אלא שלמות הולדת הסיבה, שכשתוליד כל מה שבחוקה להוליד, ימצא הנולד ההוא שלם בכל שלמותו. וכל זה פשוט למי שדרך דרכי החכמה:

ואמנם כבר שמעת למעלה, היות כל עניני הנמצאות מתקשרים זה בזה, עד שכולם נמשכים זה אחר זה, ונולדים זה מזה. וכולם ביחד קשר אחד, ומציאות כלל אחד, שאינו נשלם אלא בכל הפרטים האלה, ובזה תלוי יופיו ושכלולו של העולם, וכמו שביארנו דבר זה למעלה. והרי זה לנו מקום רחב ידים הרבה מאד להתבונן ולהעמיק בחכמת הבורא ית"ש בבריאתו. כי כל ענין אשר נמצא בהנהגתו ית' - נדע שיש לו בהנהגה עצמה ענין קודם יחייבהו, ויקרא לו סיבה ומוליד, והסיבה הזאת היא שתוליד, והיא שתשלים הענין המתחייב ונולד ממנה. וזה הוא כלל הכווניות שזכרנו למעלה, שמתגלגלים בעולם משמי השמים ועד תחתיות הארץ, בהיות כל הנמצאות העליונות והתחתונות, הגבוהות והשפלות, מתקשרות זו בזו, ונולדות ומתחייבות זו מזו. ובהשפיע האדון ב"ה אחת מהשפעותיו, לא נבחין בה מה שתפעל בעולם לבד, אלא גם מה שיש כלול בחוקה להוליד עוד ענין מתחייב ממנה. ומה שימשך ממנה בנמצאות יהיה תמיד בהשקפה אל הענין ההוא הכלול בחוקה. ואמנם אם עוד ירצה האדון ב"ה ויוציא מן הכח אל הפועל הענין ההוא המתחייב, הנה גם בעולם יפעל ענין היותר רשום ומצויין, שיהיה נמשך

ממה שחודש בהשפעה בפועל; שמתחלה לא היה אלא נשקף לבד בכלל מה שהיה נפעל מן השפע הראשון, ועכשיו יחודש מציאותו בפועל. וגם בזאת יבחן מציאותו בבלתי שלמות ובשלמות. וכל אלה ענינים פשוטים ליודעים דרכי החכמות המופתיות:
ואמנם כאשר נעמוד להתבונן על בריותיו ית' בדרכים ומשפטים האלה, נמצא חכמה רבה ועמוקה, ויובנו לנו סתרים רבים מן התורה, ויותרו ספיקות וקושיות רבות, הנמצאות בענין ההנהגה והאמונה למי שלא ידע אלה הדרכים:

פרק קמא

אמרה הנשמה – אין ספק אצלי שאי אפשר להשיג אפילו אותו המעט מזער שהאדם יכול להשיג בחכמת מעשיו ית' אלא בדרכי הלימוד והחכמה. ומי שירצה ליכנס בחקירות אלה זולת ההכנות והלימודים המצטרכים לו - אינו אלא זדון, ולא יוכל להצליח:

פרק קמב

אמר השכל – נדבר עתה על מה שאנחנו בו, שהוא מידת משפטו ית' הישר והמתוקן. וזה, כי מציאות העולם הזה בזמן הזה, שהוא כל זמן עבודת האדם בכל ענייניו ותולדותיו, תלוי רק במידת משפטו ית', לפי שזה הוא עולם וזמן שהכינו האדון ב"ה להראות בו יושר משפטו. ואין ענינו של העולם הזה מתוקן אלא בהעשות המשפט הזה על יושרו, וכמו שכתוב - (תהלים ט, יז), "נודע ה' משפט עשה", וכתיב (ישעיהו ה, טז), "ויגבה ה' צבאות במשפט", וכתיב (משלי כט, ד), "מלך במשפט יעמיד ארץ". והיינו, שאינו טוב לעולם כלל מה שהקב"ה מניח לרשעים להתהולל ולהרים קרנם, והנה הצדיקים מדוכאים, ושטנא נצח, ודאי אין זה טוב לעולם, אלא רע. אבל הטוב הוא, אדרבא, שהקב"ה יעשה משפט, ושיכניע את הרשעים וישפיל הגאים, וירומם הצדיקים וירים כבודם, וכן נאמר (משלי כא, טו), "שמחה לצדיק עשות משפט", "ובאבוד רשעים רנה" (משלי יא, י):
ונמצא, שהזמן שהקב"ה מניח לרשעים החבל ארוך, שהם גוברים בעולם ומשחיתים את היושר ואת הצדקה, אין נקרא זה לגביו אלא כביכול - שינה. ובשעה שייקץ מן השינה הזאת, נאמר בו (תהלים עח, סה - סו), "ויקץ כישן ה' וגו' ויך צריו אחור". וזה, כי בשלמא אם באמת היה רוצה הקב"ה להנהיג עולמו רק בחסד ובהטבה גמורה, שלא יהיה בעולם רע כי אם טוב - זה היה נקרא תיקון לעולם; אבל היה צריך שלא יהיה מציאות לעוונות כלל, ולא יהיו נעשים מעשים שפוגמים הטוב ומעוותים אותו, וכמו שיהיה לעתיד לבא, דכתיב (תהלים קד, לה), "יתמו חטאים מן הארץ", וכמאמרם ז"ל (ברכות י ע"א),

"חטאים כתיב". ואז היה נקרא שהעולם מתנהג רק בחסד, והיינו שלא היה יצר הרע, אלא בני אדם עובדים את ה' בהכרח, כמו שכתוב (יחזקאל לו, כז), "ועשיתי את אשר בחוקי תלכו". אבל שיהיה הקב"ה ממתין לרשעים שתתמלא סאתם, שבין כך ובין כך לא יהיה העולם אלא תוהו ובוהו, ושסוף סוף הרשעים יאבדו - ודאי אין זה חסד, אלא דין קשה מאד. כי אדרבא, כבר זכרנו מאמר הכתוב למעלה למשלי ג, כד), "ואוהבו שחרו מוסר"; וכתיב (עמוס ג, ב), "רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונתיכם", וכמו שאמרו ז"ל (ע"ז ד ע"א) שהקב"ה נפרע מישראל מעט מעט, שלא ירבה עליהם הרע, שיצטרכו להיות מתמעטים ח"ו, אלא אדרבא, רוצה הוא בתיקונם וכמו שביארנו:

ונמצא, שבהיות הקב"ה חפץ בעולמו, הנה ישב, כביכול, להנהיגו במשפט תמיד, לנקות ממנו כל רע המתילד בו מעט מעט, ואז נמצאו דברי העולם מתוקנים ומבורכים, ומצליחים כולם הצלחה רבה. אך אם ח"ו אין זכות בעולם, והרשע גובר הרבה, הנה הקב"ה אומר (דברים לב, כ), "אסתירה פני מהם", וכתיב (דברים לא, יח), "הסתר אסתיר פני ביום ההוא", ומיד החושך גובר, הרשע והסכלות, והחכמה נשפלת, והאמת מושלכת, וכל דברי העולם מתקלקלים ונפסדים. וכבר אמרו רז"ל (סוטה מט ע"א), אין לך יום שאין ברכתו וכו', וניטל אפילו טעם הפירות (שם מח ע"א), ואין הצלחה לא בדברים הגופניים ולא בדברים הנפשיים:

והנה אם באמת כוונת הקב"ה היה רק לייסר הרשעים, כבר היה העולם נחרב בעבורם. אך כיון שאין כוונתו אלא להיטיב, ואין מוסרו ותוכחתו אלא מאהבה, כמו שביארנו, על כן רצה לכונן קיום מציאות לעולם אפילו בזמן שאין זכות, שהקיום הזה לא ישתנה ולא יתמוטט. והנה ישתמש לצורך זה מרוממותו ושליטתו, שהוא אינו משועבד לשום חוק, ואין לו שום כפיה, על כן יוכל לקיים את העולם גם שאין בני האדם הגונים. אמנם צריך שתביני היטב הענין הזה, כי הבחנות רבות יש בו, כי לכאורה נמצא חוטא נשכר, שיתקיים העולם בלי שיצטרך לזכות, ויתקיים במדת חסד ואהבה תחה חטאי הרשעים. אבל כשתבחיני כל מה שצריך להבחין בענין זה, תמצאי חכמה עמוקה בסדרי הנהגתו ית'. וזה, כי הנה כבר שמעת שהאדון ב"ה הוא שחידש רק ברצונו אפילו מציאות החסרון שגורמים העוונות, ומציאות התועלת שגורמים המעשים הטובים; וסידר סידרי הנהגות מתוקנות וישרות, סובבות על הקוטב הזה, ובאלה תלויה הצלחת העוה"ז בכל ענייניו. ובהחזיקו במשפטו על פי כל הסדרים האלה, יהיה העולם מצליח בכל חלקיו. ואם יגרמו העוונות שהקב"ה יהיה כמו מואס ח"ו בבני העולם, וירחק מהם, הנה סידרי ההנהגות

האלה יתבלבלו, כי לא יחזיק בם האדון ב"ה, וימצאו הקלקולים בכל דברי העולם ח"ו. אך אם יחייק בהם להעמידם על בוריים - כל הבריות על מקומם יבואו בשלום:

ואמנם יש הנהגה אחרת, וזמן אחר, שהיא ברבות הזכות בישראל, וכמו שביארנו לעיל, בעת התתקן העולם תיקון גמור, והוא שיהיה הקב"ה משנה מצב העולם לטובה, ויבטל ממנו כל רע, והיינו שלא יהיה יצה"ר בנשמות, ולא נזק והפסד בשום בריה, ואז ינהג העולם בתיקון גדול. והנה זה יהיה תיקון לעולם, לפי שיהיה העולם מזומן ומוכן להנהגה הזאת, כי יבטל ממנו הרע, ואז לא יצטרך עוד המשפט, אלא יתנהג ברחמים גמורים ובהטבה שלמה. וכל מה שעכשיו נסתר מיושבי הארץ, מפני שהמקום גורם להם כן, להיותו מקום שהחושך גובר בו לצורך העבודה, דהיינו לנסיון של האדם כמו שביארנו, הנה לעתיד לבא יגלה, שנאמר (ישעיהו מ, ה), "ונגלה כבוד ה'" וגו':

אמנם יש זמן שהקב"ה מתרחק, כביכול, מעולמו, ואין משפטו נעשה, ואין ממשלתו מתגלית, והיה ראוי שיחרב העולם; אלא שגם בזמן ההוא הקב"ה רוצה בקיומו של עולם, ואז מקיים אותו רק בכח ממשלתו, כי מצד המשפט אינו ראוי להתקיים, ומשתמש מרוממותו שאינו נפגם ואינו חסר בעוונות בני האדם, לקיים העולם שלא יאבד. אבל אינו מרבה לו טובה והרווחה, אלא אדרבא, אינו נותן לו כי אם קיום מצומצם לבד, מה שאי אפשר בלאו הכי, בכדי שיתקיים. כי אין העולם מתוקן שיתנהג בהטבה זאת, אלא אדרבא, לא די שאין הרע סר ממנו, אלא שגובר בו יותר; אלא שהקב"ה רוצה שלא יאבדו מעשיע ובכח ממשלתו היחידה מקיימו, אפילו שהדין נותן שיחרב, אמנם רק בצמצום גדול, כמו שביארנו:

והנה אז נודע שהעולם ראוי להתנהג על פי דרך משפטו ית', ותיקונו תלוי בזה, ומורה על זה הצמצום הזה שזכרנו, והרע שגובר, שאין הטבע מתעלה לטובה כמו שיהיה לעתיד לבא, אלא אדרבא עומד בחוקות שחקק בו האדון ב"ה לפי סדר ההנהגה המשפטית. אלא שלפי שהקב"ה נתרחק ונסתר מן העולם - אין המשפט נעשה, והארץ היתה תוהו ובוהו, והרשעים שולטים בעולם בעזות פניהם, כחיה רעה שביער, ואין דורש ואין מבקש, והכל מעוות ומקוקל, ורק הקב"ה מקיים עולמו בכח רצונו הבלתי משועבד לשום חוק, קיום גרידא עד שייצא לאור משפטו, כמו שכתוב (ישעיהו נא, ד), "ומשפטי לאור עמים ארגיע":

והנה כשנדקדק על כל המצבים המתחלפים בעולם בענין גילוי משפטו זה ית' או הסתרו, נמצאם בהדרגה מסודרים בסדר גדול, והם חמשה וכמו שנבאר. ותראי אותם אחד אחד בזמניהם, שהיו ושיהיו עד סוף שלמותו של העולם שיהיה לעתיד לבא:

הנה הזמן הראשון היה כל שני אלפים של תוהו (סנהדרין צז ע"א), ובפרט בגלות מצרים, והיינו שזה הוא, זמן שהאל ב"ה מסתתר לגמרי מעולמו, כאילו ח"ו עזב ה' את הארץ, אינו רואה ואינו שומע מעשי בני האדם. ואז נקרא שאין מידת המשפט פועלת בעולם כלל, אלא היא רק ראויה להיות, ומצטרכת למציאות העולם, ומחוייבת מן הסדר שסידר האדון ב"ה את הנהגתו, שהרי באהבתו את נבראיו הוא משקיף ומתבונן, כביכול, עליהם, לדעת מה לעשות להם להביאם אל תיקון שלם. אמנם אינו אלא מחשב, ולא עושה, כי מסתיר הוא את משפטו המתוקן, ומניח העולם בתוהו ובוהו:

פרק קמג

אמרה הנשמה – אני צריכה ליכנס בתוך דבריך כדי שלא יתבלבל הדרוש בדעתי, כי הנה אמרת ושנית דבר אחד שאינני יכולה להבין אותו:

פרק קמד

אמר השכל – ומה זה?

פרק קמה

אמרה הנשמה – אמרת שבשעה שהקב"ה מסתיר משפטו, אז העולם הולך בקלקול ותוהו ובוהו. אמור נא לי אחת משתים, לא תימנע, או שההנהגה תהיה בחסד או במשפט. אם ההנהגה היא בחסד, אם כן יהיה טוב לכל, ומאין שורש הויה ומציאות לרע; ואם ההנהגה במשפט, אם כן מה תאמר שהמשפט הוא נסתר, הלא כל הקלקולים הנמצאים בעולם אינם אלא תולדות המשפט ומידת דינו ית'. וזה אקיים לך משני טעמים, א' - כי הרי אין שום רע וחסרון אלא מכח מידת דינו ית' והעלם טובו, וכבר פירשת לי הדבר למעלה בארוכה; והב' - כי הלא אומר אתה שהסתר זה נעשה מפני שהעוונות גורמים כך, שיהיה הקב"ה מסתיר פניו מעולמו, אם כן הרי זה משפט ודאי:

פרק קמו

אמר השכל – ודאי הטבת לשאול, והנה איישב לך כל הדברים האלה על נכון. הנה כבר פירשתי לך למעלה ששורש כל מציאות הטוב והרע שבעולם הזה הוא יען הסתיר האדון ב"ה פני טובו, ולקח מידה זאת הנותנת מקום אל הרעות מצד הסתר פניו, כענין שנאמר (תהלים יח, יב), "ישת חשך סתרו". ויש במידה הזאת שתי דרכים, הא' - הוא בהנתן המקום לרעות להתגבר ולשלוט שליטה רבה, מבלי שיקום עליהם משפטו ית' לנקות

העולם מהם, בהעמיס את הרשעים ענשם, שאז "כיון שלקה הרי הוא כאחיך" (מכות כג ע"א); אלא מתולדות הסתר פני האדון ב"ה יהיה זה להיות רעת חעולם רבה עליו ואין מרפא. והדרך הב' - גם הוא תלוי בהסתר פניו ית', אך טוב הוא לעולם ובריותיו, וזה שיהיו סדרי הנהגתו ית' מסודרים במשפט ישר, אשר בכח הסדרים האלה ינקה העולם מן הרעות, אך לא בדרך החסד המוחה לפשעים ומחזירם לאין, אלא בדרך המשפט המזרה כל רע על ידי העונשים; כי עד שלא יגיע הזמן העתיד שהקב"ה בממשלתו ימחה החטאים, הנה אין דרך לניקיון העולם אלא יושר המשפט. ונמצא, שכשאני אומר לך מידת המשפט - רצוני לומר, המשפט הישר המנקה העולם מן הרעות. אך בהתעלם המשפט - היה בדרך קלקול ולא בדרך תיקון, דהיינו, לא שנמחים הפשעים, אלא שאדרבא העולם כמו נמאס, והרעה גוברת עליו. אז ההנהגה היא לפי ההסתר הגדול, שפני האדון ית' נסתרים מן הבריות, ואז משמש בעולם התוהו ובוהו:

ואמנם, יש לך לדעת הקדמה גדולה, והיא, שבאמת אין הקב"ה מואס יגיע כפיו לעולם ח"ו, ואינו עוזב ומניח את העולם; אלא בשעה שנראה כאילו העולם עזוב ממנו, הענין הוא שאדרבא, הרי הוא מחדש טובה לעולמו, ונפלאותיו ומחשבותיו תמיד כל. היום רק לתיקונו של עולם, לא לקלקולו; אלא שהוא מסתיר עצתו הסתר גדול מאד, ואז נמצא העולם כמו עזוב, ובני האדם סובלים עונשי חטאתיהם. וכך אמרו רז"ל (ב"ר, צא, י) על יעקב אבינו ע"ה, "ויאמר ישראל למה הרעותם לי" (בראשית מג, ו), ר"ל בשם ר' חמא ב"ח, מעולם לא אמר יעקב אבינו דבר של בטלה אלא כאן. אמר הקב"ה, אני עוסק להמליך בנו במצרים, והוא אומר, "למה הרעותם לי'. הדא הוא דאתמר (ישעיהו מ, כז), "נסתרה דרכי מה'" וגו'. והיינו, כי כל זמן שהיה יעקב אבינו בצער על פרישת יוסף ממנו, הקב"ה לא היה אלא מגלגל גלגולים להמליך יוסף ולהחיות את יעקב בשלוה, אלא שמתוך שעצה עמוקה היתה, היה הצער עובר על יעקב. וזה בנה אב, שלכל עילוי שרוצה הקב"ה לתת לאדם או לעולם, הנה כל זמן הזדמן הטוב - אינו מזדמן ובא אלא מתוך עומק עצה נסתרת, ועל כן יקרה קודם לו צער. והרי זה כענין שאמרו ז"ל (ברכות ה ע"א), "שלש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל, וכולן לא נתנן אלא על ידי יסורין":

נחזור לעניננו, כי הנה המדרגה הראשונה במצבי העולם הזה הוא בהיות משפטו ית' נסתר, ואינו מתגלה לנקות הרעות מן הארץ, ובזמן ההוא אין הקב"ה נודע בעולמו. וכבר אמרנו אימתי היה זמן זה, היינו, בזמן גלות מצרים:

המצב השני הוא הזמן כזמן הזה, אשר אין נביא וחוזה, ואין אתנו אותות ומופתים לחייב כל האדם להכיר גדולתו ית'; אמנם יהיה איזה גילוי יותר, ואיזה ידיעה מגדולתו ית'.

ותראי כי גלות מצרים, ודאי לא היה כגלות ההוא לפניו ולאחריו, שהיו ישראל משוקעים בעבודה, ולא היתה תורה, ולא היו ישראל אומה נבדלת בחוקותיה ומצוותיה כיום הזה, ולא היו בני אדם מכירים שמו של האדון ב"ה כלל ועיקר. ואמנם עתה הנה יש תורה, ועל כן אף על פי שאנחנו בגלות, לא יקרא זמן של תוהו, כמו שקראו לשני האלפים הראשונים (עי' סנהדרין צז ע"א), כי יש התורה, כמו שביארנו, שכבר ניתנה מן השמים, והינה בידינו לעולם ולעולמי עולמים, תודה לאל, ושמו של האדון ב"ה נודע בעמים:

המצב השלישי - זמן שהקב"ה תופס ממשלה על עולמו באותות ובמופתים, גלוי לכל העמים, לדעת שה' אלהים בישראל; והיינו, כל זמן הבית הראשון והשני. ואמנם תביני שאפילו הגילוי הזה הוא גילוי מבחוץ, פירוש, שאין כאן גילוי אלא מצד הפעולות לבד מכח המופתים הנראים, שאם היו אותם המופתים חסרים - הרי לא היתה האמונה מתבררת. אמנם אין זה תכלית הגילוי, מה שהקב"ה רוצה שיהיה כבודו נגלה בעולמו:

המצב הרביעי הוא, שיתגלה הקב"ה לכל בריותיו מצד הידיעה וההשגה, לא מצד המופתים, אלא שיראו כבודו ית' וישיגוהו בריבוי הדעת והחכמה. והוא מה שנאמר (ישעיהו יא, ט), "כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים", וכתיב (ישעיהו נב, ח), "כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון, ונגלה כבוד ה', וראו כל בשר יחדו", שאז לא יצטרכו אותות ומופתים לאמת האמונה, אלא מצד הידיעה וההשגה, ככל הנביאים וכל המלאכים המכירים האל ית' מצד השגתם; וזאת היא ידיעה ברורה ואמיתית, שלא יפול עליה שום ספק. וכן היתה השגת כל ישראל על הר סיני, דכתיב (דברים ה, ד), "פנים בפנים דבר ה' עמכם בהר מתוך האש"; ואומר (שמות כ, יט), "כי מן השמים דברתי עמכם"; ונאמר (שמות יט, ט), "בעבור ישמע העם בדברי עמך, וגם בך יאמינו לעולם", שלא תהיה האמונה מצד המופתים, שבנפול איזה ספק במופתים עצמם תתבלבל האמונה, אלא ידיעה ברורה מצד הראייה והשגה, שאין שם ספק כלל:

ואמנם הנה למציאות האדם יש עילויים, ולפי עילוי מציאותו וזיכוכו - כן תרבה לו ההשגה והידיעה, וזה פשוט. וזה כלל המצב החמישי שהוא זמן העילויים, בהתעלות מציאות האדם, והתעלות השגתו:

כי הנה עד שלא נגלית הנהגתו ית' וממשלתו בידיעה הברורה שהיא מצד הידיעה, אפי' פעם א' במדריגה א' נקרא שעדין לא נגלה המשפט הזה ולא עמדה הממשלה על מתכונתה אך כיון שנעשה זה פעם א' הרי המשפט נודע משם והלאה אינו אלא תוספות ועילוי ואלה העילוים יהיו אחר שכבר נעשה הגילוי הראשון כי יהיה הב"ה מזכך מציאות בני אדם ולפי הזכפם כך יגלה להם גילוים יתירים מכבודו וגדולתו ב"ה,

והרי זה כלל ההדרגה שעשה האדון ב"ה למידת משפטו מתחילתה עד תשלומה, כי בתחילה אינו אלא ראוי להיות ומזדמן להעשות, אך לא נעשה. ואחרי כן מתגלה מעט, ועם כל זה אינו נקרא מגולה, כי עדיין צריך להוסיף בו ענינים שיעידו עליו, שהם המופתים והנסים. ובהגלותו באותותיו - הרי נשלם מה שצריך לגילוי המשפט, אך מצד מה שהוא [חוץ] ממנו. ועוד יש תשלום גילוי מצד עצמו, פירוש, מצד הידיעה וההשגה, שהוא עצמו יהיה מושג. ועוד יש תוספת גילויים יתירים ממנו כפי התעלות מציאות הצריכים להשיגו:

והנה אראך דבר נעים, איך לכל ההדרגה הזאת יש דוגמה בעולם:

פרק קמז

אמרה הנשמה – ודאי אחפוץ לשמוע אותו:

פרק קמח

אמר השכל – תראי יצירת האדם בהדרגותיה. כי הקב"ה היה יכול להוליד האדם משוכלל בכל שלמותו ודאי אם היה רוצה, כי אין לו מונע; והוא לא כן עשה, אלא כמה חסר האדם ביום לידתו, והוא הולך ומשתלם מעט מעט. ותמצאי שהוא מראה ממש על כבודו ית' והנהגתו בגילוי ממשלתו, כמו שהוא מסבב ומנהג את העולם בחמשת המצבים שזכרנו, שהם הם גדולתו של העולם שהולך וגדל כגדלותו של האדם, וכבודו של מקום שהולך ומתגלה בהדרגה הגדולה הזאת:

הנה ראשית מציאותו של האדם הוא על ידי החיבור של השותפים בו, הם אביו ואמו, הם הם נגד המולידים אשר לכל תולדה. ואמנם הוא סגור בבטן אמו כל ירחי העיבור. אחר יוולד וייצא לאויר העולם, ושוב יגדל מעט מעט הלוך וגדל. והוא אינו מושלם עדיין, לא בקומתו ולא בדעתו, עד שיעמוד על צביונו. והנה בתחילה ישתלם בדעתו עד שיתחייב במצוות, והוא בן י"ג, ועם כל זה עדיין אינו שלם, ועודנו נער. אחר כך ישתלם ויעמוד על פרקו לגמרי. ומשם והלאה יש לו עילויים על עילויים בבואו בימים, בהידור הזקנה, ועטרת שיבה, וטעם זקנים, אשר רוב שנים יודיעו חכמה. והנה כל זה דוגמה לסדר מעשיו בהדרגה אשר זכרנו למעלה. ונמצא שהאדם עצמו, שהוא הנהוג ממנו ית', מראה בעצמו ההנהגה אשר הוא ית' מנהגו, וכבר זכרנו מזה למעלה:

פרק קמט

אמרה הנשמה – ודאי דבר מתקבל מאוד הוא, שיהיה דמות האדם רומז לסתרים עליונים ממעשיו ית':

פרק קנ

אמר השכל – וגם כל שאר בריאות העולם הם כך, כל אחת ואחת דוגמא לאחד מסתרי הנהגתו ית', וכיוונה המחשבה העליונה לעשות לכל סדרי הנהגותיה דוגמא בעולם הזה. ומכאן נמשך רוב המון הבריות, שכל בריה ובריה מראה על אחד מסדרי הנהגתו ית'; ונידונים כל מקרי הבריה ההיא, בכל צורותיה וסגולותיה, על פי עניני הסדר ההוא העומד ליראות בו, עד שנמצאו כל מידותיו ית' כמו שרשים, והבריות ענפים להם ממש, שמציאות הבריות האלה תלוי במציאות המידות ההמה. וכבר מזה נמשכו מראות הנביאים, שברצות האדון ב"ה להראות להם מידות ממידותיו, הנה בדמות הנבואי הראה להם האריה והשור וכל שאר הענינים שבאו בנבואות, וזה פשוט:

ונשלים עתה הענין שאנחנו בו, כי הנה לפי מה שביארנו, נמצינו למדים שלכל מידה ומידה יש ענין המידה ההיא, וכח המידה ההיא, פירוש, הכח איך תוכל לגלות הענין שבחוקה. כי המשפט הוא כלל דרכי השכר ועונש, אם לחסד אם לשבטו, נכללים בשלושה ראשים, שהם, מידת החסד, מידת הדין ומידת הרחמים. אך כח היגלות המשפט הזה על פי דרכיו, הוא המשתנה מעת לעת, שהוא מתרבה או מתמעט, ונמצא הגילוי חסר או יתר. הא למה זה דומה? - לבני האדם שדמותם בכל איבריהם שוה, אך הכח מתחלף מאחד לשני הרבה מאוד, על כן יעשה אחד מה שלא יעשה חברו, ובאדם אחד עצמו יהיה שינוי בכחו מזמן אחד לזמן אחר, וזה פשוט. כן הדבר הזה, שהאל ית' מנהג העולם במידת משפטו זאת תמיד, ויקיים כל חוקות הבריאה התלויים בדרכי משפטו, אבל בהיגלות יותר או בהתעלם, וכמו שביארנו. וכאן נמצאו ההבדלים שבין ימים לימיט בכל ימות השנה, שיש ימי הקודש וימי החול, וההבדל ביניהם - גילוי פחות או יותר מהשגחתו בבחינת הקדושה, וכמו שנבאר עוד לפנים בס"ד. ואמנם, בהיות כל דברי ההנהגה חקוקים דבר דבר וסיבותיו, הנה ודאי צריך שהסיבות יספיקו לכל מה שיש להבחין בתולדותם ודאי, ועל כן יצטרך לנו להבין בפרט ענין הסיבות לדברים, ואיך הם מולידים??ת תולדותם, לדעת מה שמתחלף בתולדה. ואמנם כדי שנבין הענין הזה היטב צריך שנעמיק בו יותר, וכמו שתשמעי עתה:

פרק קנא

אמרה הנשמה – וכי לא טוב הדרך שדרכנו עד כה? ואין הידיעות האלה מספיקות להבין דרך התנהג הבריאה?

פרק קנב

אמר השכל – טוב וישר מה שאמרנו. אמנם צריך לדעת שעל פי כוונת ההנהגה נעשה מהות הנבראים הנהוגים, וזהו העומק שאני אומר לך שצריכים אנו לדעת עתה, והיינו, מציאות מהות הברואים, וכל מקריו המתחלפים לעומת ההנהגה להשתוות לה:

הנה כבר שמעת ענין תעולם השפל הזה, שהוא מקום חשוך ופחות, שכל הענינים המתילדים בו הם ענינים חשוכים ופחותים. וכבר שמעת גם כן איך כל מה שיש במציאות הוא דבר מחודש מרצונו, ותלוי רק בגזירתו ובמאמרו. ונמצא שהיות המקום הזה בחשכו - זה ודאי תלוי במאמר פיו ית', שמעמידו בתכונה זאת. והרי אם היה רוצה היה יכול להגיה חשכו הרבה, ולעשות ענינו יותר נישא ונכבד, וזה פשוט. ואמנם בענין ערך מציאות העולם והאדם, אם ביקר ואם בשפלות, יש לנו מקום רחב ידים מאוד לעיין ולהתבונן בו, כי נמצא בזה חכמה עמוקה להבין כמה מעלות של עילוי והשפלה יש לאדם בעולמו. ובאמת הפרטים אין להם סוף כלל, אך הכללים אינם כל כך, והם מפתחות גדולים להבין סתרים גדולים ממעשיו ית':

ונאמר עתה, כי הנה כשרצה האדון ב"ה. לנהג את עולמו במידת המשפט, שהוא דרך השכר ועונש, הוצרך שימצא בעולם הטוב והרע, וממילא שיהיה האדם בנוי בתכונה אחת, ונהוג בהנהגה אחת, שיוכלו ליפול בו שניהם, הטוב והרע, בשיקול אחד; מה שאין כן אם היה רוצה האדון ב"ה לנהג את העולם לפי טובו ואור פני חסדו, שאז כל הבריות יש להם להיות נשלמות ומתוקנות מהארת פניו ית', ולא יהיה רע בעולם, ומציאות האדם יהיה מעולה, שלא יפלו בו הרעות, ולא יהיה מקום בו אלא לטוב, ליקר, להארה ולחכמה. על כן נמצא, שמציאות האדם בשפלותו ועילויו תלוי בדרך הנהיגו ית' את האדם עצמו, כי לפי מה שירצה בהנהגתו - ירצה במציאותו. על כן במידת המשפט תלוי השפלת העולם, להיות הוא ועניניו שפלים ופחותים. וזה ענין מה שביארתי לך למעלה כבר מענין השפעתו ית', שלהיותה השפעתו ית"ש - לא היתה ראויה להיות אלא השפעת קדושה רבה ודברים יקרים. ונכבדים, אלא שרצה הקב"ה להלבישה בדברים שפלים שאינם ראויים לה, אלא שכך צריך לעולם השפל הזה לפי התכלית המכוון בו:

ואולם אף שהעולם הזה שפל וחשוך, הנה כשנדקדק בו נמצא שאינו חשוך לגמרי, שלא יהיה בו אור כלל, אלא יש בו דברים של הארה; פירוש, כי החומריות הגופני המתיחס לבהמיות השולט בעולם הזה - זהו החושך שאנחנו מכירים בו; אך אינו משולל לגמרי מאיזה דברים של הארה, דהיינו מה שאינו חומריות אלא רוחניות; כי על כל פנים יש הידיעה והחכמה בבני אדם, ויותר מזה - יש התורה, יש רוח הקודש, כולם דברים שאינם מחוק החומריות. מכל אלה נלמד שיש בעולם הזה הרכבה של חושך ואור, ונבין מדרגות חשכו ומדרגות הארתו בכל העתים והזמנים, ונבחין מדרגות החושך לבד ומדרגות ההארה לבד, ואז נבוא עד תכונת כל המקרים המתחלפים בו. ואמנם החושך וההארה - כבר שמעת מה היא ומה מקורה; פירוש, כי חושך הוא כל החמריות והטבעיות הגופני, והארה הוא כל הרוחניות; שזה מה שנבדלים בו הנבראים התחתונים השפלים שאינם קדושים, מן העליונים שהם קדושים, לפי שכולם הארה ואין שם חומר. ומקור החושך הוא - שאין הקב"ה משפיע שפע רוחני, כמו שהיה ראוי להיות שפע אלקי, אלא משפיע שפע לפי בחינת העולם השפל הזה. ומקור ההארה - שהקב"ה ישפיע שפע אלקי ממש, רוחני וקדוש:

ונאמר עתה, כי בהיות האדון ב"ה רוצה לנהג העולם במשפט, אז ישעבד, כביכול, השגחתו למעשי התחתונים, עד שמעשיהם הטובים יעוררו השגחתו לטוגה, והרעים ימנעו מהשגחתו ההטבה, וכמו שביארנו ענין זה למעלה כבר. וברצותו לנהג העולם באהבתו לבד - ישתמש מממשלתו שאינה משועבדת לשום חוק, ואינה צריכה לבריותיו כלל, כענין שנאמר (ישעיהו מח, יא), "למעני למעני אעשה", ואז אין מקום לרע כלל, אלא לטוב. ועל כן, בנהגו את העולם באהבתו זאת ובממשלתו, כמו שביארנו, אז ישפיע שפע אלקי וקדוש על כל הבריות, שיתקדשו בו, וכמו שכתוב (ישעיהו ד, ג), "והיה הנשאר בציון והנותר בירושלים קדוש יאמר לו". אך ברצותו לנהגו במשפטו - לא ישפיע שפע רוחני אלא מה שראוי לגשמיות לבד:

נמצאו בידינו שלוש מדרגות השפעתו ית'. הראשון ה - השפעה של הגשמיות שעושה הדברים השפלים. והשניה - השפעת הרוחניות הגמור; פירוש, שיהיה כל העולם מתהלך בדרך הקדושה לגמרי בכל חלקיו. והשפעה השלישית היא השפעה המרכבת ההארה בתוך החומר; פירוש, שנותנת מציאות דברים רוחנים אפילו בזמן הגשמיות הזה, ואינם משנים הגשמיות כמו השניה שזכרנו, אלא משתפת אליו ההארה באותה המדרגה שמשתפת. ואמנם ההשפעה השלישית הזאת אינה ממין ההשפעה השניה, כי הרי אותה השפעה מעברת החושך של החומריות, וזאת אינה מעברת. אמנם היא

פחותה מן השנית, ורק נגזרת ממנה, כי גם תיא ענינה רוחניות והארה. אבל הבורא ית"ש שחידש כל מציאות הנמצאות, חידש כל המינים האלה בהשפעה, דהיינו, מין השפעה מקדשת לגמרי המושפעים ממנה; ומן המין הזה גזר מין השני, שמקדש, אך לא לגמרי את המושפע ממנה. ועוד חידש המין הראשון שזכרנו, שהוא השפעה של גשמיות, לא יותר. ועוד הרכיב שני המינים - השני והראשון - בהרכבות ידועות מה שרצה, ובהרכבות מתחלפות, שבזמן אחד ירבו ובזמן אחר ימעטו, ויעשו תולדות מתחלפות במציאות העולם הזה. ומן ההרכבה הזאת יוולד היות אפילו באדם הגשמי דברי ההארה, ובפרט - התורה בעולם, ורוח הקודש באדם, וכמו שביארנו:

והנה כאן הוא ביחוד מקום התחלף הזמנים לחול ולקודש, כי ברבות ההרכבה מן ההשפעה הרוחנית בהשפעה הגשמית - תרבה ההארה על החומר בבני האדם. ויום שבת קודש הוא קדוש מכל שאר הימים, יען בו הירבה האדון ב"ה להשפיע בהשפעות רוחניות ואלקיות שזכרנו; וכל שאר הימים הטובים במדרגותיהם כך הם - ימים שההשפעה הרוחנית רבה בהם בסדר המדרגה הראויה:

ועוד אודיעך הקדמה עיקרית, והיא, כי הנה כבר ביארתי לך ההשפלה הקדומה בחוק האדם, וההשפלה שנשפל אחרי חטא אדם הראשון, כי היה ערך הגופניות הראשון כרוחניות אחר ההשפלה. ואמנם צריך העולם להתעלות מהשפלותיו, ועל זאת ההנהגה הולכת וסובבת, וכמו שביארנו לעיל כבר. ואמנם צריך בתחילה שישתלם העולם במצבו התחתון, בהתרבות בו כל ריבויי ההארה שיכולים לימצא בו לפי ערכו התחתון, או יהיה לו עילוי ממצבו, ויקבל כל השייך לו לפי העילוי ההוא, ועל דרך זה יתעלה מעילוי לעילוי:

פרק קנג

אמרה הנשמה – ודאי כל אלה הקדמות מצטרכות לבאר מצבי האדם בעולמו, ומה נגזר עליו בכל עתותיו:

פרק קנד

אמר השכל – עתה נשוב לענין המשפט והאהבה שזכרנו למעלה. כי כבר שמעת ששני ענינים הם מה שיש לנו להבין במעשיו ית', ומתחברים זה בזה, והיינו, ענין מידות ההנהגה וענין מהות הנהוגים ומצביהם, והם מתחברים ונקשרים ענין בענין, וכמו שביארנו למעלה:

ונשלים ענין ההנהגה., שכבר שמעת איך המוסר עצמו נולד מן האהבה, כענין הכתוב שזכרנו למעלה (משלי יג, כד), "ואוהבו שחרו מוסר". כי האב האוהב את בנו לא יחפוץ שיתמלא הבן מידות רעות, אבל מאהבתו אותו יסדר לעצמו סדר הנהגה להתנהג עמו בתבונה רבה, עד שיישיר דרכיו. ומשם והלאה (משלי כג, כד) -. "יולד חכם וישמח בו", והוא כאב את הבן ירצה, להיות הבך בותחטא אל אביו ועושה לו רצונו. ונמצא, שמאהבתו אותו ירצה ודאי לחבבו כשילך בדרך טובים, ולתת לו שכר גדול; ומאהבתו עצמה שרוצה בטובתו ולא ברעתו, ירצה ליסרו אם יקלקל מעשיו; ומאהבתו עצמה ירצה להתהלך עמו בדרך הממוצע - שמאל דוחה וימין מקרבת (עי' סוטה מו ע"א). הרי שממקור האהבה עצמה נובעים שלושת מידות המוסר, דהיינו, החסד, הדין, והרחמים הממוצעים. ומתולדות האהבה להיות המוסר אפילו בזמן שהוא נעשה - ממותק ולא באכזריות חימה ושטף אף, ולהיות קשה לכעוס ונוח לרצות. ומתולדותיה גם כן ומפעולותיה להיות לפעמים עובר על מידותיו לגמרי לעשות צדקה גמורה, שאין משגיחין בכף מאזנים כל עיקר, אלא כחפץ חסד מרבה להטיב:

נמצא, שכאשר נבחין פעולת האהבה הזאת, נמצא ששני דברים יש בחוקה, הא' - אהבת החסד והחפץ בברכה וטובה, שזה עיקר ענינה; והוא פונה לשני ראשים, דהיינו, הראש האחד פונה למתק המשפט והמוסר אפילו בעת העשותו, שלא תבער אש הקנאה ועברת ה' ח"ו, ולא יהיה העולם כלה בו; והראש השני מביט להיות מעביר על הדין לגמרי בשעה שיצטרך העולם לכך. והוא העמן שהבאנו פעמים רבות למעלה (ברכות כ ע"א), "וחנותי את אשר אחון" - אע"פ שאינו הגון". הלא זה ענין י"ג מידות של רחמים שאינם חוזרות ריקם (ר"ה יז ע"ב). ופשוטו של מקרא מוכיח דכתיב (שמות לד, ו), "ויעבור ה' על פניו", דהיינו פנים של זעם, וכענין שאמרו (ברכות ז ע"א), "פני ילכו" - אלו פנים של זעם":

וההבחנה השניה אשר נבחין בחוק האהבה היא - שממנה עצמה נובע המשפט בכל סדריו הכלליים, שהם, החסד דין ורחמים, והפרטיים שהם המשלימים ענין אלה השלוש שזכרנו. והנה הגזירה במידת האהבה היא הנותנת מקום למידה זאת, ובחוקה יש בכוח לעשות המשפט גם כן, וכמו שביארנו. אמנם אם לא היתה באה הגזירה גם כן להוציא לפועל מידת המשפט הזה, הנה לא היה מוכרח שימצא כלל, כי כבר אין הכרח אצלו ית', אלא הכל רצון פשוט. אמנם בבוא הגזירה שיצא המשפט מן הכח אל הפועל - אז יצא. ותדעי שלכל דבר ודבר יש סדרים ותנאים פרטיים ומיוחדים להשלימו; פירוש, יש מידת האהבה וסדריה המשלימים ענינה, יש מידת המשפט וסדריה המשלימים ענינה כמו

כן. ואמנם גם דבר זה שיצא המשפט לפועל מן האהבה, גם לו יהיו סדרים המשלימים ענינו, פירוש, המשלימים היציאה הזאת, כי החכמה הולכת לפרט ההבחנות עד כחוט השערה, וכל המרבה להבחין הרי זה משובח. והגם שהפרטים אי אפשר לעמוד עליהם מפני רובם, אך הכללים ראוי לנו להכירם:

והנה אחר שבאה הגזירה גם על יציאת המשפט לפועל, הנה יצטרך ההשקפה על הבריות כולם כפי מה שהם, לראות מה הוא המצטרך להם לפי דרכם, ומה יהיה המשפט אשר יווסד לצרכם. ואף זה הנה יווסדו בתחילה בכלל - ראשי סדרי המשפט הזה, ואחר כך יבחנו כל הדרכים אחד אחד, להבין דבר מתוך דבר, ולהשקיף על כל הפרטים ליסדם על נכון, וזה פשוט, שאין פרט בלא כלל שיקדם אליו. ואחר כל ההשקפה הזאת יושמו המשפטים על סדריהם, כי ודאי לא יהיו המשפטים בלא טעם מספיק לכל פרטיהם. אמנם המשפטים ענין אחד, וטעמיהם ענין אחר, ואין לנו לערבם זה עם זה. אבל נדע שכל המשפטים אשר שם האל ית' לכל צבא השמים והארץ, וכל ההנהגה שהוא מנהג אותם, הם מסודרים לפי מה שהשקיף בחכמתו ותבונתו על כל הנבראים, לגזור את המצטרך להם, ולשום אותו חוק בהנהגתו. ובהשקפה הזאת יוכללו כל טעמי המשפטים האלה, שמי שידע אל מה השקיף האל ית', ועל מה התבונן בשומו משפטו (זך), ידע טעמי משפטו. ובגלותו סודו לנביאיו, ויודיע משפטיו להם, יודיעם מתחילה על מה פקח עיני השקפתו, ועל מה התבונן לשום כל סדרי המשפטים האלה. ונמצא שהשקפתו זאת בכלל ובפרט היא המולידה את המשפט בכל סדריו וכל התלוי בו, ובה תלוי שנות את המשפט וסדריו לפי הצריך בכל העילויים או ההשפלות המצטרכות לעולם, וכל תיקון חדש המצטרך לו, דבר בעתו. ואמנם ההשקפה הזאת לא תחסר לעולם, ותולדתה להעמיד העולם על קיומו בכל עת ובכל שעה, ובכל רגע, ובעתו ושעתו. עוד תחדש לעולם עילויים ויתר עוז כמו שמצטרך לתיקונו. והנה עוד יש לנו להעמיק בהבנת העינים, לבוא עד תכונתם:

פרק קנה

אמרה הנשמה – ודאי לחכמה אין סוף, ולעמוד על בורים של דברים צריך הרבה:

פרק קנו

אמר השכל – אבל על כן נאמר (קהלת ז, כג), "אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני". ונבוא אל הענין. הנה מה שיוצא לנו מכל אשר דיברנו עד כה, הוא - כי הנה האדון

ב"ה כבר שמעת שהוא נעלם מהשגת כל נבראיו לגמרי, ואין ענינו שום אחד מן הענינים הנתפסים מדעתנו ומצטיירים ממחשבתנו. ואמנם רצה להשפיע ממנו איזה השפעות המתיחסות ונאותות לנו, אשר בעבורן אנחנו מיחסים לו כל תואריו הרבים, ומספרים תהילותיו לפי מיעוט כוחנו לבד. ודבר זה כבר פירשנוהו למעלה, כי הוא ית' חידש לפעולתו והשגחתו איזה מידות וחוקים אשר ניחסם אליו, כמו שיחס המידות והתכונות לנפש. אבל כבר נודע לנו ההפרש גדול שבין אלה לתכונת הנפש, כי הנפש מוטבעת באותם התכונות, והם ענין נוסף בה על עצמותה, ובאדון ב"ה לא נדמה ח"ו כן; כי רק נדע שבאלה המידות הוא פועל, אך לא שיהיו אלה תכונות טבועות בו ומקרים נוספים עליו ח"ו, כי כבר ידענו היותו משולל מכל מקרה ומכל מה שאנו מבחינים בנבראיו. ואין אנו מזכירים מידות אלה לו, אלא מצד מה שנעשה בנו מהשפעתו והשגחתו, אך לא שנבין איך הם המידות האלה בו כלל. ודבר זה כבר בארנו אותו במקומו, וכבר הרחיב לדבר על זה המיוחד שבמחברים הרב הגדול הרמב"ם זלה"ה בספר המורה שלו:

אמנם ידענו ודאי כי גם אלה המידות שאנו מבחינים בפעולתו - אינם אלא דברים מחודשים ממנו לצרכנו, כפי ערכנו ולא כפי ערכו כלל. וכלל המידות האלה שחידש לפעולתו, הם הם מקורות כל הנעשה בכל זמן בנבראיו. והנה הם ערך סדר הנהגה מעולה מכוונת לתכלית השלמת כל הנבראים, כולם ענינים בהדרגה, ענין גבוה מענין, עד רום כל הענינים הנכלל במידות האלה. ואמנם הבחנת ההדרגה הזאת אינה נעשית אלא מן הפעולות, כי כשנקבץ כל מה שנפעל ממנו ית' בנבראיו, ונגדור כל דבר לאמיתו, ונעריך כל הפעולות האלה קצתם עם קצתם, נמצא בהם הערך הזה בהיותם פעולה נכבדת מפעולה, על כן נקראת גבוהה ממנה. וניחס המידות לו ית' כפי הפעולות הבאות ממנו, וכסדר הפעולות ניחס הסדר והעהך למידות. והנה נמצא לחכמים אשר הבינו סדרי ההנהגה, שגזרו היות המידות האלה, וממילא הפעולות הנמשכות מהם, מתקשרות אלה באלה בדרכים רבים וענינים רבים. כי אף על פי שכל מידה היא ענין בפני עצמו ודאי, אמנם רצה האדון ב"ה ועשה כלל כל המידות מתקשרות קצתם בקצתם, עד שלהשלמת ענין האחד יצטרך עזר השני באותו השיעור וחלק המצטרך. ויש חכמה עמוקה בענין הקשר הזה, לדעת התחברות כל עניני ההנהגה, כטבעות השלשלת הנכנסות אחת באחת. והרמב"ם זלה"ה אמר בפרק נד מן המורה שלו חלק א, זה לשונו, "אמרו "כל טובי" הוא רמז להראות אותו הנמצאות כולם, רצה לומר, בהראות אותם לו שישיג טבעם והקשרם קצתם בקצתם", עכ"ל. כי הנה יש שיתקשרו מידות אלה קצתם בקצתם, בדרך סיבה ומסובב, ויבחן בקשרם כל מה שמצטרך ליחס הסיבה ומסובב שלה; ויש בדרך

השיתוף לדבר מן הדברים בדרך העזר, רב או מעט; ויש בדרך ההשפעה והקבלה, דהיינו שיצא חידוש עניף אחד מאחת מן המידות, ויקובל החידוש ההוא מן האחרת:

והנה אתן לך דוגמא לדבר אדם המתבונן על דבר אחד שיראה, וירצה להשיג ענינו, הנה בתחילה ישמש בו כח הציור, לצייר הדבר ההוא בדעתו. ואמנם אם לא ישתמש מכח האחר, לא יעשה בדעתו אלא הציור. אך אם ירצה להבינו, הנה יתעורר בו כח ההתבוננות, ויקח הדבר בו, ויחלקהו, וינתחהו, ויחזור ויחבר חלקיו, להבדיל מה שצריך להבדיל, ולחבר מה שצריך לחבר, עד שיקח לו ממנו ידיעה שלמה. וכל אלה דברים שצריך שיעשו ודאי בנפש האדם טרם ישיג הענין המבוקש, אף על פי שאין הפעולות האלה גשמיים, כי אם רוחניים, אך צריך שיעשו. והנה פה מצאנו שיצא הנושא המצוייר בכח המצייר ממנו, וינתן אל כח ההתבוננות לעשות בו את שלו, כמו שביארנו. הרי זה חיבור מידות על דרך ההשפעה והקבלה, וזה פשוט. והנה נמצא בסדרי ההנהגה שכל מדרגה תחתונה תסובב מן העליונה ממנה, וגם תצטרך לה, עד שלהשלמת עניני התחתונה עצמה יכנס בדרך נסתר קצת שיעור מה שיכנס מן העליונה עצמה. ונבחין לתחתונה עצמה סיבה קרובה וסיבה רחוקה. וכל זה לרוב דקדוק ההשערה, שהכל משוער בתכלית חכמה עמוקה:

כללו של דבר, חידש האדון ב"ה מיני השפעות משוערות בערך וסדר והדרגה, שמכללות כולם, לפי ענין כל אחד ואחד, ולפי התקשרם זו בזו בכל מיני התקשרות שהם נקשרות, ולפי כל מדרגותיהם - תצא הנהגה שלמה, היא ההנהגה שהאדון ב"ה מנהג את עולמו מיום היבראו עד תכלית השלמתו. ויש לנו להבין בכל אלה מה שתלוי בסדר ההדרגה והערך לפי סידורם, ומה שתלוי בהבחנת ענינם; כי יש מידות והשפעות לפי הנהגת השכר ועונש, הנותן המציאות לטוב ורע; ויש לפי ענין יחוד ממשלתו ית', המשלים כל החסרונות. ובמידות השכר ועונש עצמם יש מהם על פי מידת חסדו, ויש על פי מידת דינו, ויש על פי מידה ממוצעת, וגם כל אלה בכמה דרכים ובכמה מזגי ענינים. יש מיני השפעות לפי ענין החושך של החומריות, שיש בחוקם להחשיך ולעבות הענינים הנולדים בעולם. ויש לפי ענין ההארה הרוחנית והאלקית שבחוקה להגיה החושך ולהאיר לנבראים, ובענין הזה כמה הדרגות נמצאות של בחינות גבוהות זו מזו.. ועל כל אלה הענינים צריך להשקיף מי שירצה להבין. עד מקום שהיד האנושית מגעת בהנהגתו ית'. וצריך לדעת השרשים והענפים, פירוש, מיני ההשפעות האלה וסידוריהם והנולד מהם, בין בבריות ובין במקריהם. וכלל כל הענינים האלה יתבאר לך כשתתישבי על כל מה שביארתי לך עד הנה:

והעיקר מה שהזכרתי לך, שמלבד ידיעת סדר ההנהגה על צד הפעולות הנפעלות בעולם, הוא ידיעת מציאות ערך מעלת הבריות לדקותם ורוחניותם, או לגסותם וגשמיותם, לגבהם ויקרם, או לפחיתותם ושפלותם, שהכל נמשך מכח מיני ההשפעות האלה שחידש האדון ב"ה. שלפי שלמותו היה כל הנברא שוה בתכלית היקר והדקות הנעלה, ואמנם חידש מיני ההשפעות אלו שענינם כל ההדרגות והשינויים הנמצאים בענין זה בבריאה. ונמצא, שכל זה תלוי בהשפעות המחודשות האלה ובסידוריהם. ועוד לפנים אדבר עוד קצת מזה:

ואמנם די עתה במה שהודעתיך לישב אותך על ענין ההנהגה העמוקה במין האחד שבחוקי הנהגת השכר ועונש, דהיינו חוקי ההשפעה. עתה נבוא אל המין השני, שהוא חוקי הקבלה:

פרק קנז

אמרה הנשמה – הנה שמעתי עד כה הקדמות גדולות ומבוררות שישבו אותי ודאי, והוציאוני ממבוכת ספקות רבים שהיו מבלבלים אותי. הנני עתה לשמוע שאר דברי פיך שישלימו לי הישוב על כל המצטרך לי:

פרק קנח

אמר השכל – הנה עד עתה דיברנו מענין השפעתו ית', המולדת בעולם כל המעשים המתחדשים בו. אמנם עתה יש לנו לבאר ענין מציאות התחתונים בכל השינויים המשתנים במציאותם, ובכל החוקים החקוקים במציאותם. והנה גם זאת השפעה מהשפעותיו ית' ודאי, אבל עם כל זה היא מין בפני עצמו. כי שאר ההשפעות הוא מה שהקב"ה משפיע אל הנמצאים, וזאת ענינה מה שהוא במציאות הנמצאים, שגם זה ודאי אינו אלא תלוי במאמר פיו של האל ית', ונמשך גם זה אחר ענין שאר ההשפעות, וכמו שביארנו למעלה, ועוד נדבר מזה בס"ד. אמנם מה שיש לנו להבחין עתה הוא - כי כלל המעשים הנעשים בעולם ממנו ית' הוא ענין אחד, וכלל הימצא הבריות שבהם נעשים המעשים ההם הוא ענין אחר. וכשנחקור על הענין הראשון, נשיג סדרי השפעתו ית'; וכשנחקור על הענין הזה השני, נשיג כל סדרי השתנות מציאות הבריות, לעילוי או לירידה, בכל הפרטים התלויים בזה השורש. ונבאר עתה ענין זה:

הנה כבר אמרתי, גם מציאות הנמצאים אינו אלא תלוי במאמרו ודאי, שאין מציאות לנמצאים אלא מכח שפעו והשגחתו. שאם היה האדון ב"ה מסלק ח"ו שפעו והשגחתו

זאת, כבר כל הנמצאים היו לאין ברגע אחד; אבל כח ממנו נמשך ודאי אל הנמצאים להתקיים. ועל דרך משל נאמר, כמו שהנפש מקיימת את הגוף, שזולתה נפסד ודאי, כך השגחת האדון ב"ה מקיימת כל נמצאיו, שזולתה היו נפסדים; על כן תיארו החכמים השגחת הבורא ית' - נשמה לנשמות. וכבר אמרתי - זה ענין נבחן לבדו, מלבד כל כלל ההשפעות שהוא משפיע לעולם, כי אין הכוונה בהשגחה הזאת אלא למציאות הנמצאים, לא למקרים המתילדים ונפעלים בם. ואמנם מה שיש להבין בענין הזה, הוא רק שינויי עידני הבריות, והתחלף ענינם במציאותם, לעילוי או לירידה, כמו שביארנו, שכל אלה ודאי ענינים תלויים במאמרו ית' לפי החוקים שחקק למציאת הנבראים; כי הרי לא יתעלו הנבראים עילוי יתר על מה שבחוקם, ולא ירדו ירידה יתירה מאשר בחוקם. ונבין עתה מה שיש להבין במציאות הזה, שהרי כל זה ייוחס לכח הזה והשגחה הזאת שממנו ית' למציאות הזה:

הנה עיקר הנבראים הוא האדם, ועיקר האדם - כנסת ישראל. וכבר אמרו ז"ל (ירושלמי שבת סוף פרק ו; ועיין נדרים לב ע"א), מלאכי השרת יושבים מבחוץ וישראל מבפנים, דכתיב (במדבר כג, כג), "כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל". ואמנם צריכים אנו להבחין באדם שתי בחינות הפכיות שיש לו, והוא מה שאמרו ז"ל (ויק"ר יד, א), "זכה, אומרים לו, אתה קדמת לכל מעשי בראשית, לא זכה, אומרים לו, יתוש קדמך". וזה, שאין יש בריה כל כך עלולה לרע כמו האדם, שיש באפשרותו לחטוא ולמרוד ח"ו, ויצר לב האדם רע מנעוריו, מה שאין כן לשום בריה אחרת. אך מצד אחר, כשהוא נתקן ונשלם, הוא המתנשא לכל לראש, ולו מגיע ההתדבק בו ית"ש; וכל שאר הבריות תלויות בו, וכמאמרם ז"ל שזכרנו למעלה. וכן אמרו על ישראל (מגילה טז ע"א) שהם ככוכבי השמים וכעפר הארץ לרום ולעומק. והיינו, כי באמת גזרה החכמה העליונה לעשות מציאות האדם לפי אמתת ענינו נכבד ונעלה מאד, אלא שהשפילו תחילה כדי שישלוט בו הרע הזה, ובזמן שהוא שפל - הוא שפל מכל הנבראים, ששולט בו הרע, שאינו שולט בכל בריה אחרת. אך כשכבר נתקן ונשלם - חוזר לגובה יקר ענינו באמת, ואז הוא נישא ונעלה מן הכל, ועולה למדרגה שאין שום אחד מן הנבראים מגיע לה:

ותראי שכבר תכלית סיבוב הגלגל הסובב והולך, הלא הוא גילוי היחוד העליון, במה שהרע עצמו ישוב להעיד על יחודו ית', בשוב הרע עצמו לטובה, דהיינו ענין (ישעיהו יב, א), "אודך ה' כי אנפת בי", שפירשתי כבר למעלה. והנה אין דבר זה נעשה אלא בכח ההשפלה הזאת שנשפל מציאותו של האדם, שעל ידי כן הנה הרע שולט בו. וכשהוא מתקן את עצמו ומתעלה, אז מחזיר את הרע לטוב, כי היצר הרע עצמו הוא גורם לו

הזכות, ונמצא קלקלתו - תקנתו. כי אם היה תמיד בעילוי, שלא היה הרע שייך בו, גם הוא לא היה מגיע לו תיקון החזרת הרע לטוב, שהוא עיקר שלמות הבריאה:

והנה עשה הקב"ה מציאות האדם גדול לפי האמת, אך לא קבע טובו בו שיהיה תמיד ביקרו, אלא עשאו כלבנה זו שהיא אפלה וצריכה לקבל אורה מן השמש, ואז היא מאירה. כך האדם אינו בכוחו מצד עצמו, אלא ישוכלל בכוחו מצד התדבקו בו ית', שיאיר אליו באור פניו, ואז יהיה מושלם:

והנה כל מגמתו ית' בכל סדרי השפעתו היא לעומת כנסת ישראל, שכל הכוונה אליה תמיד, כענין שנאמר (תהלים מ, ו), "נפלאותיך ומחשבותיך אלינו", ועל כן מקבילים הם ודאי סדרי ההשפעה וסדרי מציאותם של ישראל. ובכל סדר שנסדר בהשפעה, נקבע התדבקות לכנסת ישראל בו ית' לפי הסדר ההוא, כפי העילויים המזומנים לה:

ואמנם צריך שתדעי עיקר גדול בענין העבודה המסורה לאדם, וזה, כי הנה כל הנבראים תלויים בבוראם, ואין להם ענין זולת מה שמושפע בהם ממנו, על כן אינם אדונים בפעולותיהם ומעשיהם, אלא כל מעשיהם בהכרח מצד מה שהם מושפעים ממנו ית'. רק האדם יש לו סגולה זאת פרטית, שיש בידו הבחירה, ויש לו כח לפעול ברצונו בלא הכרח, והוא מה שאמרו ז"ל (ברכות לג ע"ב), "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים". ונמצא, שגם האדם ודאי תלוי בבורא ית' ככל שאר הנבראים, אלא שמצד העבודה ניתן לו מציאות ענין שבו לא יהיה תלוי בבורא ית' כלל, אלא ברצון עצמו; והוא זה שאמרנו, "הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים". והנה הנשמות עצמן טרם רדתן לגוף אינן אלא ככל שאר הנבראים - תלויים בבורא ית', לפי שאין להם שם עבודה בבחירה. רק אחר רדתן לגוף אז ניתן להם הבחירה, ואז בדבר זה הן תלויות בעצמן, ולא בבורא ית"ש. אך בכל דבר אחר ודאי שגם האדם תלוי בו לגמרי, וכמו שאמרו, "הכל בידי שמים":

ותראי כמה כבוד גדול חלק הבורא ב"ה אל הצדיקים שחשבם לשותפים אליו, וכמו שארז"ל (זוהר ח"א, ה ע"א), "עמי אתה" - עימי אתה". כי באמת חלק הניחו להם בתיקונו של עולם ובשכלול הבריאה, וכמו שביארנו לעיל, עד שנמצא תיקון הבריאה, כביכול, מחולק בין הקב"ה והצדיקים, שאינו נשלם אלא בשניהם. והנה, כביכול, כנסת ישראל לבה גס בהקב"ה כאשה לבעלה; וזה מצד היות לה חלק בתיקון העולם עצמו, כמו שביארנו, אשר על כן יש לה פתחון פה לפניו ויכולה להרים ראש, אשר לא "כמאן דאכיל דלאו דיליה דבהית לאסתכולי באפיה" (ירושלמי ערלה פ"א, ה"ג), אלא נהנים מזיו השכינה מתוך שמחה והרמת ראש. מה שאין כן לנשמות טרם בואן בגוף בעולם

הזה, כי לא יהיו אלא כעבד דשקיל ואזיל אחרי אדוניו. והנה הם חלק אלוה ממעל. ודאי, ודבוקות בו ית', אך בבושת מקבל הצדקה, כמו שביארנו:

ומשל נאה המשיל לענין זה הרשב"י זלה"ה, בענין ההתפלל אליו ית'. אמר, שיש מי שהוא כעבד שאינו כל כך חביב לפני המלך, שמאחרי המלך ישא את קולו להתחנן לפניו על דבר מה, והמלך יגזור אומר ויתנו שאלתו, אך לא יסב המלך את פניו אליו ולא יביט בו. ויש עבד שהוא חביב על המלך, ויקבלהו המלך בסבר פנים יפות, ויחזיר פניו אליו, וידבר עמו כל הצורך. הוא הענין האמור במשה וישראל (דברים ה, ד), "פנים בפנים דבר ה'" וגו'; (שמות לג, יא), "ודבר ה' אל משה פנים אל פנים, כאשר ידבר איש אל רעהו"; וכענין הברכה בברכת כהנים (במדבר ו, כה), "יאר ה' פניו אליך"; ובמקום אחר אומר (שמות לג, כג), "וראית את אחורי ופני לא יראו". וכל זה ענין טבעי הוא, ששני ריעים הפונים באהבה זה אל זה מחזירים פניהם זה לזה, וזה מראה הקירוב ביניהם; ושנים שהם מתרחקים - זה הופך פניו לכאן וזה הופך פניו לכאן; כי הפנים מראים תמיד הפניה, והחזרת העורף יראה הריחוק. וכל הדרכים ייוחסו אל ההתדבקות של התחתונים באדון ב"ה, שבהיותם מתוקנים במעלה הראויה להם, הנה יהיו מתדבקים עם האדון ב"ה בהתדבקות גדול וחיבור של אהבה ממש, כביכול, כשני ריעים המחזירים פניהם זה לעומת זה. אך בלא מעלתם זאת, וטרם היותם מוכנים, הנה יהיו נשואים ונסבלים ממנו ודאי, וכמו שביארנו, שעל כל פנים, הנשמות חלק אלוה ממעל הן, ומתאחזות בו תמיד מצד היותו שרשן ומקורן, אך לא בלב גס והרמת ראש, אלא כשנים ההופכים פניהם זה לכאן וזה לכאן, שמראה זה על הריחוק, שכל אחד פונה לעצמו לבד ולא לחבירו, והם נשואים ממנו רק כדבר שאינו כל כך חביב. וכן הם אין להם פנים לפנות ולהביט אליו, והוא אינו מחזיר פניו אליהם. אך כשנתקנו, אז יביטו זה לזה באהבה, כענין שנאמר (שיר השירים ב, יד), "הראיני את מראיך וגו' ומראיך נאוה":

והנה ממוצא דבר תביני, שאף על פי שאין גוף וגויה למעלה ודאי, אמנם יהיו מיני השגחה והשפעה שיקראו בדרך המשל, פנים; ומיני השגחה הנקראים, אחור, וכדברי הכתוב אשר לפנינו, "וראית את אחורי ופני לא יראו". וזה פשוט, שמיני ההשפעה הנקראים פנים, יהיה ענינם כחוק הפנים אשר לאדם, שמראים קירוב ואהבה; ואחור - מיני השגחה והשפעה ענינם כחוק האחור באדם המראה על הריחוק. ובאלה השתי מידות נבחין הקירוב או הריחוק בין ישראל ובינו ית':

[ומה שיש לנו לדעת עוד, שאף על פי שישראל כבר מוכנים הם מצד עצמם להיות לעבודתו ית', וגם הם פועלים בעצמם שלא בהכרח כלל, כמו שביארנו, אמנם כח

העבודה עצמה אינו ניתן להם אלא מידו ית', וזה מה שנתן להם בשעת מתן תורה, ומה שמקיים ומחדש לכל אחד ואחד תמיד. ותראי שזהו ענין ההפרש שבין המצווה ועושה למי שאינו מצווה ועושה, כי האדם המצווה יש כח בידו, מסור ממנו ית', שיתקן במעשיו התיקונים המצטרכים בבריאה, מה שאינו כן שאינו מצווה. וראיה לדבר, הכהונה, שהכהן העובד. מתקן כל העולם, וזר שעבד - חילל, וחייב מיתה; ולא עוד, אלא שהכהן עצמו שעבד בלא בגדים הרי הוא כזר; כי הכל תלוי בכח העליון, הורמנא דמלכא, שביד המצווה לבדו. אמנם לא ינתן הכח הזה אלא למי שהוא מוכן מצד עצמו לקבלו, כי לא ינתן לא לבהמות וגם לא למלאכים, אלא לבני ישראל שכבר הוכנו לזה מתחילה:

ותראי כי זה מה שעשה האדון ב"ה לישראל בהר סיני, שהנה לא נתן להם שם התורה כולה במעמד ההוא, אבל היתה הכנה כוללת לכל עבודת המצוות, כי אז השלים להם תחילה כל העיטורים והמעלות הראויים לאדם העשוי לעבוד את יוצרו, שבתחילה נשפל מעלתו להיות עלול ליצר הרע, כמו שביארנו, ואז נמשל כבהמות נדמה. ובבואם אל הר סיני, נתן להם האדון ב"ה כל היקר המגיע להם להשתלם במציאותם, להיות להם כח להיות משרתים אותו. ואז קירבם אליו באהבה, שהוא ענין (הגדה של פסח), "קרבנו לפני הר סיני", וכך מה שאנו אומרים בכל יום, "וקרבתנו לשמך הגדול" וגו', והדביקנו אליו באהבתו, ואז נתן להם תחילה הכח לשמור כל מצוותיו, ושמעשיהם בעבודתו יעשו הפרי הטוב המצטרך לתיקון הבריאה, והוא מה שכתוב (שמות יט, ו), "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש". ומשם והלאה נשארו ישראל מובדלים מן העמים, ומעוטרים בכח עליון לשמור כל המצוות, לתקן בהם כל הבריאה כולה, וכמו שביארנו. ומתחדש דבר וה תמיד, שאינו נפסק מישראל, אלא כענין שנאמר (דברים כז, ט), "היום הזה נהיית לעם" וגו' - שחייב אדם לראות את עצמו כאילו מקבל תורה מהר סיני (פסיקתא זוטא פ' ואתחנן), כי כל השבח הזה מתחדש לישראל דבר יום ביומו, ודבר בעתו:

ונבאר עתה מציאות השותפות שהזכרנו בין הצדיקים והקב"ה בתיקון הבריאה. וזה, כי הנה המציא האדון ב"ה מציאות החושך המוטבע בתחתונים שבו תלוי מציאות הרע, וגם העברתו והחזרתו לטובה, וכמו שביארנו, והנה הוא ית"ש משפיע לתחתונים רק כפי הכנתם, על כן נוגע לצדיקים להיות הם הולכים ומתקנים מעט מעט את הטבע החשוך הזה, שהרי כפי מה שהם יתקנו בה - כך ישפיע האדון ב"ה השפעות חדשות ומעולות, לערך ההכנה והתיקון הנעשה בטבע התחתונים. על כן הצדיקים מקריבים לפני האדון ב"ה מציאות הכנה חדשה ותיקון חדש בטבע החשוך שזכרנו, והקב"ה יענם בהשפעה מעולה לפי ערך ההכנה ההיא. וראוי לצדיקים להרבות במציאות התחתונים הכנה על

הכנה ותיקון על תיקון, ולעומתם ישפיע האדון ב"ה השפעה על השפעה בתוספת עילוי על עילוי:

והנה אחר חטאו של אדם ירד העולם ירידה רבה, וכמו שביארנו, ונוסף חסרון על חסרון במציאות התחתונים. על כן מה שצריך עתה הוא לתקן החסרונות הנוספים תחילה. ודבר זה הולך ונעשה עד זמן הגאולה, כי זאת היא הכוונה התכליתית בגלויות לתקן מה שנתקלקל, ולהרויח מה שחסרנו, כדי להשיג אחר כך הטוב שיבואנו אחר כך, כמו שהיה ראוי לבוא לאדם הראשון אילו לא חטא, וכמו שביארנו לעיל. ובהשתלם ענין זה - אז ניגאל גאולה שלמה. ונמצא, שאנו צריכים להרחיק הרע מן הגבול שנרחב לו אחר החטא כמו שביארנוג ולהשיב את הטובות שאבדנו. וכפי מה שמתחדש תמיד מענין זה ממעשי הצדיקים בהכנת התחתונים - כך האדון ב"ה משפיע להם:

והנה הקב"ה מחלק מעצם הנהגתו לכנסת ישראל, להיותה. שותפת עמו בהשלמת הבריאה, שיהיה הוא ית' מתקן מצד אחד, והיא מצד אחר, ומיניה ומינה יסתיים התיקון השלם. ובבחינה זאת אמרו ז"ל במדרש (שהש"ר ה, ב; וילק"ש שם), "יונתי תמתי" - תאומתי". ומצינו בכתוב ענין התחבר ההשפעה והקבלה להשלמת הנמצאות, שאמר (ישעיהו מח, יג), "אף ידי יסדה ארץ, וימיני טפחה שמים, קורא אני אליהם יעמדו יחד", שהשמים משפיעים והארץ מקבלת, ואף על פי כן שניהם שקולים. זה כזה, מצד השתלם המציאות מבין שניהם. על כן. אמרו במדרש הנ"ל (ילק"ש שם), "ואף על פי כן לא אני גדול ממנה, ולא היא גדולה ממני". ואמנם יחס עניני ההשפעה לימין, לפי שהיא השולטת, והצורך והקבלה לשמאל, שהיא השפלה מן הימין:

והנה שמעת כבר איך כל עניני התחתונים תלויים הם במאמר, ועל כן שורש כל הענינים האלה הוא מציאות כח עליון המחזיקם בכל מצביהם. ועניני הכח הזה משתוים ומתיחסים עם עניני השפעותיו ית' בכל סידוריהם, וכמו שביארתי לך למעלה בביאור הפסוק (שמות לג, כג), "וראית את אחורי ופני לא יראו", כי מיני השפעות הם שבהם ישוער הקירוב או הריחוק בין ישראל לאביהם שבשמים, ולפי התיחס והשתוות כח התחתונים עם מיני השפעותיו ית', יתחלף מצב התחתונים בכל ענייניהם, שכבר הודעתיך איך כולם קשר אחד, ענפי נוף אחד לבד:

פרק קנט

אמרה הנשמה – ודאי טעמא דמסתבר הוא זה, שבמהות התחתונים המתחלף ממצב למצב יהיו דברים בגו, והיינו איזה מקור שמתחלף, שלפי שנותו את טעמו ישתנו התולדות הנראות בתחתונים, וישתוה התחלפו להתחלף מיני ההשפעה:

פרק קס

אמר השכל – עוד יש לנו מקום הבחנה במה שבין הכח הזה לתחתונים עצמם; פירוש, כי הנה האדם בנוי מגוף ונשמה, וידענו שכל תנועות הגוף נולדות מן הנשמה. אמנם יש לנו לדעת גם כן איך מתישבת הנשמה בגוף עצמו, ואיך פועלת בו להוליד התנועות ההם בגוף, כך יש לנו עוד לדעת עניני הכח של התחתונים עם התחתונים עצמם:

ואודיעך ענין עמוק בזה, והוא, כי הכבוד העליון הוא השורה בכל מקום, והוא המחיה את כל הנמצאות, והעיד הכתוב (נחמיה ט, ו), "ואתה מחיה את כולם", ועל כן נאמר (ישעיהו ו, ג), "מלא כל הארץ כבודו". ואמנם, העוונות של בני האדם מרחיקים הכבוד מן התחתונים, והוא ענין שנאמר(ישעיהו נט, ב) "כי אם עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלוקיכם". ולהפך, הזכיות משכינים הכבוד בתחתונים, והוא ענין (שמות כה, ח) "ושכנתי בתוכם". והנה, הכבוד עצמו מתעלה ומתרומם בהיותו שוכן בתחתונים. וכבר אמרו ז"ל (יומא לח. וסוף פרקי אבות), "כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא בראו אלא לכבודו". ובגלות נאמר (איכה א, ו), "וילכו בלא כח לפני רודף", לפי שהיה הכח העליון רחוק מהם, וכענין (במדבר יד, ט)"סר צלם מעליהם". ובהגאל ישראל נאמר (ישעיהו ס, א), "וכבוד ה' עליך זרח", ואז הכבוד עצמו יתרומם, וזה פשוט:

ותדעי שענין זה מצטרך מאוד לענין המלאכים ופעולותיהם, כי הנה רצה האדון ב"ה לעשות מעשיו על ידי משרתים, הלא הם מלאכיו הקדושים; ועל כן רצה ושיכן שכינתו על המלאכים האלה, הם הם שלוחיו המוציאים כל גזירותיו לפועל; ואדנותו בהם תמיד כמו שאמרו ז"ל (יל"ש ח"ב, תשצז) "ה' בם" - אדנותו בהם". ואמרו (תנחומא משפטים יח) "שמו של הקב"ה משותף עם כל מלאך ומלאך". והנה, זה הכבוד עומד על כל הצבאות, ומתדבק עליהם תמיד, אך בערך המלאך וחשיבותו, כי גם בהם נמנו המדרגות איש לפי ערכו:

ותדעי עוד, שאף על פי שהכבוד בכל מקום, אמנם מתגלה במקום אחד יותר ממקום אחר, והוא מקום מיוחד לו ששם ידרשוהו הרוצים לידבק בו, והוא ענין (דברים יב, ה), "לשכנו תדרשו ובאת שמה", וכתיב (שמות לד, כג), "יראה כל זכורך את פני האדון ה'

אלהי ישראל". וכמה סדרים ומערכות יצטרכו לענין זה בהדרגה רבה, עד שיגיע לידבק בקדושתו זאת ית'. ועל ענין זה עומד כל תבנית המשכן והמקדש, מקום לפנים ממקום, עד לפני ולפנים ששם הכבוד שורה לידרש ולימצא למבקשים להידבק בו. וכן יש מקדש למעלה מכוון למקדש של מטה (תנחומא ופס"ז משפטים יח). והנה כל צבא מעלה מעלים שבחו של הכבוד הזה, ואומרים (ישעיהו ו, ג), "מלא כל הארץ כבודו", (יחזקאל ב, יב), "ברוך כבוד ה' ממקומו", כי הוא לבדו כח כל הנמצאים, כמו שביארנו. וכן נאמר (תהלים קד, לא) "יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו", כי הכבוד מתעלה משבח מעשיו ית'. ולכך ארז"ל (חולין ס ע"א), "פסוק זה - שר העולם אמרו":

ואמנם עילויו של הכבוד נעשה מכח כל הנמצאות כולם למיניהם, כל אחד לפי הפעולה המיוחדת לו. וזאת היתה כוונתו של הכהן בעשותו עבודת הקרבנות, בפרט בקרבן התמיד, שנאמר בו (במדבר כח, ב) "את קרבני לחמי", שהוא מה שמקריבים לפניו ית' בכל יום ויום לתועלת כל הנמצאות כולם; והיה מכוון בו להעלות כבודו של מקום ב"ה מקיבוץ כל המינים שבנמצאות, כל אחד לפי מה שנוגע לו. וזאת היתה חכמה גדולה שהיו הכהנים צריכים להתחכם בה, להיות נגשים אל ה' ית' בעד כל ישראל, ושתהיה עבודתם רצויה באמת. ועל כן נאמר (מלאכי ב, ז), "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו" וגו'. והיו מכוונים לקשר כל הנבראים בבורא, ויודעים מה שצריך להשלמת ענין זה, ומכוונים בכל הפרטים המצטרכים, שהם סדרי העבודה בכל עניני הקרבן, וכזריקת הדם, וכהקטרת הקטורת, כולם עשויים לסתרים עמוקים להשלמת כל הנמצאות בהדבקם בבורא ית"ש. וביאור זה הדבר מרחיק והולך מאוד, אך אין כאן מקומו. ואמנם הכוונה הכללית הוא לקשר כל הנמצאים, התחתונים והעליונים שעל גביהם, כולם בכבוד העליון, שנאמר בו (ירמיהו כג, כד) "הלא את השמים ואת הארץ אני מלא", וזה באותם הסדרים המתוקנים לזה. וזה בבחינת עבדים המתקבצים תחת צל אדוניהם.

אמנם עוד לצדיקים ענין פרטי בבחינת העבודה המסורה בידם, כמו שביארנו, שהוא לגמור תיקון הבריאה עצמה, כמו שהודעתיך, בהזמינם בכל יום תיקון חדש במה שנוגע להם, כדי שישפיע לעומתם האדון ב"ה שפע ברכה כנגד התעוררותם והזמנתם:

והנה כבר שמעת שכל החסרונות שבבריאה הם תולדות העלם שלמותו ויחודו ית'. כי אמנם יחודו בהיותו שולט - פעולתו היא לתקן הבריאה תיקון שלם, ולהעביר כל מונע שמבדיל בין הנבראים והבורא ית', כמו שאמרנו בענין הכתוב (ישעיהו נט, ב) "כי אם עונותיכם היו מבדילים" וגו'. והנה בהיות הצדיקים עובדים העבודה הזאת, יתעורר

היחוד העליון, ויגלה קצת גילוי ממנו כפי הכנת העבודה ההיא, עד שיהיה נוסף תיקון בבריאה כולה כערך העבודה ההיא; שאין לך עבודה שאין מוספת תיקון בעולם מצד גילוי מיחודו ית', שהוא המעביר מה שמפריד בין הנבראים ובין הבורא ית', ומדביק הנבראים אל הכבוד העליון. ויתדבק מציאות התחתונים עם קדושתו ית' בכל הדרכים שסידר להיות מאציל מקדושתו עליהם, הם הם מיני השפעותיו שהם כל מיני הברכה שהוא ית' מברך את נמצאיו:

והנה, בתחילה יתחזק התדבקות הנשמות בקדושתו ית', כחלק המתדבק בכל שלו, שהוא ענין שהמשיל הכתוב (דברים לב, ט), "כי חלק - ה' עמו"; והוא הענין המבואר בתחילת שיר השירים (א, ב), "ישקני מנשיקות פיהו", שהוא מראה עוצם ההתדבקות. והיינו שזה מין התדבקות חזק שיוכל להעשות בין הקב"ה וכנסת ישראל, שבדוגמא לזה הנשיקה באדם. ומתוך עוצם ההתדבקות ישפיע הקב"ה לכנסת ישראל ולכל כללות נמצאיו שפע של קדושה, דהיינו שפע אלקי ורוחני, ושפע של ברכה, שהוא שפע להצלחות אפילו בעולם הזה. והנה בהיות מתדבקים התחתונים בו ית' בדבקות אהבה, יעורר הקב"ה האהבה בינו וביניהם, וירצה בעבודתם, כענין שתיקנו ז"ל, "הבוחר בעמו ישראל באהבה", "רצה ה' אלקינו בעמך ישראל ובתפלתם". כי מצד הרצון הזה הוא היות עבודתם מועלת לתיקון הבריאה, וכמו שביארנו זה למעלה כבר, כי רק כח הציווי והרצון העליון הוא שעושה למעשה המצוות להיות מועיל ומתקן. ומכח הרצון הזה הנה תועיל העבודה למה שתועיל, ויושפע שפע הברכה בכל הדרכים המתוקנים לדבר הזה, ותתחדש הברכה בכלל התחתונים, ואחר כך יגיע אל האישים כל אחד כראוי לו. אלה הם דרכיו ית', ישרים דרכי ה', להתנהג עם התחתונים להנאתם ולטובתם. ומי שיעמיק בהם ימצא טוב טעם ודעת, העמק הגבה בכל התורה ומצוותיה, אחת מהנה לא נעדרה:

והנה עוד ענין עיקרי אודיעך, והוא שיש לכנסת ישראל שורש של קדושה, שהיא כללית לכל האומה הקדושה מצד היותם ישראל, ואפילו לרעים שבהם, שהרי ארז"ל (סנהדרין מד ע"א), "אף על פי שחטא - ישראל הוא". ואף על פי שדבר זה מושרש בענינים גבוהים מאוד בהיות ישראל משתלשלים ממנו ית', כמו שאמר הכתוב (איכה ג, כד), "חלקי ה' אמרה נפשי על כן אוחיל לו", אף על פי כן הנהגת העולמות הרבה והרחבה מאוד בכל סדרי הנמצאות לטוב או למוטב אינה תלויה בזה, אלא בענין המעשים של בני האדם, לדון כל אחד לפי מעשיו. ונמצא שיש מציאות לכנסת ישראל - מציאות כללי שאין לו תולדות הרבה וענפים רבים, אבל הוא מציאות שאינו כל כך עיקרי, אף על

פי שהוא גבוה הרבה. ועוד יש מציאותה העיקרי, שהוא מציאותה לפי ענין העבודה שבידה, שתלויים בה כל עניני ההנהגה הגדולה והעמוקה:

ועוד צריך שתדעי, כי ענין היום והשבוע הוא סיבוב אחד שהולך וסובב, וכמו שנבאר לקמן בס"ד. והנה עיקר השבוע הוא השבת, ושאר השבוע אינו אלא השלמת מה שתלוי בשבת עצמו. והנה יתחדש שפע בשבת, ובשאר ימי השבוע יוציא השפע ההוא תולדותיו למה שצריך לכל הנמצאות דבר יום ביומו, לפי שיעורו וסדרי הסיבוב. ועיקר היום הוא הבוקר, ושאר זמניו - השלמת ענין,המתחדש בבוקר. ואמנם ההשפעה העיקרית ימשיכוה התחתונים לפי בחינתם העיקרית, ושאר עניני ההשפעה הבלתי ראשוניים ימשכו לפי ענין התחתונים הבלתי עיקרי; וזה פשוט, כי הכל הולך בהקבלה והשוואה, ההשפעה עם מקבליה, והפעולות עם הנפעלים:

והנה תביני שהאדון ב"ה, המרומם ונשגב ובלתי מושג כלל, הנה חידש מיני קדושות המתאצלות ממנו ית' אל התחתונים. ואפילו קדושה זאת אין ענינה כענין קדושתו העצמית הנעלמת ובלתי מושגת, אלא היא ענין משתוה אל הכנת מקבליה. ואף בזאת תיפול ההדרגה, כי יוכל להימצא קדושה גדולה מקדושה, ויש קדשים קלים, ויש קדשי קדשים, וזה פשוט. והנה האדון ב"ה הולך ומחדש תמיד תיקונים חדשים בכללות הבריאה לפי התעוררות התחתונים, כמו שביארנו. ובכל תיקון יצטרכו כל התנאים הצריכים להשלמתו ולהשלמת כל התולדות הצריכות להיולד ממנו, וכל זה נעשה בהתדבק הנבראים בו. ואמנם לחידוש אחד מן התיקונים העקריים יצטרך התדבקות הנבראים, והעיקר - כנסת ישראל, בבחינת עיקריות מציאותם, בבחינתם הנכבדת יותר שכל הנמצאות תלויות בה, ואז ימשיכו ממנו שפע גדול ועיקרי המצטרך לתיקון ההוא המתחדש בם. אך להשלמת עניני התיקון ההוא, לא יצטרך התדבקות כי אם בבחינותיהם משתוות לערך התנאים ההם הנשלמים בו, וזה פשוט לפי טעם ההקבלה והדרגה:

וכל אלה הדברים היו צריכים לדעת הכהנים המקריבים את קרבן ה', תמידין כסדרם ומוספין כהלכתן, לפי חילוקי הזמנים, וכמו שביארנו, לדעת התדבקות הנבראים באיזה מדרגה ממדרגות ההתדבקות הזה יהיה, ואיזה גילוי מן הרצון העליון יתגלה לגביהם, ואיזה שפע ימשך להם, הכל לפי הזמן וצורך השעה:

ועד כה עזרני ה' לבאר לך מה שאת צריכה לו בענין הנהגת השכר ועונש, עתה נבוא לבאר ההנהגה השנית שזכרנו, שהיא ההנהגה המסותרת ההולכת אל התכלית של השלמות הכללי, ופה יתבאר ענין, "הכל תלוי במזל", שהזכירו רז"ל (זהר נשא קלד ע"א):

פרק קסא

אמרה הנשמה – הזכרת לי דבר שאני תאבה להבנתו הרבה, כי הוא מן הענינים המתקשים עלי יותר, על כן מתאוה אני מאוד לדעת ישובו:

פרק קסב

אמר השכל – אבל כאן נמצא ענין, "צדיק וטוב לו, צדיק ורע לו", שאינו ניתן להיודע:

פרק קסג

אמרה הנשמה – ואם כן, למה העירותני עליו, הואיל ואינך יכול לפרשו?

פרק קסד

אמר השכל – תחום יש לדבר עד היכן נבין, אחר כן נחדל לחקור. והנה אודיעך מה שדי לנו להתישב בדבר בראותנו יושר ענינו, ומה שלא ניתן להיודע - לא נבקש. אבל תראי, כי מה שאינו ניתן להשיג אינו מבלבל כלל האמונה, ולא מערבב הדעות. כי הנה בעיניך תראי שאינו אלא תוספת ידיעה בלתי מוכרחת לנו. אך הבירור המצטרך לישוב הלב ולבירור האמונה - יש ויש לנו. ולא עשה ה' אלקים דבר שישתבשו בו בני האדם באמונה, שלא ימצאו ישובו, ועל כן נאמר (דברים ד, לט), "וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלקים" וגו':

פרק קסה

אמרה הנשמה – אם כן, אמור מה שתדע היות לי צורך בו:

פרק קסו

אמר השכל – הנה כיון ששם האדון ב"ה הנהגת השכר ועונש, מעתה יגיע לכל אדם כפי מעשיו - טוב לטובים ורע לרעים. אמנם העצה העמוקה של האדון ב"ה הוא לגלגל הדברים באופן שלא תהיה ההנהגה אלא לטוב, ולא יהיה מציאות רע כלל בעולם, וזה נקרא תיקון ההנהגה עצמה וזיכוכה. ואמנם כדי לעשות התיקוג הכללי הזה, יצטרך להתנהג על פי שורש הענין של מציאות הטוב ורע, כי הרוצה לרפאות חולי רפואה שלמה צריך שישרש אחר הסיבה, ואז יסור המסובב. כן הדבר הזה, כדי לעשות שההנהגה לא תהיה אלא לטובה, ולא שיהיה בה מציאות רע, צריך לדעת הסיבה

הגורמת הימצא עתה הרע בהנהגה, ועל פי הסיבה ההיא יצטרך לגלגל הדברים באופן שיצא הפרי הזה - שלא יהיה עוד בהנהגה הרע. וזה פשוט, כי אין הקב"ה רוצה להנחם, כאדם המתחרט ממעשיו הראשונים, ולעזוב דרך אחד בעבור דרך אחר, אלא על פי המונח הראשון עצמו יגלגל הדברים לבוא אל השלמות שהוא רוצה:

ואמנם שורש הימצא הרע בהנהגה - כבר פירשנוהו שהוא מטעם גילוי יחודו ית', שצריך לגלות הרע ולהניחו לעשות כל מה שבחוקו, להראות אחר כך יחוד שליטתו ית' בהחזירו אותו לטוב. ומטעם הזה, כל עוד שיתעלם ויסתיר פניו האדון ב"ה, ויניח לרע להתגבר עד הגבול האחרון שאפשר לו להתגבר, דהיינו עד חורבן העולם, ולא עד בכלל, הנה זה יהיה טעם יותר להיגלות ולהיראות אחר כך אמיתת יחודו ית', בתקנו את הקלקולים ההמה בכח שליטתו, והאור ניכר מתוך החושך, וכמו שביארנו לעיל כבר. על כן ברצות האדון ב"ה לקבוע תנהגת העולם לטובה, צריך שיסדר הנהגתו על פי הענין הזה השרשי של גילוי היחוד שזכרנו, שממנו נולד הימצא עתה הטוב ורע:

ואמנם השכר ועונש אינו תגבורת הרע, כי על כל פנים אין רע אלא לרעים, ועוזבי ה' יכלו, אבל אשר ידרשוהו - ידרש להם. אך תגבורת הרע הוא היות הקב"ה מסתיר פניו לגמרי מעולמו, שנאמר בו (משלי א, כח), "אז יקראוננני ולא אענה"; (ישעיהו נט, טו), "ותהי האמת נעדרת וסר מרע משתולל", זה יקרא הסתר הגמור העשוי רק כדי לגלות אחר כך תיקון שלם, וכמו שאמר הכתוב (ישעיהו נט, טז), "ותושע לו זרועו וצדקתו היא סטכתהו". והיינו, כי לפי הסדר והנהגה הזאת אין משגיחין על הזכות או החובה, אלא ההנהגה נוהגת לפי סדריה, דהיינו, להניח תגבורת לרע כדי להראות אחר כך שליטת הטוב. וכל זמן תגבורת הרע, הנה גם הטובים יצטרכו לעמוד תחת עוני הרע, לא מפני שהדין כך, אלא שהשעה צריכה לכך. כי על כל פנים, אחר כך יקבלו שכר שלם כשיחזור הטוב ויגלה וישלוט, כפי הרעה שסבלו מתחילה, כמו שכתוב (תהלים צ, טו), "שמחנו כימות עניתנו" וגו'. אך כל זמן תגבורת הרע לא יועיל זכותם להנצל ממנו, וכענין הכתוב (עמוס ה, יג), "לכן המשכיל בעת ההיא ידום כי עת רעה היא". ולא עוד, אלא שבהיות מטבע הרע כל קלקול והשחתת סדר, על כן לא די שלא יועיל הזכות לצדיקים להנצל מן הרעה, אלא שאדרבא, אנשי רע יצליחו, והשעה תשחק להם, והישרים מעונים ונדכאים, וכמו שאמרו (סוטה מט ע"א), "בעקבות משיחא חוצפא יסגי וכו' חכמת סופרים תסרח" וכו'. והכתוב עצמו (ישעיהו נט, טו), "ותהי האמת נעדרת וסר מרע משתולל" וגו':

נמצא, שאם האדון ב"ה רוצה לנהג העולם לפי הנהגת היחוד - להכיר האור מתוך החושך ולעשות שהרע עצמו יחזור לטוב, הנה יצטרך לתת תגבורת לרע בלא השקיף אל

זכות הצדיקים; אדרבא, אז נבנו עושי רשעה, והצדיקים - נשפל ראשם לעפר. ואחר זה יגלה ממשלתו, ופרי הגילוי יהיה להחזיר הרע עצמו לטוב, ולא יהיה עוד רע אלא טוב בעולם, ואז יקבלו הצדיקים שכרם, ולא קודם לכן. אך אם הוא מנהג לפי השכר ועונש, אז לא יהיה אלא טוב לטובים ורע לרעים, אמנם אין כאן מה שיגרום תיקון גמור להנהגה שיבטל מציאות הרע, כי למה יבטל וכבר איננו אלא לרעים, והרי הוא מוגבל בתחומו שלא לעשות כטבעו הרע אלא כמשפט הראוי. ולפי שהקב"ה רוצה באמת תיקון הגמור של העולם וביטול הרע לגמרי, על כן הוא רוצה ללכת עם הצדיקים בדרך הנהגת היחוד שזכרנו, שלא יועיל להם צדקתם להצילם מיסורי העוה"ז. וזה לא מטעם השכר ועונש ודאי, אלא כדי שיתוקן על ידם התיקון השלם. וזה טוב להם ודאי, שאז יקבלו שכר יותר גדול ממה שהיה להם לקבל לפי זכותם גרידא. אמנם טוב גם לעולם, כי אם לפי השכר ועונש היה מתנהג עמהם, לא היה יוצא פרי ממעשיהם הטובים אלא שכר מעשיהם, אך לא העברת הרע מן העולם. אך כיון שמה שהם סובלים אינו מטעם מעשיהם אלא מטעם סדר ההנהגה, על גן גם התועלת לא יהיה פרטי להם לתת להם שכר, אלא כללי להנהגה, לגלות בזכותם היחוד העליון, ויבטל הרע מן ההנהגה עצמה:

ותראי איך נוסף עוד תועלת בזה - שאפילו גילוי הממשלה העליונה יהיה בזכות ולא בצדקה לגמרי. כי אף על פי שהוא בצדקה לגבי שאר בני האדם, אך לגבי הצדיקים הוא בזכות, ומטובם יטיב לעולם כולו, ונמצא כלל כנסת ישראל זוכה:

פרק קסז

אמרה הנשמה – אמנם לפי הדרך הזה היה ראוי שכל הצדיקים לא יהיו אלא מיוסרים, והרי המציאות אינו כן.לפי טעמי הנהגתו הנעלמים יש תיקונים לקראת התכלית ע"י ריבוי השפע ויש ע"י מיעוט השפע:

פרק קסח

אמר השכל – יש לדבר הזה שורש עמוק מאוד. וזה, כי הנה האדון ב"ה עשה את הרע באותה התכונה שעשאו, ובאותם הגבולים שרצה אותו. והנה הוא מגלגל גלגולים להעבירו מן הבריאה לגמרי, וכמו שביארנו. אמנם צריך שיגלגל גלגולים אלה לפי הענין של הרע, ולפי הסדרים שעשה אותו, וזה פשוט. והנה אחר שעשה האדון ב"ה את הבריאה הזאת חסרת השלמות, הוא מגלגל גלגולים אלה להשלים אותה בהעביר חסרונותיה, והוא ית' לבדו יודע שורש כל הענינים שרצה לעשות, וטעמי כל גזירותיו

הנעלמים מבריותיו, כי אין הבריות יודעות אלא מן הגזירות של הרצון העליון והלאה, אך למעלה מזה, פירוש, טעמי הגזירות האלה, באמת לא נמסרו לבריות כלל, והם החקירות האסורות לנו, כי הדברים מושרשים ברוממות הרצון הרוצה אותם, מה שאי אפשר לנו להשיג. והנה הוא ית"ש יודע שלהשלים הבריאה הזאת צריכים שני דברים, הגברת ההארה, דהיינו הגברת ההשפעה וריבויה, והעלמה ומיעוטה. כי יש ענינים שנתקנים בריבוי ההארה וההשפעה, ויש ענינים שנתקנים אדרבא בהעלם ומיעוט, בהניח לרע התגבורת הגדול, כמו שביארנו:

ודבר זה יראה בבירור למי שישים לב אל כל הנולד בעולם, שימצא שלא יולד דבר, לא לטובה ולא לרעה, שלא ימשך ממנו תועלת וטוב לעולם. וכבר אמרו (ברכות ס ע"א), כל מאי דעבדין מן שמיא לטב. אפס כי הרבה דרכים למקום, אלה מיימינים ואלה משמאילים, ואין הדברים האלה תלויים במעשה ובזכות, אלא בתכונת הבריאה ומהותה. והוא ית' שיודע לבדו מהות הבריאה באמת - יודע גם המצטרך לה. רק זאת ידענו, שיש ענין זה במהות הבריאה שלהשלמתה צריך הריבוי והמיעוט. והוא ענין הכ"ח עתים המוזכרים בספר קהלת (פרק ג), שכנגדם עד בשחק - הלבנה, המתמלאת ומתמעטת להיות דוגמא לענין הזה. ויש בזה הענין ידיעות עמוקות לחכמים בהבנת דרכי הלבנה והליכותיה, והתחברה עם השמש בכל מקריה, שהם דוגמא ממש לכל הענינים הכלליים של ההנהגה הסובבת להשלים הבריאה לפי התכונה הזאת שיש בה, כמו שביארנו, שצריך להשלמת ענינה הריבוי והמיעוט, אשר על כן המשילו כנסת ישראל ללבנה, ואמרו (סנהדרין מב ע"א), "שהם עתידים להתחדש כמותה". והפרטים בענין זה רבים ועמוקים. אך כלל הענין הוא, שהגלגל הסובב על ישראל וכללות הנבראים להשלים תיקונם מצד תכונת הבריאה, לא מצד המעשה של התחתונים - כלל עניניו מתראים בלבנה הזאת וכל הנבחן בה:

ואמנם כלל תיקון הבריאה חילק אותו האדון ב"ה בין כל הנשמות אשר עשה לעבדו, לפי מה שידע היות הגון לכל אחד מהן לפי הענין שברא אותו, שהוא דבר נעלם מאוד מאוד, ולא הושג משום נביא וחוזה, כי כל זה נכלל בטעמי הגזירות שזכרנו, שהם נעלמים מן הנבראים, ולא יוודעו לנו אלא התולדות. ונמצא, שיש אדם שיגיע לו מצד שורש ענינו להיות מושפע בריבוי ההשפעה, שהוא אחד מן הדרכים שבהם נשלמת הבריאה כמו שביארנו, ויש אדם שיגיע לו מצד שורש ענינו להיות מושפע במיעוט ההשפעה, שהוא הדרך השני המצטרך להשלמת הבריאה. ואין כאן מצד מעשי בני האדם ההם, אלא מצד

מה שמגיע להם לפי מה שחילק האדון ב"ה תיקון הבריאה בין הנבראים, כי זה תיקון לה וזה תיקון לה, כל אחד לפי דרכו:
ואמנם המשפט לאלקים הוא, לתת אחר כך שכר טוב לצדיקים, שהיו צדיקים והגיע להם מצד דרכי ההנהגה העליונה להיות מעונים ומיוסרים מצד העינוי שהיה להם בעולם הזה, וכנגד כל מעשיהם הטובים. ואמנם לכלל ההנהגה הזאת שאינה פונה אל הזכות והחובה, אלא פנייתה למה שמצטרך להשלמת הבריאה לפי מהותה, קראוה החכמים ז"ל, "מזל", יען אין ענינה אלא גזירה, ואינה תלויה בבחירת האדם ובזכותו. אמנם כבר אמרתי, אין דבר זה נוהג אלא בעולם הזה, אך בעולם הבא אין שם אלא שכר המעשים, מידה כנגד מידה, אפילו שכר דיבור נאה:

פרק קסט

אמרה הנשמה – אמנם אם כן נגזר אומר שאין שכר ועונש בעולם הזה כלל, אלא בעולם הבא?

פרק קע

עיקר אותנטיא שלו לא היה ראוי להיות בימי דוד, אלא בימי שאול, אלא על ידי שהיה שאול גרופית של שקמה גלגלו הקב"ה והביאו בימי דוד". וכן אמרו (ב"ר נה, ב), "הפשתני הזה כשהוא בודק פשתנו אינו בודק אלא" וכו'. הרי לפניך שלא תמיד ישתמש האדון ב"ה מן הנהגת המזל הזה, אלא בזמן שהוא יודע שטוב להשתמש בה. כי הנה האדון ב"ה הכין סדרים עמוקים בהשלמת הבריאה, כמו שביארנו, ושם לו שני דרכים, דרך השכר ועונש ודרך המזל, והוא הבוחר, ומשתמש פעם מן הדרך האחד ופעם מן הדרך האחר, מה שהוא יודע היותו יותר טוב לעולמו. אמנם בהשתמשו מן הדרך השכר ועונש - יהיו כל הענינים הנולדים לפי סדרי השכר ועונש בחוקותיהם; ובהשתמשו מדרך המזל - יהיו הענינים. הנולדים לפי סדר הנהגת המזל ותכונת הבריאה, כמו שביארנו:
והנה גם זה יוליד לצדיקים זכות יותר, כי אלמלי תמיד היה האדון ב"ה מענה את הצדיקים לבד - היה נסיון, אך לא כל כך גדול, כי על כל פנים היו מתנחמים לדעת שהם ודאי צדיקים, כיון שהם מעונים; וכל בן שכל היה בוחר באלה היסורים, שודאי אינם אלא יסורי הצדיקים, כי הרשעים אינם מיוסרים. אמנם רצה האדון ב"ה שיהיה מקום נסיון יותר גדול, שלא יוכלו בני האדם להבין בבירור מה שהקב"ה עושה בעולם עם כל

איש ואיש. אבל מה שיראה לכאורה - הוא היות "הכל כאשר לכל, מקרה אחד לצדיק ולרשע" (קהלת ט, ב). ועניין זה ביארוהו במדרש ז"ל (ילק"ש קהלת תתקפט, וע"ש בסי' הקודם לו), שלמה מביט בכל הדורות ורואה דברים שמגיעים לרשעים מגיעים לצדיקים" וכו'. פירוש, כי יראה הקב"ה שמקרה אחד שיוולד לרשע שיהיה, עובר אחת מן העבירות בפרט, ויהיה העונש ההוא מתיחס לעבירה ההיא, יוולד גם כן לצדיקים שיהיו ממש נזהרים עד מאוד באותה העבירה עצמה; והיינו, אברהם ונמרוד, וכל האחרים המוזכרים במדרש שם, שהמעשה מוכיח האמת הזאת שפך הוא ודאי. והנה זה עשוי כדי לתת שכר טוב יותר לצדיקים המתחזקים באמונתם, והוא מה שאמר הכתוב (חבקוק ב, ד), "וצדיק באמונתו יחיה". כי אי אפשר לשום אדם לעמוד על בורים של הדברים שהקב"ה עושה עמו, כי הוא ית' מתנהג פעם בדרך השכר ועונש ופעם בדרך המזל, כמו שביארנו. וכל דבר שיתחדש על האדם, הנה אין שם מי שישפוט אם מן השכר ועונש הוא, וכפי מעשיו, אם מן המזל הגוזר עליו; ויש בכל דבר ודבר פנים לכאן ולכאן, עד שהלב סוער מאוד ברוב מחשבותיו ושרעפיו בקרבו. אבל מי שהוא נאמן לה', צריך שיתקע יתד אמונתו חזק בל ימוט, לדעת שכל מעשה ה', יהיה באיזה דרך שיהיה, ישר ונאמן הוא ודאי, ואין עולה ח"ו, ולא כרשעים שהיו אומרים, לא יתכן דרך ה'; אלא על משמרתו יעמוד לעבוד את בוראו בעבודה תמה, בהשואה אחת בכל מידה ומידה שהוא מודד לו, ואז יקרא תמים ממש:

כללו של דבר - שני דרכים הם, דרך השכר ועונש ודרך המזל; והאדון ב"ה משתמש מהם לפי מה שהוא יודע היותו טוב לעולמו:

ובמדרשו של רשב"י נמצא מאמר אחד, שאף על פי שענינו עמוק בסתרי המידות, אבל שטחיותו נראה זר מאוד למי שלא ידע הקדמות אלה שהודעתיך. וז"ל המאמר (תיקוני זוהר, תיקון ע), "ובזמנא דאסתלק הוי"ה מכרסיא דדין ומכרסיא דרחמי, לית תמן לא אגרא ולא עונשא", כי נראה כאילו ח"ו אין שכר ועונש. אמנם הכוונה האמיתית היא להודיענו שיש זמן שאין האדון ב"ה מנהג העולם בהנהגת השכר ועונש, אלא בהנהגת המזל, וכמו שביארנו, שהטוב והרע נמשך ובא לפי עניני ההנהגה לצורך התיקון הכללי. אך ודאי שהשכר ועונש יהיה לעולם הבא, לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו. אמנם הודיענו, שבזמן תוקף עקבות משיחא, לא יקשה עלינו אם הצדיקים נשפלים השפלה גדולה, ואם בני האדם צועקים ולא נענים, וכל שאר הדברים הרעים שאמרו רז"ל (סוטה מט ע"ב), "בעקבות משיחא חוצפא יסגי", כי כל זה נולד לפי שאין הצדיקים יכולים

אפילו בזכותם לתקן הקלקולים ההם, כי השעה גורמת כך, וכדי להוליד מזה התיקון השלם שיהיה אחר כך בגילוי יחודו ית', וכמו שביארנו:

ואמנם צריך שתדעי הקדמה, צריכה לנו הרבה לישוב ספיקות רבים. והוא, כי אפילו בזמן שהאדון ב"ה רוצה לנהג את עולמו בהנהגת המזל שזכרנו, הנה הוא מחזיר ומסבב הדברים, שאפילו מה שצריך לבוא לפי המזל - יגיע מתוך דרכי הנהגת השכר ועונש. וכענין זה מצאנו יסורין של רבי, שאמרו ז"ל (ב"מ פה ע"א), "על ידי מעשה באו ועל ידי מעשה הלכו". ובאמת לא היו היסורין ההם אלא מיסורי הצדיקים, אבל כך היא המידה, שהקב"ה מרכיב שתי ההנהגות אלה ביחד, ואף גזירות המזל לא יבואו אלא על ידי ענין מה המתיחס אל השכר ועונש שיוכלו ליתלות בו, שהרי אגביו יתגלגל כל הצריך להתגלגל, אף על פי שבעצמו לא יהיה אלא דבר קטון:

כללו של דבר שורש ההנהגה באמת הוא ענין התיקון הכללי של כל הנמצאות, הסובב על קוטבי תכונת הנמצאות עצמם, לפי מה שעשאם הבורא ית"ש; וכל גלגולי ההנהגה הזאת אינם אלא סיבובי דברים ההולכים אל תכלית התיקון הכללי הזה שזכרנו, בהסיר מהם כל החסרונות המצויים בהם. ויש לדבר הזה חוקים וסדרים עמוקים בלתי מושגים כלל. ובעוד שגלגולים אלה מתגלגלים והולכים, יש הנהגת השכר ועונש, שהיא ההנהגה המתגלית, שכל חוקות שמים וארץ תלויים בה. אמנם תוכיות כל הסדרים והחוקים נקשר בענין התיקון הכללי שזכרנו, כי אינם שתי הנהגות הפכיות ומתנגדות, אלא אדרבא, העיקר היא הנהגת התיקון הכללי; אלא שידע האדון ב"ה בחכמתו הנשגבה, לסדר חוקי שכר ועונש ראויים לשמש כל זמן סיבוב ההנהגה הזאת, ויהיו חוקים מתיחסים ונאותים ומשתווים בתוכיותם אל גלגולי ההנהגה של התיקון. ועל כן לא תצא ההנהגה של השכר ועונש חוץ ממרכז הנהגת התיקון הכללי, אדרבא, הנה היא משתווה אליה ומתחברת עמה, ודברי ההנהגה של התיקון עצמה ימשכו ויבואו בדרכי השכר ועונש, וכמו שביארנו:

אפס, כי העלים האדון ב"ה מנבראיו השגת ההנהגה העליונה הזאת, ולא היא ועניניה, ולא היחס שבינה ובין הנהגת השכר ועונש מתגלים ונודעים. ולא עמד על בירור הדבר הזה כל נביא וחוזה, אלא ראו מה שראו, ולא עמדו על בוריו, כי אם נשארו תמיד מסופקים בספיקות רבות, וכמו שאמרו ז"ל על הפסוק (שמות לג, יט), "וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם" (עי' ברכות ז ע"א):

וצריך שתדעי כי פרי המעשים הטובים שהצדיקים עושים, הוא מה שיהנו מהם לעתיד לבא בעולם הגמול, דהיינו הנצחיות. ואמנם יש במעשים טובים עצמם התיקון שהם

מתקנים עתה בבריאה לפי הסדר שהיא מסודרת, ויש השכר מה שראוי להם לקבל לפי התיקון הזה שתיקנו. על כן הנה האדון ב"ה צריך לקחת מעשי בני האדם לפי מה שהם, ולשפוט אותם לפי התולדה הנולדת מהם באמת - לפי מה שהניח הקב"ה לבני האדם לתקן בבריאה כולה. ודבר זה צריך לגזור אותו לפי ענין מהות הבריאה כמו שעשאה האדון ב"ה, ולפי כל ההבחנות הנבחנות בתכונתה:

ותדעי שאין שום דבר נשכח לפני כסא כבודו, ואין נעלם מעינו ית' בשפטו המשפט הזה; פירוש, שלא תאמר כיון שנתקלקל דבר, ואחר כך נתקן, לא יזכר לפניו אלא התיקון, והקלקול שהיה כבר נשכח; או להפך, בדבר שהיה מתוקן ונתקלקל לא יזכר תיקונו שהיה; אינו כן אלא אין שכחה לפני כסא כבודו. שאינו דומה התולדה היוצאה מן התיקון הבא אחר הקלקול, או התיקון הבא אחר תיקון אחר, או תיקון שבא אחר שני קלקולים, ועל דרך זה עד אין תכלית, מה שאין הפה יכול לדבר. כי לפי הגלגול של כלל הנמצאות צריך לשפוט כל מעשה על פי העבר ההוה והעתיד, שהרי אין תיקון כלל הבריאה נתקן אלא מכל מה שיתגלגל בכל השיתא אלפי שנין, זמן העולם הזה:

והנה האדון ב"ה בידיעתו ידון כל דבר על פי שלושת הזמנים שזכרנו, כי אין תולדת כל מעשה אלא לפי מה שקדם לו, ולפי ההוה עמו, ולפי כל הבא אחריו. ואחר כל המשפט הזה נקבע לו שכר לעתיד לבא, שכר ההגון לו לפי מעשיו, וזה פשוט. והנה ביום הדין הגדול יפרוש האדון ב"ה את השמלה לעיני כל היצור, מכל מה שנעשה מיום ברוא אלקים אדם על הארץ עד היום ההוא, ויראה יושר משפטו בכל מעשה ומעשה, קטון וגדול, ומה נגזר עליו לפי משפטו האמיתי לזמן קיבול, שכר לעתיד לבא. ואחר כך יצאו צדיקים לקבל שכרם, איש איש כפי מעשיו:

פרק קעא

אמרה הנשמה – ודאי הרבה למדתי, ויכולתי לפחות לסבור איזה סברא שתשקוט בה דעתי בענין השגחתו. וראיתי מקום גדול לעבודת האדם, ומה היא ומה תועלתה. וראיתי תולדות הזמן המתחדשות לבקרים, כמה מקורות יש להם, דהיינו, מידת משפטו ית' ומידת רחמיו, הנהגת המזל, והכוונה התכליתית בכל אלה מה היא. הבנתי מציאות האדם בזמן הזה, ועילויו בזמן שיתעלה. הבנתי ענין ביאת המשיח ותחית המתים ועולם הגמול מה הם ועל מה הם. ועל הכל - תוקף האמונה, לדעת שהכל מאתו ית' בעצה עמוקה, אין דבר במקרה ולא לבטלה, לא קטון ולא גדול, כי הכל גלגל הוא שחוזר בעולם, סובב סובב והולך לתת תיקון כללי אל כל הנמצאות, וסוף סיבובו יהיה התיקון הכללי

הזה. והנה אחשוב שעד כאן כללים של חכמה, ואידך פירושא הוא, להבין כל הפרטים שבעולם, איש איש תחת סוגו. די לי שיהיו השרשים בידי, למען היותי לפחות מיושבת באמונתי בבירור:

פרק קעב

אמר השכל – עוד יש לי לבאר לך ענין הזמן ההולך בהיקף על כל האישים בשוה. ומצאנו בו שינויים בחלקיו מטעם הזמן עצמו, פירוש, לא מטעם מעשים שיחודשו בו, אלא מטעם היות העת ההיא. והוא מה שאמר קהלת (ג, א), "לכל זמן ועת לכל חפץ". והלא גם לזה צריך שיהיה שורש הגון ודאי:

פרק קעג

אמרה הנשמה – גם זה ענין נחמד לדעת אותו על בוריו:

פרק קעד

אמר השכל – ראי, הכוכבים והמזלות הם משפיעים כל אחד ואחד על דבר מיוחד ופרטי בעולם השפל הזה. ומי שהוא מושפע מכוכב אחד אינו מושפע מחבירו. וכל המקבלים מקבלים ממשפיעיהם תמיד בכל מקום. אמנם מלבד הפקודה הזאת אשר להם, הנה יש להם ממשלה ושליטה בסיבוב הזמן, שכל אחד שולט בשעה ועת אשר הוחק לו, וזה ידוע. ואמנם יש הפרש גדול בין שתי השליטות האלה, כי השליטה שיש להם כל אחד על הדברים המיוחדים לו, היא שליטה מגעת בעצם המקבלים, שכל ענינם תלוי בהם, ומתפעלים בתוכיות עצמותם מן ההשפעה שהם משפיעים עליהם. אך השליטה של ההיקף היא שליטה כללית, שכל השולט שולט על כל העולם, בין על הבריות המיוחדות לו, בין על הבריות שאינן מיוחדות. אך מצד אחר, אין השליטה ההיא שליטה גמורה על שום אחד מהם, ואין מקבלים ממנה אלא איזה התפעלות. ורושם הניכר יעשה בבריות מצד השליטה ההיא ודאי, כי אין שום מעשה במעשי האל ית' שיהיה לבטלה, אך אין זאת הפעולה העצמית אשר לכוכבים האלה. אך עצם פעולתם אינו אלא מה שהם פועלים ביחוד בבריות המיוחדות להן, וכמו שביארנו:

ואמנם זאת היא דוגמא עשויה להראות ענינים היותר גבוהים ונעלמים. והיינו, כי הנה מיני השפעות רבות חידש האדון ב"ה להשפיע על בריותיו, השפעות מיוחדות לכל בריה כראוי לה. ומלבד זה, גזר היקף סיבובי לכל מיני ההשפעות האלה, להיות שולטים

בסיבוב על העולם, שיהיה סדר שליטתם ופעולתם בסדר סיבוב הזמן. ובכל יום שולט בהנהגה מין ממיני ההשפעות, והיא שליטה כללית על כל הבריאה, אך אין פעולתו בשליטה זו פעולתו העיקרית שהוא עושה בנמצאות המקבלים ממנו ביחוד, אבל עם כל זה יחודשו ענינים בכל הבריאה לפי ענין ההשפעה ההיא, תולדת שליטתה זאת. ובזה גם כן תלויה קדושת ימי המועדות מימים ימימה, וכל שאר הדברים התלויים בזמן. אמנם צריך להבחין ההבחנה שזכרתי, שיש הפרש בין הפעולה המיוחדת מכל השפעה בכל זמן, ובין הפעולה הסיבובית שאינה כל כך עיקרית להגיע בתוכיות עצם המקבל: על דרך זה ענין יצירת האדם וכל זמניו, שכבר שמעת היותם מקבילים אל סדרי ההשפעה העליונה. כי ודאי הוא שבכל זמן מזמניו יתנהג על פי סדרי ההשפעות שהזמן ההוא מקביל להם, אך לא על צד התולדות הנולדות ביחוד מן ההשפעות ההם, אלא על צד הכנות גופו ואיבריו על הסדר ההוא. והנה אמרתי לך מה שיספיק לישב דעתך על האמת בעיקרים האלה אשר ביקשת ממני, ותו לא מידי:

פרק קעה

אמרה הנשמה – עוד ענין אחר אחפוץ לדעת ממך, ואולם איננו ענין כל כך ארוך, וגם לא מן המבהילים הרעיון בהעדר הידיעה בו, כמו הענינים שזכרנו עד עתה; אבל הוא דבר שתאותי לעמוד עליו בבירור:

פרק קעו

אמר השכל – ומה הוא הענין הזה?

פרק קעז

אמרה הנשמה – ענין הנבואה, מה היא, מה דרכה ומה תועלתה?

פרק קעח

אמר השכל – הנבואה היא ידיעה והשגה שהקב"ה נותן לנביא מכבודו ית'. ואמנם, הנה שמעת כבר שאמיתת מהותו ית' ושלמותו מה שהוא לפי עצמו - אינו ניתן להיות מושג לנו כלל, ולא ישיגוהו אלא מצד פעולותיו ומצד המידות אשר קבע לעצמו להנהיג את העולם, וכמו שביארנו. וישיגוהו מטיב ומעניש, מרחם, שופט, מחיה, רופא, ובכל שאר כל התארים המיוחסים לו מצד פעולות ו. ויראה להם כל השפעותיו בכל דרכיהם, ויראו כל עניניהם שבהם תלויים כל חוקות השמים והארץ וכל צבאם וכל פרטיהם. ועל כן

ידעו העבר והעתיד מה שהקב"ה עושה בעולם, כי הנה ישיגוהו תופס באחת המידות, וישיגו כל התולדות הנולדות מזה בכל הנבראים שיהיו, וישיגוהו תופס במידה שתפס, ובמידה שיתפוס בכל פרטי הענין הזה כולו. אך מהותו הפשוט לא ישיגו. ואף השגה זאת שמשיגים לא תהיה בראיה פשוטה, אלא בדרך מיוחד לנבואה:

פרק קעט

אמרה הנשמה – זה מה שאני מבקשת לדעת, איך היא הראיה הזאת:

פרק קפ

אמר השכל – מקרא מלא הוא (הושע יב, יא), "וביד הנביאים אדמה". ובמשה רבינו ע"ה נאמר (במדבר יב, ח), "ומראה ולא בחידות", הא לאחרים - בחידות. ובהדיא אמר (שם), "בחלום אדבר בו", ורז"ל קיימו מה שקיבלו (ברכות נז ע"א), "חלום - אחד מששים בנבואה". וזה, כי לא ניתן רשות לנביאים לראות הכבוד העליון כמו שהוא, אבל הכבוד המתגלה עליהם יחדש בלבבם דמיונות נבואיים, שיהיו כמו לבושים וחידות לענינים הראויים להגיע לידיעתם, וכמו כל שאר המשלים והחידות שבעולם. ואמנם אין דרך השגתם כמו שמשגת הדעת האנושית בדרך הטבעי; אבל היא השגה נשפעה בהם, וידיעה נחקקת, שלא יפול בה הספק וצורך העיון והרגל המופתים, אלא יתברר להם בלי שום ספק שהמתגלה עליהם ומדבר עמהם יהיה כבודו ית', והוא המחדש בלבם הדמיונות הנבואיים ההם. ותחקק בלבם ידיעה כמו כן - שישיגו פתרון המראה והחידה, וישיגו מה שהאדון ב"ה רוצה לגלות להם. וכדברים האלה כתב הרמב"ם זללה"ה בפרק ז' מיסודי התורה (הלכה ג), זה לשונו, "הדברים שמודיעים לנביאים במראה הנבואה - דרך משל מודיעים לו, ומיד יחקק בלבו פתרון המשל במראה הנבואה, וידע מה הוא":
וצריך שתבחיני שיש משלי המידות ומשלי התולדות. פירוש, יש משלים שבהם יתדמה הכבוד העליון על פי מידותיו ופעולותיו, ויש משלים שימשילו הפועל הנפעל ממנו ית'. דרך משל, כשירצה האדון ב"ה להראות כבודו לנביא כמו מטיב ומרחם - יתדמה לו כזקן, כענין שנאמר (דניאל ו, ט) "ועתיק יומין יתיב" וכשירצה להראותו כמו גבור על אויביו - יראה כבחור איש מלחמה, וכמו שאמרו ז"ל (מכילתא יתרו כ, ב), "נגלה על הים כבחור ונגלה על הר סיני כזקן"; (חגיגה יד ע"א), "שבחור נאה למלחמה וזקן נאה לישיבה". אך משלי הפעולות הם כענין מקל שקד דירמיה, וסיר הנפוח, סולם דיעקב, מגילת יחזקאל, איפת זכריה, ומנורת הזהב. והנה משלי המידות, כשיראה הכבוד העליון לעיני הנביא

באותם הדמיונות, מיד ישיגו פתרון המראה ההוא. אך משלי הפעולות אפשר להם שלא ישיגום עד שיפרשום להם, וכמו שמצאנו בנביאים (זכריהו ד, ה), "הלא ידעת מה המה אלה, ואומר לא אדוני", וכדברי הרמב"ם ז"ל שם:

והנה ממה שאפשר להיות במראיהן - זה הוא ריבוי הדמויות, ואפילו הפכיים זה לזה ברגע אחד. ודבר זה לימדונו חז"ל במסכת סופרים (טז, ב) ז"ל, "פנים בפנים דבר ה' עמכם'. פנים תרי, בפנים - תרי, הא ד' אפין של אימה - למקרא, בינוניות - למשנה, שוחקות - לתלמוד, מסבירות - לאגדה". וכן אמרו (ילק"ש יתרו רפו), "אנכי ה' אלקיך" - אמר ר' חמא בר פפא, הראה להם הקב"ה פנים זועפות, פנים מסבירות וכו'. אמר להם, אף על פי שאתם רואים כל הדמויות הללו - אנכי ה' אלקיך". והרי זה כדרך שאמרו בדיבור גם כן. (ירושלמי נדרים פ"ג ה"ב, וע"ש עוד דברים), "ערות אשת אחיך", "יבמה יבא עליה" - בדיבור אחד נאמרו; "זכור" ו"שמור" - בדיבור אחד נאמרו (שם, ועי' ר"ה כז ע"א). והנה הטעם לזה מבואר הוא, כי כיון שאין הדמויות הללו עצמיים, אלא גילוי נבואי נברא, תלוי ברצונו של מלך שהוא אומר ויהי, שיתדמו דמויות אלה לנפש הנביא. הלא הוא יכול לברוא דמויות כמו שרוצה באיזה דרך שרוצה, ואינו צריך לחוקות הטבע הגשמי הלז, שאינם עשויים אלא לגופים לבד. אמנם זה ודאי שאין שום דבר מדברי ה' לבטלה ח"ו, אלא כל דמות ודמות שהוא מראה לו, אינו אלא להודיעו מידה אחת ממידותיו ית', או ענין ממידותיו. וברצותו להראות לו ענינים שונים, יראה לו דמויות שונים, אף על פי שבעצמם יהיו הפכיים, כי כבר אין התכלית על הדמות המתראה, אלא על המובן לנביא מתוך הדמות ההוא:

פרק קפא

אמרה הנשמה – אבל קשה לי מאוד מקרא שכתוב (דברים ד, טו), "כי לא ראיתם כל תמונה", שהרי הוא הפך כל הדברים האלה שדיברת:

פרק קפב

אמר השכל – וכי בלאו הכי אינו קשה שהכתובים סותרים זה את זה? פסוק אחד אומר, "כי לא ראיתם כל תמונה", ופסוק אחר אומר (במדבר יב, ח), "ותמונת ה' יביט"; וכתיב (יחזקאל א, כו), "דמות כמראה אדם עליו מלמעלה", וכל דכוותיה:

פרק קפג

אמרה הנשמה – תשיב אתה לשתיהן:

פרק קפד

אמר השכל – כתוב (ישעיהו מ, כה), "ואל מי תדמיוני ואשוה יאמר קדוש", וכן (ישעיהו מ, יח), "ואל מי תדמיון אל ומה דמות תערכו לו". ועיקר זה הוא, שהרי ודאי הוא שאין הקב"ה מכשיל הנביא ח"ו, אלא מחכים אותו ומעמידו על האמת. והנה, שיהיה הקב"ה מראה לו דמויות במקום שאדרבא צריך להתרחק מאוד מדמות, אין לך מכשול גדול מזה. אמנם האמת הוא, שנפש הנביא משגת האמת בבירור. וזה, כי כבר שמעת שאין השגת הנביא וידיעתו כהשגה וידיעה הטבעית, אבל היא השגה מוטבעת ונחקקת בו, שימצא לו בירור גמור בידיעותיו בלא שום ספק. וזה הוא מין ידיעה שלא יוכל דעת האדם הטבעי לשער אותה כלל. והנה על פי הדרך הזה - נפש הנביא תשיג כל ענין הנבואה לאמתו, דהיינו, הנה יתברר לה שהאדון ב"ה הוא המתגלה עליה, ומודיע אותה מה שמודיע אותה; ויתברר לה כמו כן שאי אפשר לה להסתכל בו; לא מבעיא בהסתכלות של עין טבעי, אלא אפילו בהסתכלות נפשי, שאינו אלא השגה והבנה, כי לא תוכל הנפש להשיג ענינו יתברך. ויתברר לה שהכבוד המתגלה עליה מחדש בה דמות נבואי נברא, שמתוכו מקבלת הידיעה שהיא צריכה לקבל, והיינו (הושע יב, יא), "וביד הנביאים אדמה", שהבאנו למעלה:

ונמצא, שהאמת מתברר לה בירור גמור, ואין לה מקום לטעות, כי הידיעה האמיתית חקוקה בה לדעת כל האמת הזאת. והנה לא תשיג הדמיון הנבואי אלא אם כן באותה השעה עצמה תשיג שאינו אלא דמיון נבואי, ולא עצמותו של האדון ב"ה. ועל כן, אף על פי שנאמר, "וביד הנביאים אדמה", מזהירם תמיד, "ומה דמות תערכו לו", כי הרי אין הנביא רואה דמות בלא שיראה גם כן שאינו אלא דמות נבואי, ולא עצמי, העשוי להבנת הנביא, שאינו יכול להשיג את עצמותו ית' הפשוט מכל דמיון לגמרי. וכן משה רבנו ע"ה מזהיר לישראל (דברים ד, טו), "כי לא ראיתם כל תמונה", כי שם מדבר על העצמות הפשוט של האדון ב"ה, ואומר להם, השמרו מאוד, כי כבר השגתם אתם האמת, וראיתם שלא ראיתם כל תמונה בו ית', אלא ראיתם שאדרבא מחמת היות עצמותו ית' פשוט מכל תמונה, לכן לא השגתם אותו, אלא אחר שברא לכם הדמויות הנבואיים. והמקרא קצר קצת, אך אינו קצר יותר משאר הכתובים, "ואל מי תדמיוני ואשוה", "ומה דמות

תערכו לו", כי משה רבנו ע"ה מדבר עם ישראל שראו כל האמת הזאת, והזכיר להם מה שראו באמת:

פרק קפה

אמרה הנשמה – פירשת "כי לא ראיתם כל תמונה", אך לא פירשת "ותמונת ה' יביט":

פרק קפו

אמר השכל – אפילו הדמות ההוא המתדמה לנפש הנביא יקרא היטב "תמונת ה'". והוא, כי הנה אין ספק אצל הנביא שהמתגלה להם מתחפש בדמות ההוא אינו אלא האדון היחיד ברוך הוא וברוך שמו, אשר על כך יוכלו לקיים בפה מלא (יחזקאל א, כח), "הוא מראה דמות כבוד ה'", (ישעיהו ו, א), "וארא את ה'". כי הנה בהשגתם המושפעת יתברר להם היות הדמות ההוא דמות מתחדש מהתגלות עליהם הכבוד העליון, ואין התמונה ההיא אלא הדרך שבו מגיעים להשגת גילויו זה ית'. הא למה זה דומה - לרואה את חבירו מתוך אספקלריא, שהנה אף על פי שאין עצם חבירו בתוך האספקלריא ההיא, הנה מה שהוא רואה הוא באמת רק חבירו, שנראה לו מתוך הסתכלותו באספקלריא. ונולד עוד מזה, שאם האספקלריא תהיה היא משונה, תראה בה צורת חבירו משונה, כפי ענין האספקלריא. ואמנם לא יסתפק הרואה שלא יהיה הגוף ההוא שהוא רואה גוף חבירו העומד שם, אלא שידע שבעמוד חבירו נגד האספקלריא ההיא המשונה, והוא מסתכל באספקלריא ההיא, תתחדש לעיניו הצורה ההיא. כן הדבר הזה, הנה הנביא יודע שהאדון ב"ה הוא המתגלה עליו ודאי במראה ההוא, אף על פי שאין המראה ההוא אלא מה שמתחדש לעיני הנביא מפאת נפשו עצמה, או מה שיהיה שגורם לו ראות הדמות ההוא. ועל נן הדמות - ההוא יקרא היטב "תמונת ה'", ויאמר בו, "ותמונת ה' יביט":

פרק קפז

אמרה הנשמה – אבל עתה יקשה לי שלפי דבריך אין הפרש בין נבואת משה לשאר הנביאים, כי כולם רואים התמונה הזאת, וכולם רואים שאין תמונה לו ית' לפי עצמותו האמיתי:

פרק קפח

וז"ל, "מה בין משה לשאר הנביאים? ר' יהודה אומר, כל הנביאים ראו מתוך תשע אספקלריות וכו', ומשה מתוך אספקלריא אחת; ורבנין אמרי, כל הנביאים ראו מתוך אספקלריא מלוכלכת וכו' ומשה מתוך אספקלריא מצוחצחת". והנה בהיות שאפילו הדמות הנראה להם אינם יכולים לראות אותו היטב, הנה לא ישיגו סוף ענינו, וממילא גם מן הפתרון יחסר להם הבנה, וזה פשוט; כי כבר אין הקב"ה מראה להם דמויות אלו אלא להודיעם ידיעות נכללות בדמות הנבואי ההוא, שבראותם הדמות ישיגו הידיעה הנכללת בו בכל חלקיו; ואם הדמות עצמו לא ישיגוהו כי אם קצת, הנה ודאי הוא שלא תגיע אליהם הידיעה מושלמת בכל חלקיה, אלא הקצת שכנגד הקצת שראו מן הדמות. אמנם משה, לפחות הדמות הנבואי היה משיגו בבירור, ועל כן היתה ידיעתו שלמה במה שאפשר להיות ידיעת הנבראים, והוא הגיע לשיעור היותי גדול של. ידיעות הנבואה. אבל גם הוא לא ראה אלא מה שניתן לו רשות לראות, וזה פשוט:

ואמנם אעירך עוד על ענין אחד במראה הנבואה הזה, והוא, שאף על פי שמצינו לנביאים שיראו דמויות נבואיים אלו, אין צורך שיראו אותם בראיה כראית העין הגשמי, אלא בראיה הנפשית. כי הנה נושא אחד עצמו יוכל להיראות מהעין הגשמי ומהנפש מופשטת מגוף, ושניהם יקיימו היותו הנושא ההוא. אמנם כל אחד רואה אותו לפי דרכו, הא כדאיתיה והא כדאיתיה, כי הרי הנפש יכולה לראות מה שבחבית ומה שבתוך הכותל, שהעין הגשמי אי אפשר לו מפני דרך ראיתו, שאינו יכול להגיע אליו אלא מה שיכול לפי הגבול אשר שם לו הבורא ית"ש. אך החבית עצמה יראה אותה העין הגשמי בדרכיו, ויקיים היותה חבית, ותראה אותה הנפש בדרכיה, ותקיים גם היא חיותה חבית. כן הדבר הזה, שאין הנביאים צריכים לראות הצורה שיקראוה "אריה", והצורה שיקראוה "נשר" (עי' יחזקאל י, יד), וכן כל כיוצא בזה, כמו שיראו הצורה ההיא עיני הבשר, אלא בדרך הראיה הנפשית, וזה פשוט:

פרק קפט

אמרה הנשמה – עדיין צריכה אני לדעת, מה צורך יש לתמונות האלה? וכי מה היה חסר אם היה הקב"ה מודיע מה שרוצה להודיע מן הידיעות או העתידות בלא שיראוהו דמות כלל ועיקר?

פרק קצ

אמר השכל – יכולני להשיב לך בדרך נקל ופשוט, והוא, כי רוצה הקב"ה להגלות על בני האדם כדרכי בני אדם, וכמו שביארנו כבר. כי הנבראים בצורתם עצמה מראים על ההשפעות והמידות העליונות, והם דוגמא להם ממש. על כן האדון ב"ה מראה להם כבודו כדמות הנברא ממנו, כי כבר הצורה ההיא למטה אינה אלא דוגמת ההשפעה והמידה ההיא שלמעלה. ותראי, כי גם זו מידה ממידותיו ית' - להעתיק עניני השפעותיו ומידותיו אל עניני הצורה של התחתונים, שתוכל הצורה להיות דוגמא רומזת אל העניינים של ההשפעות ההמה וסידר האדון ב"ה סדר שלם שיספיק לעשות בצורות הנבראים דוגמא לכל העניינים העליונים שהוא רוצה להראות בם, עד שנמצא טעם הגון ושלם לכל חלקי הצורה של הנבראים, שלא יהיה בם שום ענין בהזדמן, אלא הכל מיושב על אפניו על פי השורש הזה - שיהיו העניינים העליונים והרוחניים נרמזים בצורות הנבראים. השפלות עצמם. ומרוממותו של הכבוד העליון הוא, שלא יראה הנביא העניינים העליונים אלא מצד התיחסם לנבראים עצמם, להיותם נרמזים בהם, וכמו שביארנו:

ואמנם יש עוד עומק יותר בענין הזה, והוא, כי הנה הסדר והדרך שלקח האדון ב"ה להיות מעתיק בו עניני ההשפעה אל עניני הצורה של התחתונים, וכמו שביארנו, הוא הפועל הרבה במציאות הנבראים האלה בכל צורותיהם. ואתן לך משל מזה, לפי שרצה הקב"ה להעתיק ענין השגחתו אל ענין העין, על כן יש העין באדם. ולפי שרצה להעתיק מידות השגחתו - מידת החסד מידת הדין ומידת הרחמים - אל ענין הגוונים הלבן האדום והירוק, לכן יש שלושה גוונים אלה בעינו של האדם. ולולא היה רוצה להעתיק ענינים אלה בדרך הזה, לא היו אברים אלה וחלקיהם באדם, אבל אברים וחלקים אחרים, וזה פשוט. וכן בכל שאר התכונות שבנמצאים, ואיכויותיהם, והתגברם פעם בדרך אחד ופעם בדרך אחר, עד שעושים שינויי המצבים בכל הגופים הנבראים - הנה כל זה תלוי בדרך איך שרצה האדון ב"ה להעתיק העניינים העליונים לצורות ותבנית בנבראים. נמצא, שזה הענין הוא שורש גדול לנבראים ולמקריהם. על כן יראה האדון ב"ה את כבודו לנביא בדרך הדמויות האלה, - כדי שיבין המידות הנשפעות, וגם העתיקם אל הצורות התחתונות, כדי שישיג ויבין היטב ההתפעלות שנעשה בתחתונים מן ההשפעות העליונות בכל סידורי הערך, וכל החילוקים אשר עשה בענין הזה:

ונמצא, שהנביאים יראו דמות אורים גדולים וקטנים, עולים או יורדים, נוסעים ועומדים, וכמה מיני דמויות כעניני דמויות התחתונים, וכמו שמצינו להם הכתובים, בראייתם

הנפשית, וכמו שביארנו, ומהם יתבוננו ויעמדו על סדרי ההשפעה וההנהגה העליונה בכל סדריה. ואמנם הוראת הדמויות על המידות הוא על פי המובן מן התמונה עצמה. דרך משל, הצורה הכדורית המקפת, שאין בה לא ימין ולא שמאל, לא ראש ולא סוף, הנה תורה על השקפה אחת כללית המקפת כל הענין אשר תשקיף עליו בשוה. אך הצורה הישרה המתחלקת לצדדין, ימין שמאל ואמצע, ויש בה ראש ורגלים, תורה על השקפה מודרגת ופרטית, ההולכת מן העליון עד התחתון בהדרגה בכל המושקפים ממנה, וכן בחילוק הפרטים - אלו מיימינים ואלו משמאילים, וכן כל שאר התמונות כולם. ופירוש הענין, הנה עולם השפל הזה מושגח כולו בהשגחה כללית לקיומו מן הרצון העליון, ובבחינת הקיום הנה אין הפרש בין מין למין, ולא בין איש לאיש, כי כך צריך קיום הגלגל העליון כמו היתוש הקטן. ונמצא, השגחתו ית' מקפת על כל הנבראים כולם בהשואה אחת, וכולם נשואים ממנו ונסבלים מכוחו. אך ההשגחה המשפטית אשר לענין העבודה, היא השגחה, מתפרטת לפרטים רבים, כי הנה האל ית' שוקל כל דבר במאזני צדק להטיב או להרע, כל דבר ודבר בטעם פרטי לפי מה שהוא:

והנה ברצות האדון ב"ה להראות לנביאיו כוחו הגדול הסובל כל הנמצאות והשגחתו המקפת את כולם בשוה, איש לא נעדר, ואין נסתר מעיני השקפתו, הנה יראהו כאילו אור מאתו ית' סובב כל העולם כולו, כרקיע הסובב את הארץ מכל צדדיה, וכן נאמר (יחזקאל א, כב), "ודמות על ראשי החיה רקיע" וכו'. וברצותו להראות לו משפטו ית' - יראה לעיניו כמלך יושב על כסאו, צדקה בימינו ומשפט בשמאלו, להעמיד את כל בריותיו במשפט צדקו. ואם ירצה האל ית' להראות את נביאו פרטיות הכוחות הסובלות את העולם אלה על אלה, כענין אמרם ז"ל (חגיגה יב ע"ב), "הארץ על מה היא עומדת? - על העמודים, ועמודים - על המים וכו', וכולם תלויים בזרועו של הקב"ה" - יראה לנביא גלגלים רבים אלה בתוך אלה, כל עליון סובב את התחתון ממנו, והעולם במרכז כולם, והוא ית"ש משקיף וסובל את כולם. וברצותו להראות לו השתלשלות כל הכוחות ההולכים בהדרגה, נמשכים זה מזה, והעולם השפל נמשך מסוף כולם, וכמו שביארנו במקומו, הנה יראה לו מדרגות מדרגות זו תחת זו, והעולם מתחת לכולם. וברצותו להראות לו מדרגת מעלת הנמצאים הקרובים יותר אליו ית' והרחוקים ממנו - בסדר ההדרגה, ובמידות עצמם הקרובות אל שלמותו, והמתרחקות יותר שמתיחסות יותר על ערך התחתונים - יראה לו מדרגות מדרגות זו לפנים מזו, כחדר לפנים מחדר, או כלבוש על גבי לבוש, והעולם השפל חוץ מכולם, חיצוני מכולם:

ולא עוד, אלא שכל המראות הללו יראם לו בבת אחת, אם ירצה להודיע לו כל הענינים שזכרנו ותולדותיהם כולם כאחד, ואף על פי שהם מתנגדות זו לזו, וכענין (ירושלמי נדרים פ"ג, ה"ב), "ערות אשת אחיך" ו"יבמה יבא עליה", "זכור" ו"שמור", שזכרנו למעלה הנאמרים בדיבור אחד; כי מה שהוא למעלה מן הטבע אינו מוגבל בחוקות הטבע. וכבר בחלום, שהוא גם כן ממין הנבואה, וכמאמרם ז"ל (ברכות נז ע"ב), "חלום אחד מששים בנבואה", יקרה קצת מזה - שיתדמו ענינים שאינם לפי הראיה שבעת היקיצה, ויתחלפו הנושאים לחולם ברגע אחד מבלי שיבחין דרך התחלפם. ויראה איש אחד בחלומו, יחשוב שהוא ראובן, וברגע אחר יחשוב שאותו שהוא רואה הוא בית אחד או אבן אחת. סוף דבר, יתרכבו הרכבות שאינם לפי דרך הראיה כלל. כל שכן הנבואה שהיא ממש חוץ לטבע, שהקב"ה ידמה ביד הנביאים מה שהוא רוצה, וכמו שביארנו למעלה כבר:

פרק קצא

אמרה הנשמה – ישבתני מאוד בדבריך אלה. והנה קודם שנשלים דיבורינו, אשאלה ממך שאלה קטנה שאינה כל כך מצטרכת, אך תשובתה בה יהיה לי לנחת:

פרק קצב

אמר השכל – שאלי:

פרק קצג

אמרה הנשמה – ענין הבריאה אם אפשר להבין דרכה, פירוש, איך יצא היש מן האין, אם לא?

פרק קצד

אמר השכל – איך הקב"ה פועל, כבר הודעתיך שאי אפשר לנו להשיגו, פירוש, באיזה דרך הוא עושה פעולתו. ואין לנו לבקש אלא על מה הוא פועל, ובאיזה סדר הוא פועל. ואשיבך על אשר שאלת. הנה החומר הזה שחידש, חדש הוא חידוש גמור שחידש האדון ב"ה ביכולתו הנשגבה, שאי אפשר לנו להבין איך חידשו. אמנם באיזה סדר פעל לחדש אותו - זה נוכל להבין, שכבר אין אנו מבינים בזה אלא הדרגת הפעולה. ונאמר, כי הנה עשיית החומר הזה שעשה, ודאי היה קדום בחוקו ית' שיזכל לעשותו, ושהיה עתיד לעשותו, כי לא נוכל לחשוב בו ית' שום תוספת או שינוי כלל, שיתחדש אתו ענין מה

שלא היה לו; אלא היה קדום ברצונו שיעשה החומר הזה. אמנם יה אינו נקרא אפילו היות העולם בכח, כי אין יחס בין פשיטותו ית' ובין ברואיו, וכל התארים הנופלים בברואיו אינם נופלים בעצמותו ית' כלל. רק כשרצה לחדש ממש החומר הזה, אז חידש מיני השפעות ממנו ית' שהיה בחוקם ממש להוציא החומר הזה, ויש להם יחס לחומר הזה, כי לא חודשו אלא בשיעור הגון להוציא. החומר הזה. ואמנם ההשפעות האלה כבר הודעתיך שהם מיני השפעות ההולכות בסדר הדרגה. אך לא תקרא סיבה קרובה אל החומר הזה בתכונתו כאשר הוא, כי אם המין האחרון והפחות שבכל ההשפעות. וכבר פירשתי לך דבר זה למעלה באר היטב:

ונמצא, שמאז חודשה ההשפעה הראשונה, כבר יש בחוקה עשיית החומר, ונקרא שהחומר הזה כלול בה, כי בחוק ענינה הוא, ולא נתחדשה אלא בעבורו; אך היא עדיין סיבה רחוקה, כי ענינה יותר נכבד ומעולה ממה שמצטרך למציאות החומר השפל. וההשפעה השנית תהיה סיבה יותר קרובה אליו, והוא כלול בחוקה וקרוב יותר לימצא ממה שהוא בראשונה. וכן על דרך זה הולך ומתגלגל בחוקי כל ההשפעות שחידש לבעבור זאת, ומן האחרונה שבהם יוצא בפועל. והנה אין ההשפעה הראשונה אלא מציאות החומר הזה מושפע ממנו ית' ביתר שאת ממה שראוי להיות. וההשפעה השנית כמו כן מציאות החומר הזה מושפע בפחות כח מהראשונה. כי הרי אין ההשפעות אלא מציאות נמצא אחד משולח ומושפע ממנו ית', שעד שהוא משולח ממנו טרם שתצא תולדתו בפועל - נקרא השפעה ממנו. ובצאת ענין ההשפעה בפועל ויעשה נמצא. מן הנמצאות - אז יקרא תולדה. ונמצא ההשפעות והתולדות ענין אחד, אך ההשפעות הם כלל השגחותיו ית', והתולדות הם הנמצאות הנולדות מן ההשגחות. אבל השגחתו היא ככל שאר ענייניו ית' הבלתי נודעים מצד עצמם, כידיעתו וזכירתו וחמלתו, שאינם דבר חוץ ממנו, ולא כידיעתנו וזכירתנו וחמלתנו; אבל הם השגחות שמצד פעולתם נשיגם, שאינם אלא המצאת הנמצאות ההם, ושילוח מציאות הנמצאות ההם ועצמותם מאתו ית'. ודי בזה לאשר שאלת:

פרק קצה

אמרה הנשמה – ודאי הנני שמחה בחלקי מאוד מאוד, שקבלתי ממך ידיעות גדולות ועמוקות, ונשארתי מיושבת באמונה השלמה והנאמנה בכל הדברים שחייב כל בן דת משה וישראל להיות מושב בהם, ושלום על ישראל. ברוך יי לעולם אמן ואמן: